

Ёшлар

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИНИНГ ОРГАНИ

Бош редактор:
Эркин ВОҲИДОВ

Редакцион коллегия:

Саид АҲМАД,
Эркин АЪЗАМОВ,
Баҳодир ЖАЛОЛОВ,
Гулчеҳра ЖУРАЕВА,
Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,
Олимжон ИСМОИЛОВ,
Фёдор КАМОЛОВ,
Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),
Омон МАТЖОН,
Хайриддин СУЛТОНОВ
(масъул секретарь),
Худойберди ТУХТАБОЕВ,
Шароф УБАЙДУЛЛАЕВ,
Улмамбет ХУЖАНАЗАРОВ,
Урже ЭДЕМОВА,
Уткир ҲОШИМОВ.

ОЙЛИК
АДАБИЙ-
БАДИИЙ,
ИЖТИМОИЙ-
СИЁСИЙ
ЖУРНАЛ

3

1983
ЙИЛ,
МАРТ

ТОШКЕНТ
Ўзбекистон ЛКСМ
Марказий Комитетининг
«Ёш гвардия» нашриёти

МУНДАРИЖА

НАСР

Абдусайд КУЧИМОВ . Қочоқ. Ҳикоя	7
Музаффар ТУРСУНОВ . Чизгилар. Кичик ҳикоялар	14
Хайриддин СУЛТОНОВ . Ёзнинг ёлғиз ёдгори. Қисса	19

НАЗМ

Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВА	3
Дилбар ҲАЙДАРОВА	6
Муҳтарама УЛУҒОВА	12
Ҳабиба АБДУҲАКИМОВА	16
Замира ЭГАМБЕРДИЕВА	16
Мақсуда ЭРГАШЕВА	17
Баҳор ХОЛБЕКОВА	18
Хосият БОБОМУРОДОВА	53

АДАБИЙ ДУСТЛИК — АБАДИЙ ДУСТЛИК

Ольга ИПАТОВА . Қарз. Ҳикоя	47
--	----

ПУБЛИЦИСТИКА

Собиржон СИДДИҚОВ . Қадамнингда гуллар очилсин	54
---	----

АДАБИЙ ТАНҚИД

Озод ШАРАФИДДИНОВ . Шеър кўп, аммо шоирчи?	58
---	----

ҚУТЛАЙМИЗ!

Умарали НОРМАТОВ . Дўстим ҳақида сўз	63
---	----

ФАРЗАНДЛАР ОТАЛАР ҲАҚИДА

Ҳабибулла ҚОДИРИЙ . Нурафшон хотиралар	66
---	----

СПОРТ

«Пахтакор» хусусида ўн бир мулоҳаза	72
---	----

ЕШЛИКНИНГ АҚЛ ТИШИ

Кувноқ ҚИТМИР . Африкалик масхарабоз	76
Урозбой АБДУРАҲМОНОВ . Қайлиғимнинг қариндошлари	78

КЕЛГУСИ СОНДА

*Ўткир ҲОШИМОВ*нинг
«КВАЗАРЛАР» номли кичик

қиссасини,

*Темур ПУЛАТОВ*нинг

«ШИНАВАНДА»

қиссасини эътиборингизга

ҳавола этамиз.

«Ижод» машаққатлари...

Г. ЛИ фотоэтиюд

МУҚОВАДА:

Биринчи бет: А. Губенко, Н. Шарипов. Кўклам нашидаси.
Тўртинчи бет: М. Алимовнинг «Ўрик гуллаганда» асари.

ҲАЛИМА
ХУДОЙБЕРДИЕВА

Сирдарё билан суҳбат

Сирдарёнинг соҳилида боғлар туташ,
Гоҳ шодумон, гоҳо маъюс чоғлар туташ,
Бахтлар туташ, юрак дарди, доғлар туташ,
Ер, эл билан бирга оққан оқинимсан
Яқинимсан, она дарё яқинимсан.

Мен биламан сен беҳишдан чиққан дарё,
Инсонни бир инсончалик уққан дарё,
Камолига термулиб кўз тиккан дарё,
Оқа-оқа толмасликка сўз бер менга,
Мангу қуриб қолмасликка сўз бер менга.

Оқадурсан эл оралаб, пиёдалаб
Айт ҳеч ерда кўрмадингми ноҳақ талаб
Нопок қўлин ювмадингми эй чашми-об
Мангулик де, гуллаб ўтган ҳар хуш дамни
Кўрмадингми жаҳолатдан кўзи намни!

Минг йилликсан, пайтлар бўлган қонлар
оққан,

Разолатдан гоҳо шаҳид жонлар оққан,
Жонлар билан эътиқод, имонлар оққан,
Жабрдийдам, сувларингда ўт ёқдингми,
Бугунгидай хотиринг жам ҳеч оқдингми!

Соҳилингда алпзодалар, алплар яшар,
Сўкут эмас, жаранглаган зарблар яшар,
Уртангувчи, ўртагувчи қалблар яшар,
Бундайларга ҳақ бир байроқ, бир туг
бўлар.

Ҳақ деганнинг мартабаси улуг бўлар.

Тасаввур қил сенсиз ғариб юрмагимни,
Соҳилисиз, дарёсисиз севдик кимни
Сен бир бурчи, Ўзбекистон — юрагимни
Кўз қиймасам, сен — жон ерим, она
дарё
Шул юракда қон томирим, Она дарё.

Энди кучга тўлаётган шул юракка,
Ўзбекистон — шул навқирон гулдиракка,
Айланмоқлик учун таянч бир тиракка
Яшамоқ шарт толмасликка қасам ичиб,
Мангу қуриб қолмасликка қасам ичиб.

Сирдарёнинг соҳилида боғлар туташ...

Ўлмас Пушкин ёнида

Пушкиннинг рафиқаси
Н. Н. ГОНЧАРОВАга
бағишланган шеър.

Билмам, Пушкинни севмоқ — бахтсизликми ёки бахт,
Хоним Сизга ҳам яшаш тушмагандир осонга.
Аммо битта туйғуга инонганман ҳаммавақт,
Сизни ҳумо қушидай у кўтарган осмонга.
Наталья!

Ким яратган Сизни қўл билан чизиб,
Сиз илоҳий ҳусн билан шоирни этаркан ром.
Улкан фикр дарёсин қирғоқларини бузиб
Офтоб келди Сиз билан, ҳам ёнма-ён келди шом.

Сизни иситмадимми бериб бор дил чўғини,
Энг қайноқ туйғуларин бахш этмадимми Сизга,
Порлоқ шон-шухратини, қанотли довруғини
Сочмадимми гуллардай пойи-қадамингизга.

Турли иллат, ғамдан гоҳ куйласа ҳам ўксиниб
Сизгача шоир ҳатто ёқарди-ку аёзни,
Нечун Сизни севгач гоҳ руҳин қаноти синиб
«Шеър йўқ, кунлар ўтяти. Шеър келмайди»

деб ёзди.

«Майли не ўтса ўтган, ўртада бир аср бор»
Дейман-у этолмайман бу фикрга ўзни жалб.
Кечиринг, шу ёзуғдан туюласиз гуноҳкор
Балки Сиз сабаб совий бошлагандир даҳо қалб.

Қандоқ нафас олгансиз устун келиб бўҳтон, кин
Ортдан шоир номусин сотаётган пайтларда.
Ёвуз рақиб мўлжаллаб унинг дурдай юрагин
Ҳатто қўли титрамай отаётган пайтларда.

О аёл, биз аёллар ширин сўзга бунча ўч,
Гоҳ бор хушмадгўйнинг бўламиз кўнглин олмоқ.
Балки ўша лаҳзадан танҳо севгимизнинг
Кўкрагида биз учун бошланади йўқолмоқ.

Кейин худди Сиз каби ғурур, ишқдан олисда
Оҳлар уриб чорлармиз етим қолган ишқ, сирни.
Бир лутфига арзирми Дантес деган олифта,
Ҳатто Сиздек париваш бир шеърига арзирми!

Ул-ку ҳуснингиз куйлаб ёндирди оломонни
Ҳалок бўлди тождор эри, ишққа туширмай соя.
Ул худодай сизиниб, Сизга, ишққа инонди
Сўнг машъум он не учун ишқ қилмади ҳимоя!!

Ўйласанг келаверар шу хил турфа туйғулар
Асли бугун Сизни ҳам олқишлаймиз туриб тик.
Ахир юз йил, минг йилда Пушкин битта туғилар —
Бахт эмасми шу улкан Даҳога ёстиқдошлик.

Сиз ҳуснин овозаси юз йиллар оша кетган
Кибор рус оламининг санамларин бирисиз.
Йўқ, йўқ, Сизни уларга тенг қўйсам хато кетгум
Сиз Пушкиндай инсоннинг севгиси, тақдирисиз!

Юз йилда бу тупроқдан минглаб сулувлар ўтган
Беҳишт боғлари аро сим-сим саболар каби
Нозик сара қадларин бул кун тупроқ беркитган
Бул кун кимлиги унут, унут наслу-насаби.

Аммо Сиз-чи тирик ўт бор экан то қонда
Одамзод Пушкин билан тоабад айлар висол.
Демак Сиз ҳам тоабад ўлмас Пушкин ёнида
Порлаб келаверасиз тоза, ҳарир гул мисол.

Айтинг, Пушкинни севмоқ бахтсизликми ёки бахт!..

* * *

Ривоят қилурларки бир табиб чархлаб пичоқ
Зоғ кўксини тиларкан кўриб қолибди бир доғ.

Воҳ, кўкси доғлик эркан, бул зоғни қўйибди ул
Дарҳол тутиб келтириб бошқа зоғ сўйибди ул.

Ёраб, бунда ҳам бир доғ, яқосини тутибди,
Ҳайрат билан учинчи зоғ кўксини титибди.

Доғ устига доғ эмиш, учинчи зоғ кўкраги
Ҳайҳот шунча дард чекса қушлар, ҳатто кўкдаги!

Ва жунбушга келиб ул кўксин очмиш минг зоғни
Оҳ уриб ҳар бирида кўрганида бир доғни...

Беҳол табиб ёзибди «Бу дунё кўп қадим,— деб.
Унда бирорта зоғи бедоғ учратмадим»,— деб.

— ...Одамларда бедоғ дил, эгилмаган қад учрар,
Кўкрагида бир доғ йўқ, бедард бўйи бад учрар.

Аммо менинг шарафим кўкракнинг доғларига
Кўкси доғлини олдим кўзим қароқларига

Йўқ, йўқ, беҳудага ҳеч кўкракларга тушмас доғ
Шигил мевасин ахир кўтаролмай синар шох.

Қатор ўғил-қизини ўстиргунча тик қилиб.
Отанинг тик қомати қолгай ахир букилиб.

Уриб қирқта кокилни қизига бергунча то
Онанинг ўз сочлари тўкилиб бўлгай адо.

Йўқ, йўқ, беҳудага ҳеч кўкракларга доғ тушмас,
Бизнинг лаблар сохта сўз, мақтовларга қовушмас.

Ҳақ сўзимиз рўёни албат ўтажақ янчиб
Шу ҳақ сўзни айтгач гоҳ қолар кўксимиз санчиб.

Бизнинг юрак доғлидир, ким учундир кўйдик биз,
Ким учундир кўкракда, оғриқ, дардни тўйдик биз.

Соғлом, бўм-бўш қалб билан яшамадик бекорга
Яраланиб бўлса ҳам малҳам бўлдик беморга.

Сўнги йўлга кетармиз, шафқатни тишда тишлаб
Доғли, ярадор, лекин тоза юракни ушлаб...

Хато изтироби

(Бир аёлнинг кундалигидан)

У келар бағрига солиб ишқдан ганж,
У келар бағримда сайрайди қумри,
У билан уйимга келади юпанч
Ярим соат менинг юпанчим умри.

Узимга жой топмай қолиб, шошаман
Унга отиламан севиб, ўкиниб.
Ярим соатгина тўлиб-тошаман
Ярим соатгина... сўнг қолгум тиниб.

У қўл соатига қарайди маъюс
Кўксимда нимадир қад кўтарар даст.
У чиқиб кетади, деразадан куз
Мунғайиб кўзимдан кўзини олмас.

Кейин туйғуларим тутаман тунга,
Кўкрагим бир ўтдан ачишади, бас.
«Узимники бўлинг» дейман мен унга
«Меникисиз» демоқ қўлимдан келмас.

Кейин узун тунлар ўйга толаман
Туш кўраман кўзим илингани он.
Тушимда оқ каптар бўлиб қоламан
У ўз қўлларидан тутар менга дон.

Уйғониб кетаман, уйғониб «нега!»
Ғалаёшли ўйлар келар бостириб.
Нечун ўз уйига бўлолмас эга
Эшигимдан ошкор келолмас кириб.

Наҳот инсон ўз айб, ўз хатосининг
Бир умр ўйнаса ўйинларига,
Наҳот бир умр ўғлим ўз отасининг
Ошкор осилолмас бўйинларига!!

Шу қисматни раво кўрдими ҳаёт
Қиздирсин деб ғийбат, гап ўчоғини.
Гулдай таним билан бир умр наҳот
Иситиб яшайман тун қучоғини...

Оҳ урсам оҳимдан ўт кетар тунга,
Қарғамай десам-да, ёшлиқ, мастликни,
Уша мастлик — МЕНИ тутқазган унга,
Менга «МЕНИКИСИЗ» деёлмасликни...

Ёлғизлик

(НАЗОКАТНИНГ ДОСТОНИ)

Бир вақт шошқин ёнимга келган эдинг йўл топиб,
Келганинга қадар ҳам яшаганман Сен билан.
Тунларда уйқу эмас, ёдинг кўзимни ёпиб,
Тонларда уйғонардим тушда ўпичларингдан.

Келдинг, кўп ўтмай Сендан айрилиб қолдим бироқ,
Қайдан қалб кўзи билан қолдим мен Сени таниб.
Бизлар бирга яшаркан, кетиб борардим йироқ,
Бизлар бирга яшаркан, борардим яккаланиб.

Гарчанд ҳамон биргамиз, аммо асли йўқсан Сен
Наҳот бу ҳаёт энди қабул қилмас тахирим.
Бир гуруллаб тафт бермай ўчиб қолган чўғсан Сен
Наҳот жунжикиб ўтмоқ, — энди менинг тақдирим!!

Гарчанд энди кетмоққа йўл топмоққа шошмассан
Айт; қачон булут янглиғ қопладинг осмонимни.
Биргасан-у, йўқ-йўқ, жон-жонимга туташмассан
Қайғусин қиламан шу ёлғизгина жонимни.

Қирғоқ

Дарё янглиғ олдга чопаман
Ёйиб ташлаб минг кокилимни.
Лабларимни қўйиб ўпаман
Соҳилимни, сен — соҳилимни.

Хаёлимга қайси бир дамда
Қирғоқ бўлиб келдинг чамамда.

Мен-ку сенга берганман изн
Икки ёним қирғоқ — маҳкам, банд
Мен оқмайман қирғоқни бузиб
Асов шиддат бермас сенга панд

Сен ҳам озод шиддат бер сувга
Шубҳа билан олмай сиқувга.

Қирғоқ сирдош, қирғоқ — суянч тоғ,
Дарё оқар унга бош уриб.
Бир кун сочинг оқарар оппоқ
Шул дарёни қўриқлаб юриб.

Оқар чоғ ҳам мангулик ёққа
Лаб босгум сен — метин қирғоққа

Қайтмайман...

«ҚИРҚ ЙИЛДАН СЎНГИ НИДО»
туркумидан

«Қайтмайман, бурчимни ўтаб ўламан»
Қирқ иккинчи йилдан ёздим кўчириб.
Мен бугун тўламан, жомдай тўламан —
Кечмиш тўфонларни қайта кечириб.

«Қайтмайман, бурчимни ўтаб... воҳ дариг
Қоғознинг қолгани кетган титилиб.
Қирқ йил-ки бу кўм-кўк олам сап-сарик
Яшайман қоғоздай бағрим ситилиб.

Қайси тўзим билан ўтказдим бошдан
Қирқ йил қайталаган кўклам, ёзни мен.
Кўкрагимда ёнғин чиққанда тошдай
Тошдай босдим унга муз қоғозни мен.

Истасанг кўп нарса амалга ошар,
Истадим шу қоғоз менга эр бўлди.
Фақат кўмсаган чоғ йигирма яшар
Истагим ер бўлди, кўнглим ер бўлди.

Қайтмайман... ҳа, мен ҳам қайтмадим фақат,
Умр ўтди ҳижроннинг тутунин ютиб.
Кетяпман, ўзимга келолмай карахт
Сарғайган шу қоғоз кўлимдан түтиб.

Қайтмадим.. мард туриб тугаётир жон,
Қайтиб, Сенга юм-юм ёш қуйсам қани,
Мўъжиза бўлса-ю тирилсанг бир он
Қайтиб кўкрагинга бош қўйсам қани!!

«Қайтмайман, бурчимни ўтаб ўламан».

Ниҳол

Уругини бошқа одам экканда асли
Бошқа бири бўлди унга бахт бағишлаган.
У куртакка айланганда илк баҳор фасли,
Ундан йироқ кетган эди уруғ ташлаган.

Ҳар зарбага тоб беролмас ҳар қандайин тош
Экмоққа-ку энди орзу-ўйларга чўмиб.
Аммо аччиқ меҳнатига беролмади дош,
Аммо қийин меҳнатидан кетди кўз юмиб.

Бошқа бир қалқон бўлиб селга, яшинга
Устирди сувга қондириб, тагларин чопиб.
Гоҳ ҳосилга кираркансан қавму-хешинга
Гоят азиз бўласан Сен, келарлар топиб.

Худди шундай, ниҳолнинг ҳам «эга»си чиқди,
«Ўзи айтсин, мен экканман, гувоҳ еру-кўк»
Ниҳол ҳарчанд таниш учун кўзларин тикди
Танимади, танимади, танимади, йўқ!

Танимайди!

Бу бешафқат қонуний қасос —
Асосида «бемехрлик» деган нақд асос.

ДИЛБАР ҲАЙДАРОВА

Мен мактуб ёзаман

Мен мактуб ёзаман, ташқари совуқ,
Ташқарида дарахт баргин ташлайди.
Замин кия бошлар барглардан совут,
Яланғоч шохчалар кўзин ёшлайди.

Мен мактуб ёзаман кузнинг нафаси,
Эгаллаб олади хонамни буткул.
Қулоғимда кетиб қолган қуш саси,
Сарғая бошлабди гулдон ичра гул.

Мен мактуб ёзаман, тугамайди ҳеч,
Соғинчлар тўкилур, мактуб — қушимга.
Ва аниқ биламан, бесўроқ бу кеч,
Наманган гуллари кирар тушимга...

* * *

Бу қандай ривоят, бу қандай эртақ,
Наҳотки, эртақдан чиқиб келдингиз.
Ҳайрон ой шошилиб йиққанда этак.
Юлдуздай мен томон учиб елдингиз.

Остонадан ўтмоқ осонми шунча,
Кўлингиздан тутиб қолмади ҳеч ким!
Мен-ку, кузак пайти музлаган гунча,
Ҳидлаган пайтингиз эрийдирман жим...

Бу лаҳза эртақдан чиқолмас ганим,
Оққизлар сочларин юла бошлайди.
Сизнинг кўзингизда сувратим манам,
Деразани ёмғир юва бошлайди...

АБДУСАИД
КЎЧИМОВ

Қочоқ

ҲИКОЯ

ешанасида алвон байроқчалар ҳилпираб турган автобуслар чала оқланган мактаб биноси олдида тўхтади. Кун бўйи йўл юриб зериккан болалар гув этиб ўзларини очилган эшикка уришди. Уқитувчи Каримберди аканинг ҳай-ҳайлашига ҳам қарамай, ур-сур қилиб ичкарига — ҳашарчилар учун ажратилган хоналарга ёпирилишди. Тўс-тўполон, шўх оқим Ҳамдамни ҳам суриб узун коридорнинг икки ени буйлаб кетган хоналардан бирига олиб кириб қўйди. Қопчиғини дераза тагидаги бўш жойга ташлади-да, елкасидан тоғ ағдарилгандай, оғир уф тортиб, устига ўтириб олди.

Хонадан аққимтил оҳак ҳиди келар, полга тўшалган канопо шолчалар ҳар жой-ҳар жойда йиғилиб қолган эди.

Қора терга ботганча хонага ўқдек отилиб кирган Тугал давангир оёғи шолчага илашиб, йиқилиб тушди. Орқама-орқа келаётган Салимча унинг устидан умбалоқ ошди. Кўлидан тугуни учиб кетиб, бориб деворга тегди, ундаги туршак, қурут, ёнгоқ каби майда-чуйдалар пол билан битта бўлди.

Қий-чув, тўс-тўполондан Ҳамдамнинг нафаси қайтди. У чидолмэй, қопчиғини деворга суяб қўйди-да, ташқарига чиқди.

Ариқ бўйида икки киши ўчоқ кавлаяпти. Баҳайбат букри тут остида катта самовар қайнаб турибди. Ариқдан у ёғи — пахтазор.

Далани кўриб Ҳамдамнинг оғзи очилди. Бунақанги чаман пахтани телевизорда ҳам кўрмаган эди. Уҳ-хў, бир соатда юз кило терса бўлади-я!

У лўпли-лўпли пахталардан бир ҳовуч териб, хонага қайтди. Эшикдан кирганида тўс-тўполон анча босилган, биров тўрвасини кавлаштирар, биров деворга газета ёпиштирар, биров кўрпача тўшаш билан банд эди. Ҳамдам кирган жойида қотиб қолди: дераза тагидаги жойни Тугал давангир эгаллаб олган, унинг қопчиғи эса пойгакда — печка ёнида ётар эди. У Тугалдан «Нега бундай қилдинг?», деб сўрамоқчи бўлди-ю, юраги

Расми Т. САЪДУЛЛАЕВ чизган

дов бермади. «Деразанинг олди нимаю печканинг олди нима?— деб ўзини овути.— Битта хона бўлгандан кейин...»

Кечкурун ҳашарчиларга иссиқ овқат тортилди. Болалар ўртага ёзилган узун дастурхон атрофида маза қилиб шўрва ичишди.

Ҳамдам тунука косасини бўшатиб, жойидан қўзғалаётган эди, Тугал давангир:

— Ҳамдамбой, биззикиниям олакетинг,— деб қолди. Ҳамдам худди боягидай, ҳозир ҳам эътироз билдира олмади. Бир кўнгли «Узинг тур!», демоқчи ҳам бўлди-ю, давангирнинг қўл чўзиб туриши... «Нима қипти, бир жойим камайиб қолармиди? Узингдан катта иш буюргандан кейин...».

Ҳамдам самовардан иссиқ сув олиб, тизза бўйи гуркираб ўсган ялпиз шохчаларидан бир тутам юлди-да, косаларни ювишга киришди. Унинг орқасидан ариқ лабига келиб чўнқайган Одил аямай қақди:

— Ҳа, чўрилиқ қиялсанми?

Ҳамдам бир сапчиб тушди. Лекин сир бой бергиси келмади:

— Нима қипман?

— Нима эмиш! Жойингни олди — индамадинг, пайта-васини искаб ётасан. Энди косасини ювишинг қолувдимми?

Ичидан зил кетиб ўтирган Ҳамдам баттар ўсал бўлди.

— Сенинг нима ишинг бор?— деди журъатсизгина ўқрайиб.

— Лапашанг!— Одил қўлидаги ялпизни оқар сувга отиб, қайтиб кетди.

* * *

Ҳамдам бўшашганча чўккалаб қолди. Бундан кўра Одил қулоқ-чаққасига тарсаки туширгани яхши эди. Туриб-туриб ўзига нашъа қилиб кетди: Чаён-эй! Топган гапини! Узинг чўри! Шу ердаям мен билан гижиллашмоқчи. Мирқуруқ, ўпка!.. Узи, Давангир нега бунақа қилди? Нимжон, индаёлмайди, деб ўйласа керак-да. Индамайди-я, кўрсатиб қўяди унақа ҳўкизга! У Тугалнинг косасини қулочкашлаб ерга урмоқчи бўлди-ю, онасининг насиҳатини эслаб («Катталарнинг гапини икки қилма!», ўзини босди. Майли, ҳозирча индамайди. Тагин шунақа қилса...».

Шу хаёллар билан хонага қайтиб кираётган Ҳамдам қутилмаганда остонада ким биландир тўқнашиб кетди. Қўлидаги идишлар тушиб... Тугал берган сопол косанинг лаби учди. «Чатоқ бўлди-да».

Кемтик косани кўриб, Тугалнинг кўзлари олаймади. Фақат:

— Бу сопол ялоқда ўзлари ичадилар-да энди, жўра,— деди захарханда қилиб. Кейин Ҳамдамнинг косасини қўлидан юлқиб олди.— Бизга тунука коса ҳам бўлаверади.

Тугалнинг ёнида тиржайиб ўтирган Тожи суюқ ювилмаган қошиқдай орага сўқилди:

— Катталар иш буюргандан кейин қойиллатиб бажариш керак, оғайничалиш.

Ҳамдам каловланиб қолди.

— Утирсинлар,— дея яна майна қилди Тожи.— Ё хода-пода ютганмилар?

Болаларнинг кулгисини босиб, Одилнинг ғазабнок овози эшитилди:

— Косасини қайтариб бер! Атай синдирибдимми!..

Тугалнинг афти бўжмайди:

— Уҳ-хў, энага зўр-ку! Эшитмай қолдим, нима дединг, яна бир қайтар!

— Бер косасини деяпман!

Тугал жойидан сапчиб турди. Ҳамдамнинг рангида ранг қолмади. Бир Тугалга, бир Одилга илтижоли термилиб, кўзларини пирпирата бошлади.

Одилга унинг худди шу одати ёқмасди. Нима бўлса ҳам — амакивачча-да. Бунинг устига Ҳамдамнинг онаси ҳам ўғлига кўз-қулоқ бўлиб туришини тайинлаган.

— Одил, қўй, уришманглар,— деди Ҳамдам ялинчоқ оҳангда.

Хона сув қуйгандек жим бўлиб қолди. Тугал рақибини сузмोқчи бўлган буқадай, гавдасини хиёл олдин-

га эгиб, Одилнинг устига бостириб келаверди. Ҳамдам жонҳолатда Одилнинг қўлига тармашди.

— Одил, ундай қилма. Менга шу косаям бўлаверади. Узим синдирдим-да, синдириб қўйдим-ку, ахир.

Боздан бери мамнун ишшайиб ўтирган Тожи ҳам Тугалнинг енгидан тортиди:

— Шу тирранчага тенг бўлиб ўтирасанми!

Тугал пишқириб жойига чўкаркан, дўқ урди:

— Шилтангни чиқараман ҳали сен болани!

* * *

Ҳамдам қанча ўхлади, билмайди. Бир маҳал аллакимнинг вақимали чиқириғидан чўчиб ўйғонди: Одил ётган жойида оёқларини питиллатар, панжалари орасига лентадай қилиб қистирилган қоғоз ловуллаб ёнарди.

Болалар қий-чувдан туриб кетишди. Кимдир қоғозни юлқиб олиб, ўчирди. Хонага ҳовлиқиб Каримберди ака кирди. Шоша-пиша картошка кесиб, бир палласини Одилнинг панжасига босди.

— Ким қилди бу бемазагарчиликни?— деб сўради ўқитувчи Одил бироз тинчлангач.

— Жўраларидан битта-яримтаси ҳазиллашгандир-да,— дея пўнғиллади Тугал.

Ҳамдам ялт этиб унга қаради. «Шунинг иши бу, аниқ. Ноинсоф, одам ўлдиришдан ҳам тоймайди».

— Ҳазил ҳам шунақа бўладими?— дея тутатди муаллим.— Кап-катта болалар... Қарасанглар бўлмайдимми! Тугал «Биз қаёқдан билибмиз», дегандай елка қисди.

— Бўпти, ётинглар. Эртага гаплашамиз.— Каримберди ака бошини сарак-сарак қилиб, эшик томон юрди.

Ҳамдам астагина Одилнинг ёнига сурилди:

— Оғрияпими?

Одил тескари қараб олди.

Пахта териш Ҳамдам ўйлагандай осон иш эмас экан. Сал кунда қўллари шилиниб кетди, «Оқбилак» деган лақаб орттирди. Эрталабки линейкада икки марта кизарди.

Мана, бугун ҳам иши унмаяпти. Қўл чўзса, пахта қолиб, бармоқларига чанғилоқ игнадай санчилади, бели чим-чим оғрийди. «Бошқалар қандай қилиб кўп теришаркин-а!», дея ўйлайди у.

— Ҳорманг, жўрача!

Ҳамдамнинг хаёли бўлинди. Рўпарада Тугал билан Тожи ишшайиб туришарди.

— Қўлчани дабдала қипсиз-ку, а?

Ҳамдам ичиди ёғинди: «Қўлим билан нима ишинг бор?»

Тугал худди муҳим гапи бордай, этагини тагига қўйиб, бемалол чордана қурди:

— Бу дейман, Тожи акаси, бола жа қийналиб қопти, жичча ёрдамлашасмикан?

— Оғзингда носинг борми?— Тожи Ҳамдамни туртиди.— Тугал аканг нима деяпти?

Ҳамдам миқ этмади.

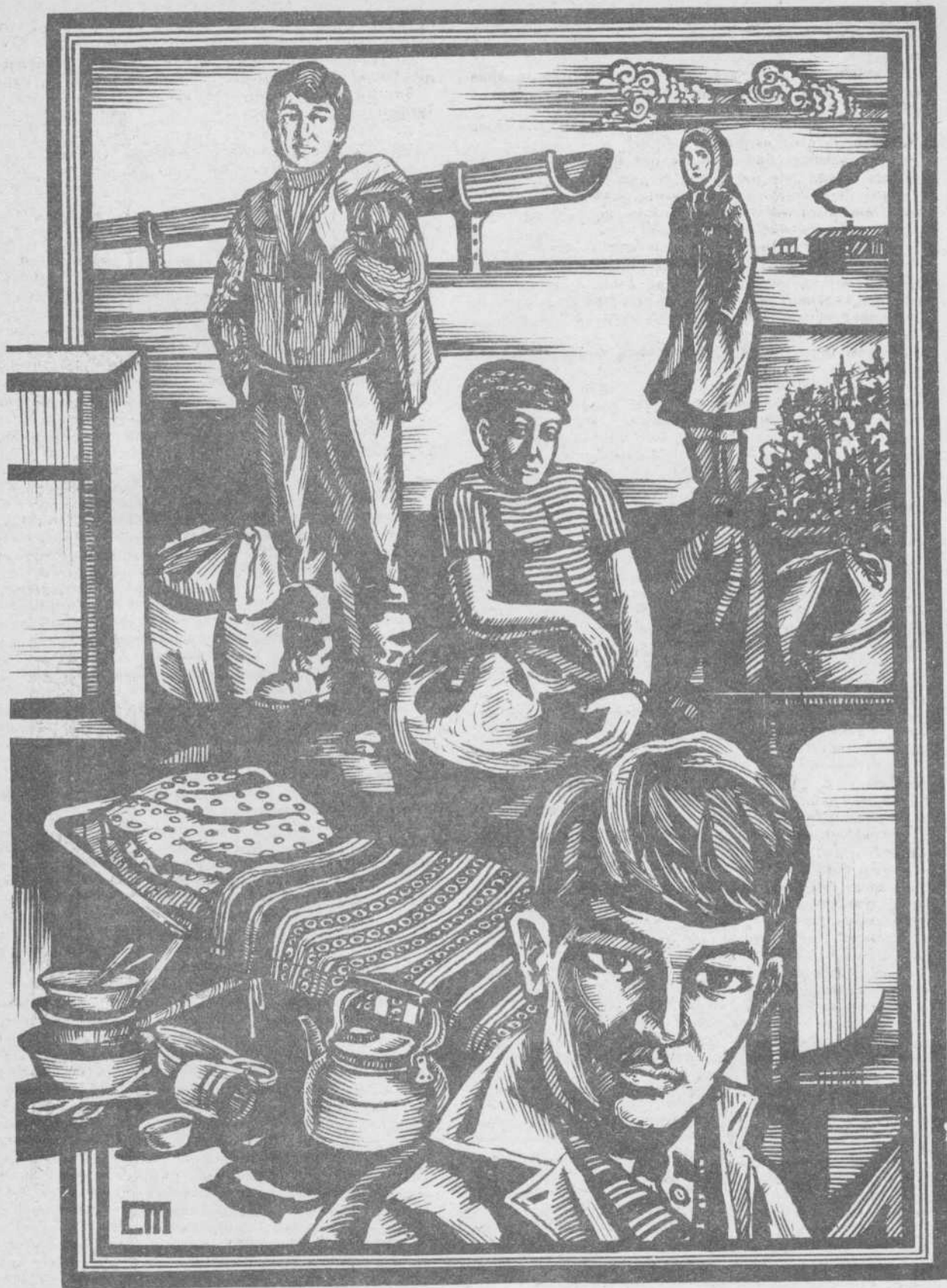
— Мен сенга айтсам, бизам вақтида бўйнимизни қисиб, катталарга югурдаклик қилганмиз,— деди бу сукутдан ўзича маъно топган Тугал.— Тоғанг Турди бор-ку, икки йил мана бу еримга миниб юрган ўша.— Тугал йўгон бўйнига шаппатилади.— Лекин, айтиб қўяй, мен ўч олмоқчи эмасман. Гапимга кирсанг, мушугингни пишт дейдиганнинг бўйини синдираман... Тожи, опке!— Тожи қўлини солдатчасига чаққасига тираб, фўзапоялар орасидан бир этак пахта кўтариб келди.— Ол, сенга,— дея саховатли жилмайди Тугал.

Этакдаги пахта кам деса, ўн-ўн беш килограмм чиқарди. Бу билан нима демоқчи — Ҳамдам тушунмади.

— Нимага лалаясан, Тугал аканг эриганида жон демаясанми?— деб қистади Тожи.

...Шу кунни Ҳамдам Тугал билан Тождан бошқа ҳаммани донг қотириб, илғорлар қаторидан жой олди. Шу кунни ҳашарга келганидан бери биринчи марта мактов эшитди:

— Терса бўларкан-ку!— дея, унинг елкасига қоқди Каримберди ака.— Энди бўш келмайсан.

Уни тун ярмидан оққанда Тожи уйғотди:

— Тур, тур, вақт бўлди.

Ҳамдам нега туриши кераклигини бирданига англаёлмади, кейин кечаги суҳбатни эслаб, апил-тапил кийинди.

...Уша кунги воқеадан сўнг Ҳамдам Тугаллар билан апоқ-чапоқ бўлиб қолди. Улар ҳар кун Ҳамдамга икки-уч этак пахта беришар, эвазига Ҳамдам уларга чой дамлаб, овқат келтириб берар, косаларини юварди. Ҳамдам бу ишларни бошқаларга сездирмай қилишга тиришар, аммо ойна этак билан ёпиб бўлмагандай, унинг «чўри»лиги ҳаммага ошкор эди.

Одил жўраларининг кўзига қаролмай қолди. Охири, тоқати тоқ бўлиб, бир кун тушликдан қайтишда, аммакиваччасини четроққа тортди:

— Қачонгача ялоқ артиб кун кўрасан?

Ҳамдамнинг кўзлари пир-пир учди. Одил яна тутақди:

— Биласанми, сен... одаммасан, билдингми, тирик ўликсан!

Тумшугига тўсатдан мушт тушиб қолишдан чўчиб, Ҳамдам калласини орқага ташлади:

— Улик? Қандай қилиб... ўлик?

— Э, даф бўл-э!— дея қўл силтади Одил.

Топган гапини қаранг: «ўлик» эмиш. Уялсанг— ёрдам бер, териш. Қариндошман деб кўкрагинга мушлаганинг билан этагимга бир ҳовуч пахта тушиб қолармиди. Тез терганимдар...» Эҳ, бир бахти чопиб машҳур теримчи бўлиб кетса борми, тупурарди ҳаммасига. Ҳамдамга! «Қандоқ қилсам, кўп терарканман-а? Ахир Тугалнинг мендан ортиқ жойи борми?» Ҳатто буни бир марта сўради ҳам, шунда Тугал: «Биз ҳамма ухлаб ётганда терамиз. Кечаси ишинг унади», деган эди. Аттанг, ўшанда мен ҳам сизлар билан терайин, деса бўларкан-а. Ҳай, бугун айтса нима қилпти?

Унинг илтимоси шерикларини ўйлантириб қўйди.

— Қийин жуда, чидолмайсан,— деб чаккасини қашиди Давангир.— Пахта бериб турибмиз-ку, нима қиласан жонингни қийнаб?

— Нима бўлсаям бир марта оборинглар,— дея ялинди Ҳамдам.

Давангир иккиланди:

— Кўрамиз. Биз бир маслаҳатлашайлик. Номзодинг ёкса...

«Демак, номзодим ёқибди».

Учовлон оёқ учиди ташқарига чиқдилар.

Кеча ойдин. Ҳаво— намхуш. Юлдузлар совқотаётгандай ожиз ялтирайди. Осмоннинг бир бурчиди сариёғдан ясалган қулчадай ой.

Ҳамдам ўзида йўқ шод: «сир»нинг калити қўлида! Энди ҳеч кимдан тили қисик жойи бўлмайди. Ялинмайди ҳеч кимга. Кимлигини мана энди кўрсатиб қўяди!

Улар ариқ ёқалаб анча юргач, шийпон ёнидан чиқшди. Шийпондаги пахта уюми ой шуъласида олачипор товланади. Олдинда бораётган Давангир тўхтаб, атрофга бир пас қулоқ солиб турди-да:

— Бошладик,— деди астагина.

Иккови этақларини тўшаб, шоша-пиша хирмондан пахта сола бошлашди. Ҳамдам анқайиб қолди. «Бу нимаси!.. Бу... ахир... ўғрилик-ку!»

— Нега бақраясан!— деб пишиллади Тугал.

— Бу, бу...

— «Бу-бу»га бало борми, аҳмоқ! Бўлмайсанми, тезроқ!

Ҳамдам гарангсиб этагини ёзди: «Кечаси териш... Узимам ўйловдим-а, ишларининг тайини йўғ-у, қандай теришади, деб».

Учовлон пахта тўла этақларни инқиллаб-синқиллаб тўтзор орасидаги чуқурга кўтариб келишди. Тугал юкини ерга ташлаб, ўзи унинг устига ўтирди. Ҳамдам ҳам, нафасини ростлаб олгунча, миқ этмай ётаверди.

— Йигирмадан ўмардиг-ов,— дея жимликни бузди Тожи.

— Яна бир рейс қилсак, эртанги план есть деявер.— Осмонга қараб ётган Тугал шундай дея Ҳамдам томон ағдарилди:

— Қалай, оқшом териш зўр эканми?

— Яна борасизларми?— Ҳамдам «ўғирликка» демақчи эди, тили бормади.

— Бўлмасам-чи!— Тугал оёқ-қўлини чўзиб, керишди.

— Мен... бормайман!

— Кечаси териш осонмас-да, оғайничалиш!

Ҳамдам тўсатдан сакраб туриб, этагидаги пахтани тўкиб ташлади. Унинг кескин ҳаракати ҳамроҳларини бирданига сергаклантирди:

— Ҳа, нима қилмоқчисан?— деб сўрашди барава-рига.

— Кетаман! Билдингми, кетаман! Менга бунақа... керак эмас!— деяркан, биров бўғаётгандай хириллади Ҳамдам.

У умрида биринчи марта бўлса керак, қўрқувни унутган, рақибига тик қараб турар эди. Тугал уни тирсагидан чағаллаб олди:

— Ҳали шунақа де. Сизга ўғирланган пахта ёқмай-дими? Шу пайтгача қаёқдан олаётган эдинг этак-этақ пахтани? Е катта холинг териб бераётувдими? Билмасанг, билиб қўй— ўшалар ҳам ўғирлик эди, той бола! Ҳамдамнинг боғи шижоати бирдан сўнди. Қўллари шалвираб ёнига тушди. Бир гап айтмоқчидай қавшанди-ю, нафаси чикмади.

— Бор, йўқол! Агар бировга гинг десанг!..— Давангир уни итариб юборди.

Ҳамдамнинг юраги ғаш эди. Мактабга яқинлашган сайин ғашлик ваҳимага айланди. Қилиб қўйган ишидан уялиб, вужудига титроқ кирди: у— ўғри! Уғри! Бехтиёр сесканиб кетди. Атрофга олазарақ кўз югуртирди. Биров ҳозир келиб ёқасидан оладигандай юрагини ҳовучлаб буқри тутга яқинлашди. Нар и юришга юраги дов бермай, дарахт танасига суяниб туриб қолди. Тут билан ётоқхона орасидаги симда осилиб турган чироқ бошини чайқаб, «Чатоқ қилдинг», «Чатоқ қилдинг», деяётгандек шамолда безовта тебранади.

Қўққисдан эшик очилиб, елкасига қалта пахталигини ташлаб олган Каримберди ака пайдо бўлди. Ҳамдам бехтиёр орқага тисарилди. Дарахтнинг йўғон қўланкасига яшириниб ариқдан ўтди-да, ёв қувлагандек жон ҳолатда чопиб кетди. Унинг кўзлари очиқ, лекин ҳеч нарса кўрмасди. Назарида тубсиз жарликка шўнғи кетаётгандек эди. Бир пайт оёғи ғўзапоёга илиниб, юз-тубан йиқилиб тушди: оғзига тупроқ кирди, юзи пичоқ тилгандек чимиллаб кетди. Лекин оғриққа эътибор бермай, сапчиб турди. Чопди. Йиқилди. Турди. Тун чодирига бурканган кимсасиз далага шошиб аланглади. Бирдан ўзини ерга отдию юраги тошиб, хўнграб юборди. Кейин туриб тиззаларини кучоқлаганча, тун қаърига маъносиз тикилиб қолди. Энди нима қилади? Болаларнинг юзига қандай қарайди? Шармандалик, аҳмоқлик... Каримберди ака таниб қолган бўлса-я! Йўғ-э танимагандир, кўрмади-ку. Яхшиси, ўзи боради, бор гапни айтади. Онаси «Эгилган бошни қилич кесмас», дерди.

У аранг қаддини ростлади. Яна бир пас каловланиб тургач, тез-тез юриб кетди. Ариқ бўйида олдидан лоп этиб Тугал билан Тожи чиқиб қолди. Улар негадир мактаб тарафдан келишаётган эди. Бир-бирларига қараб пича қотиб туришди. Урталарида ариқ. Кейин Тугал бир ҳатлаб ариқдан ўтдию бақувват панжалари билан Ҳамдамнинг бўйнидан олбирдай сиқиб, юзини ерга ишқай кетди. Ҳўлу қуруқ аралаш ўт-ўланлар, шох-шаббалар Ҳамдамнинг юзини тимдалар, тишлари орасида тупроқ-қум ёғирлар, дами ичига тушиб кетган эди. Агар Тожи ўртага тушмаганида...

— Бировнинг боласини ўлдириб қўясан-ку, Тугал. Қўй, бўлди, бўлди энди!

— Киндигини сўғуриб оламан бундай чақимчини! Шошмай турсин Ҳали.

Ҳамдам бир мuddат ўзини ўнгломай, тўрт оёқлаганча туриб қолди.

— Тур ўрнингдан!— дея ўшқирди Тугал.— Кимга айтялман!

Ҳамдам гандираклай-гандираклай, қаддини ростлади.

Тугал уни худди ёш боладай судраб кетди. Чуқурга етишгач, силтаб юборган эди, Ҳамдам пахта уюми устига ағдарилиб тушди. Яхшиям пахтага йиқилди...

— Мана шунинг ҳаммасини хирмонга ташийсан!— деб буюрди Тугал.

Ҳамдам шоша-пиша этакни тўлдирди. Лекин, кўп солиб юборганим, қанча тиришмасин— кўтаролмади. Тожи ёрдам бермоқчи бўлган эди, Тугал қўймади:

— Кўтаради!

Ҳамдам кучаниб бир силтаган эди, этакнинг ипи узилиб кетиб, чалқанчасига ағанаб тушди. Апил-тапил туриб, яна этакка ёпишди. Қалтироқ кўллари билан бир амаллаб, узилган ипни боғлади. Кейин... уни куч билан елкасига олдию тутзор оралаб пилдираб юриб кетди. Зилдек юкни кўтариб борар экан, хўрликдан доллагиси келар, овоз чиқаришга ҳоли йўқ эди. Ҳамдам ўзи тутзордан кетганидан сўнг Тугал билан Тожининг ҳам «иштаҳаси» бўғилганию ётоқхона коридориде муаллимни учратиб, сир фош бўлганини ҳамда барчасига айбдор— Ҳамдам, дея ҳукм чиқаришганини билмас эди.

У терлаб-пишиб тутзордан шийпонга, шийпондан тутзорга қатнар, мажоли қуриб, оёқлари қалтираб бо-раётганига қарамай, дам олишдан қўрқар эди.

У эрталабдан бери бор-йўғи бир этак пахта терди: вужуди зирқирарди, боши ари инидай ғувлагани-ғувлаган, кўзларига қалампир сепилгандай... ишида эса унум йўқ. Овқат вақти ҳам бўлай деб қолди.

Хаёлида кечаги мажоро бир-бир жонланди: муштлашув... хўрлик... ишдан сўнгги ўзаро «суд»... болаларнинг ёвқараши... Эҳ, қочиб кетса-чи?

Шу пайт ғўзапоя шитирлади. Ҳамдам бошини кўтарган эди, кўзи тиниб, йиқилиб тушишига сал қолди.

— Ҳе, бурунбой!— дея қичқирди кўз олдини қоплаган туман орасидан аранг кўришиб турган бир шарпа.— Нега бировнинг пахтасини ўғирладинг?!

Кейинги сўзлар тумани тарқатиб юборди— кўзлари чарақлаб очилди:

— Нима деяпсан?— Икки-уч қадам наридаги Феруза билан Ҳалимага қараб ҳайрон бўлди у.

— Талмовсирашини қаранглар. Ферузанинг пахтаси қани?— Ҳалима қўлини белига тираб олди.

— Пахта... қанақа пахта?

— Ҳали билмайман де. Қани, буёққа кел-чи. Кел, келавер!— Ҳалима уни этагидан тортиб судрамоқчи бўлди.

— Қўйвор, ўзим бораман,— дея тисланди Ҳамдам.

— Олдимга туш бўлмаса!

Ҳамдам ўн-ўн беш қадам юрмай эгатда дўппайиб турган пахта уюмини кўрдию кўзларига ишонолмай қолди. Бунча пахта қаёқдан келиб қолди унинг эгати?

— Бу нима?— дея қўлини бигиз қилиб пахтани кўрсатди Ҳалима.

Ҳамдам дудуқланиб қолди.

— Бу киши қандай қилиб машъал бўп қолди, десак гап бу ёқда экан-да.

Шовқин-суронни эшитган томошаталаб болалар аллақачон уларнинг теварагини қуршаб олган эди.

— Келсак, Ферузанинг пахтаси йўқ. Мундай қарасам, манавининг эгатида катта уюм пайдо бўлиб қолди. Агар ичидан Ферузанинг китоби чиқиб қолмаганида ўлсаям бўйнига олмасди.— Ҳалиманинг шанғиллаши Ҳамдамнинг қулоғига кирмас, уят ва алам уни гунг қилиб қўйгандай эди.

Бу қандай гап? Ким қилди? Нега? Қалбида зўрайётган сўнгсиз нафратини кимга сочарини билмай, титраб-титраб, ичдан ҳайқирар, ҳайқирқларини ҳеч ким эшитмас эди.

Болалар тинмай чувиллашарди.

— Қиз боланинг пахтасига ола қарагани уялмадингми?

— Тагин бу киши аълочи эмиш!

— Бу кунингдан ўлганинг яхши-е!

«Ўлганинг яхши... ўлганинг... Ким, ким айти бунни, овози таниш, жуда таниш. Уша! Худди ўша!» Ҳамдамнинг мияси бирдан тиниқлашгандай бўлди. Бошини кўтариб чапга қаради— Тугал! Совуққина йилтираётган кўзларига, асал ялагандай тамшаниб турган дўрдоқ лабларига тикилиб, «Худди ўзи», дея миясига келган бояги гумонини тасдиқлаб олди. Бирдан вужудида шундай исён бошландики, яна ўзини йўқотиб қўяёзди.

— Сен қилгансан! Уғри, муттаҳам!— У жонҳолатда Тугалга ёпишди.— Сен анавиларнинг пахтасини меникига қўшиб қўйгансан!

— Жинни-пинни бўлганми бу? Қоч-э!— Тугал кети-га тисланди.

Худди шу пайт Каримберди ака келиб қолди: — Нима гап, нима бўляпти бу ерда?

Қизлар бор гапни айтиб беришди. Каримберди ака тиши оғриётгандай афтини бужмайтириб, бошини сарак-сарак қилди:

— Ҳамдамбой, сендан бунни кутмаган эдим. Ер ёрилмади, Ҳамдам кириб кетмади.

...Ҳамдам чўчиб уйғонди. Ярим бадани очилиб қолган, тагидаги кўрпача муздай, калта иштони... жиққа хўл! У аввал нима бўлганини англолмади. Кейин шошиб устига кўрпа тортди. «Наҳотки... йўқ, йўқ!» Эсини таниганидан бери тагини хўл қилмаган... Бўлиши мумкин эмас! У секингина кўрпа остидан калта иштонини ушлаб кўрди: хўл, муздай! Уятдан, аламдан чаккаси лўқиллаб кетди.

Хона жимжит. Болалар пиш-пиш ухламоқда. Шу чоқ Тугалнинг кўрпаси қимирлади, кўрпа тагидан пиқ-пиқ этган товуш эшитилди. Ҳамдамнинг юраги шигиллаб, бошини кўрпага буркаб олди. Димиқиб кетди. Яна Тугал! Бўғиб ташлагиси келди уни шу топда! «Энди нима бўлади? Ким ишонади унга? Бу ерда қолиб бўлмайди. Кетиш... қочиш керак. Қочиш!»

Этган жойида шимини, қўйлагини кийди. Этиги билан пахталигини қўлтиғига қисди. Яна бир пас қулоғини динг қилиб ётди-да, эшикка қараб эмәклади.

Шаҳар четидаги автостанция ола-ғовур: автобуслар гуриллайди, цемент сувоғи кўчган деворда қийшайиб осилиб турган радио-карнай шанғиллайди:

— Диққат! «Коммунизм» биринчи стоянқадан жўнайди!

— Шофёр Жўраев, диспетчерга! Жўраев!

Бир четдаги пастак дўкон панасида шумшайиб турган Ҳамдам ини бузилган чумолилардай зир-зир югураётганларга қараб, йиғлагиси келади: «Уларга мазе. Ҳеч кимдан қўрқмайди, беркинмайди».

Рўпарасидаги катта қозондан таралаётган ҳид димоғини қитиқлади. Қулт этиб ютинди. Терга ботиб балиқ қовураётган бақалоқнинг яғири чиққан, кала-нусақа қалпоғи кўзига балодай кўринди. Терс ўгирилиб, бошқа нарсаларни ўйламоқчи бўлди. Удалаёлмади. Темир ўчоқдан тошгудай ловиллаётган олов, катта қозон, жаз-жуз... Бирдан сесканиб, ўзини янаям панароққа олди. Кимдир ўткир кўзларини унга қадаб тургандай эди. Эрталабдан буён қадам-бақадам таъқиб қилиб келаётган бу кўзлар гоҳ Каримберди акага, гоҳ Тугалга, гоҳ Одилга айланиб қоларди, бири койир, бири масхара қилар, бири афсус ила бош чайқар, хуллас, турган-битгани азоб эди унинг учун.

Ҳамдам кўрқа-писа теваракка аланглади. Ҳамма ўзи билан ўзи овора. Ич-ичидан Тугални бўралатиб сўқди. Ҳаммасига айбдор шу: аввал жойини, кейин косасини тортиб олди. Уғриликка етаклаган, Ферузанинг пахтасини уникига қўшиб қўйган ҳам шу— Тугал! У бўлса... У кўрқди! Энди ҳаммадан қўрқади. Ҳеч кимнинг кўзига тик қаролмайди. Ҳеч кимнинг! Ҳатто, балиқ қовураётган анави хомсемизнинг кўзига ҳам!

Ҳамдам дув-дув оқётган кўз ёшини энги билан артди. Қаерга борарини, кимдан нажот сўрарини билмай, талай вақт карахт бўлиб, кейин энг четда турган автобусга қараб судралди. Бу автобус уни ўзи қочиб келган жойга олиб борар эди...

БАҲОРНИНГ ЕТТИ ЛАҲЗАСИ

Соғинч

Елкасидан қорни ҳам қоқмай,
Бойчечак роз айтди: «Севаман!
Қуёшимга етти жилоли
Бахтли кунлар олиб келаман».

...Бу сукутни, сизми ёки мен, —
Фақат тезроқ бузмоқлик керак.
Бағримизда — бахтли кунларга
Қуёшдан ҳам ташнароқ юрак.

Қўшиқларим

Сирдошларим кўпайиб кетди.
Юлдузлардек йўлимга интиқ
Саҳаргача тинглар қалбимни
Қоқиғуллар лабларин қимтиб.

Қўшиқларим севишар улар,
Қўшиқларки, севгим яратган.
Тонгда сизни кутиб олурлар
Кўзларини очиб ҳайратдан.

Қувонч

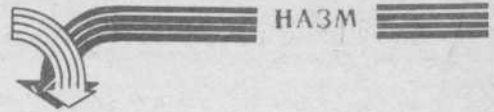
Муҳаббатга бесўз ишониб,
Иқроор бўлгим келади сўзсиз.
Севгимизни биздан ҳам кўпроқ
Элчилар шарҳ этдилар, эсиз...

Бу гал эшик очмасам — гуноҳ.
Гумонларим, шукр, енгдингиз:
Юрагимга юксак тоғлардан
Лолаларни бошлаб келдингиз.

Туш

Ортингиздан етмас овозим,
Талпинаман, улгуролмайман.
Шамолдаги гулкўчат каби
Юлқинаман, югуролмайман.

Деразамдан бемажол чиққан
Насимдан ой недир сўрайди.
Муздек терга ботиб вужуди
Атиргуллар босинқирайди.

МУҲТАРАМА
УЛУҒОВА

Висол

Чала қолди сафсаргулларнинг
Субҳидамга кўнгил изҳори.
Сўзлаб бўлди майнинг камолини
Ёрқин кунга жийда ифори.

Меҳрсевар барглар бағрига
Сингиб борар охирги нурлар.
Энди бодраб иккимиз учун
Очилади осмонда гуллар.

Оқшом

Қор остида қўмсаб, соғиниб
Зўрға етгач ёрқин кунларга
Ҳали қуёш ботиб-ботмасдан
Уйқу келар беоргулларга...

Эҳ, умримда чекинди тунлар,
Афсонавий фаслга етдим! —
Қуёшимнинг изидан ҳар кеч
Уфқларнинг ортига кетгум.

Бахт

Бу кеч июнь дарвозасини
Очиб қўяр номозшомгуллар.
Эрта тонгдан кириб келади
Чиннигулдек оловранг кунлар.

Тунда олис сафар олдидан
Шудринг кечиб, ҳўл қилиб барин, —
Баҳор бизнинг уфқимиз ўзра
Сочиб кетар бинафшаларин.

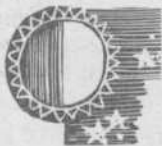
Мен етмаган ўлкаларда...

Рақсга тушдим, куй ҳам қўшиқ бўлди юрагим,
Оловланган уфқларга тегди кўйлагим.
Рақсимни қоқ ўртасида тўхтатиб бирдан
Дил қўмсаган водийларга учдим пиёда,
Чунки ўша мен рақс тушган лозазор қирдан
Мўъжизали кенгликлар бор эди дунёда.

Утлар ёқдим: тун куйдузга айланиб қолди,
Уюр отлар қорачиғи қўшилиб ёнди.
Бирдан узун сояларни қувиб тулпорда,
Қора ёлқин — сочларимни ёйдиму кетдим.
Уша оқшом юлдузларсиз қолган днёрда
Бупутларни куйдиргувчи ўт ёқай, дедим.

Кўнгиллар бир илиқ сўзга зор бўлган чоғда
Фоллар очдим — ёлгон сўзлаб ботдим гуноҳга.
Қўлин тутсам, юрагимга титроғи урган
Қалблардаги қанча дардга ўрилиб қайтдим.
Уша дарднинг орқасида журъатсиз турган
Умидларни келажак деб, қисмат деб айтдим.

Бу дунёда кимлар недан кўнгил ёзарлар, —
Менга ором берди фақат шошқин бўсалар.
Эҳтиёткор бўсаларга кўнмади жоним,
Изларимдан қуюн бўлиб қувганлар толди.
Мен етмаган ўлкаларда ёлғиз армоним —
Орзумдаги энг оташин муҳаббат бордир.

Бекатда

Тинглаяпмиз бирга сўнгги бор
Юлдузларнинг кумуш куйини...
Қўй, ранжитмоқ истамам сени
Кўрсатмагин менга уйингни.
Адирларда лолалар унди
Аждодимнинг киндик қонидан,
Ҳатто ўлим ажратмас мени
Чегарасиз ер, осмонимдан.
Эй, кимнинг ҳам етмас қудрати
Тўрт деворли ҳовли қурмоққа,
Мен кўрқаман дунёга тўймай
Тўлмоғидан кўзим тупроққа.
Муҳаббатдан жисми яйраган
Она ернинг тангриси — инсон.
Она ерга тангрилик бахти
Толемда бетакрор имкон,
...Эрта оқшом сендан олисда
Дала, тузлар ҳувиллаган дам
Мен уларнинг бағрин тўлдириб
Қучоқлайман майсаларин ҳам.

Сен яшайсан тушларда тинглаб
Юлдузларнинг кумуш куйини.
Қўй, қаҳримдан ўзим кўрқаман,
Кўрсатмагин менга уйингни.
Севдим, дейсан, шунда қол, дейсан,
Елборасан деб: «Айла қарам...»
Мен-чи, умрим салтанатида
Фақат эркам яшайман қарам.

* * *

Бағрим — боғларимнинг ям-яшил
Бағлари заъфарон бўлдилар бугун.
Боғлар аламзада кеч кузақда ҳам
Қайси бир япроқлар ям-яшил учун.
Саратон шиддати гуриллаб ўтган
Боғларнинг дарди кеч бўлмоқда аён:
Ёзнинг оташида — бағлар пинжида
Шу яшил япроқлар койитмаган жон.
Тупроққа тўшалган олтин бағларнинг
Кўксига дафъатан тушаркан қадам, —
Ожиз япроқларнинг баланд шохларида
Жилваси боғларга қилади алам.

Икки манзара

Хонага кирасиз, шошилиб қўлини
Исита бошлайсиз қип-қизил печда.
Совуққа олдириб қўллари — гулли
Кўчада қолди-ку, бир қиз шу кечда...
Сўнг мудроқ босади шу ерда, шу он
Ловуллай бошлайди юзларингиз ҳам.
Пальтога қимтиниб йўл пойлар ҳамон
Уша қиз — ёноқлар муздаккина нам.
Жисмингиз элитган иссиқ тўшакка
Ноаниқ бир туйғу — уйқу тўлади.
Тишда қиш аёзи санчар кўкракка,
Кизнинг юраги ҳам музлаб бўлади.

Ўн олти ёшлилар

Шарпаларни майсалар ютар,
Олмазорда туташар йўллар.
Салом-алик чақмоқдек ўтар,
Ажрашолмай сўзлашар қўллар...
Уялади тиллар илк бора
«Сен» демоқдан; «сиз»ни айтолмас.
Диллар сергак тепар тобора:
«Кимдир сезиб қолмасаёқ бас».
Нигоҳларда майин юлдузлар,
Кучаяди сўзлар титроғи,
Тушларини фош этар кўзлар...
Фақат дўстлик эмас бу ёғи.

МУЗАФФАР
ТУРСУНОВ

Чизмилар

АВТОБУС

ндан ортиқ сурма трактори, яна бир қанча тиркама арвалари бўлган колхозга демаганда битта автобус ҳам керак-да! Шу масала кўпдан бери колхознинг кун тартибда турарди. Нима қилиш керак? Қўл қовуштириб ўтирган билан бўлмайди. Ким олдига чақириб олиб, «Мана, дўстим, яп-янги автобус, худди истаганингиздай, ўриндиқларини юмшоқ, олиб кетаверинг», дейди? Қайси она йиғламаган болага кўкрак тутибди?..

Узоқ давом этган ўй-мулоҳазалардан сўнг беш нусхада (орасига янги қора қоғозлар қўйиб) илтимоснома битилиб, энг нуфузли юқори ташкилотларга жўнатилди. Мақтуб мазмуни пухта ўйланиб, ҳар бир сўз жой-жойига тизиб чиқилди. Қисқа қилиб айтганда, йиғилган фактлар бу йил колхоз автобуссиз бир қадам ҳам олға силжий олмаслигидан далolat бериб турар эди.

«Колхозда мактабгача ёшдаги болалар икки минг беш юзу ўттиз бир нафар (қаранг, қандай яхши, демак, кўпайяпмиз!), уч минг ўн бир нафар ўғил-қиз эса мактаб ўқувчиларидир. Бундан ташқари, биздаги Қаҳрамон оналарнинг ўзи бир юзу қирқ етти нафар! Жумладан, тубанда имзо чекувчилардан: область Советининг депутати, кўплаб орден ва медаллар соҳиби Жумагул Умрзоқова ўн уч фарзанднинг онаси — Қаҳрамон! Ревизия комиссиясининг аъзоси Рўзихон Муродовада эса ўн бир фарзанд бор — у ҳам Қаҳрамон!..»

Илтимоснома сўнггида қуйидаги жумлаларнинг остига қора билан қалин чизиб қўйилган эди:

«Хуллас, икки минг ўттиз бир ўқувчи мактабдан хийла олисда яшайди. Кўриниб турибдики, колхозга иккита кичик, жуда бўлмаса битта кўп ўринли автобус сув ва ҳаводай зарур!»

Илтимосномага ҳўжалик ва жамоат ташкилотларининг бир қанча обрўли раҳбарлари ҳамда Қаҳрамон оналардан уч кишининг исм-фамилиялари тиркаб қўйилган эди.

Юзма-юз туриб қилинадиган юз илтимосдан ана шундай битта хат юз марта афзал экан (буни билганлар билади). Ниҳоят, узоқ кутилган шарофатли кун ҳам етиб келди. Яп-янги автобус колхоз марказининг паст-баланд кўчаларидан юриб ўтиб, идоранинг нақ тумшуги тағида тўхтади. Ихчамгина экан, майли, шунисига ҳам шукр!

Мана, яқинда машинанинг келганига ҳам бир йил тўлди. Ҳамон гуриллаб юриб турибди. Хайрият, ҳозирча эт-бетига шикаст етгани йўқ: тўрт мучали соғ. Лекин, ахтарса, иш дегани топилавераркан. Шундоқ ҳам кунни ўтиб турган колхознинг ҳозирги ҳаётини энди бирақинда автобуссиз тасаввур қилиб бўлмайди. Модомики, юриб турибди, яхши кунларда хизмат қилсин-да!

Шу орада колхозга, қўлида катта портфель, бошида эски нусхадаги сербар соябонли шляпа, пачоққина реvizор келиб қолди. Узи шаҳарда тураркан. Биласиз, шаҳарликларнинг таъби нозик бўлади. Душ, ванна деган нарсаларга ўч. Қишлоқда эса... Келишилди. Майли, мана, яп-янги автобус хизмат қилаверсин: реvizорни истаган пайтда шаҳарга олиб бориб туради. Бечора (реvizор-да), серфарзанд одам экан; табиатан юмшоқ, кўзлари таъмали милтиллаб туради, денг. Хуллас, ихтиёрингизда яп-янги автобус турса... Шофёр боланинг ҳам оғзи қулоғида: янги автобус қишлоқ учун ҳайф — кўчалари чанг, ундан кўра вағиллатиб шаҳар қатнаганга нима етсин!

Одам зотининг ажаб қилиқлари бор-да. Айниқса, бизнинг колхоздагилар... Қўшни қишлоқлар қолиб, дунёнинг не-не бурчакларидан келин тушириб келишадди. Қизларимиз ҳам қараб ўтиришгани йўқ, албатта: сизлар битта йигитимизни тортиб олдиларингизми, қорага-қора, биттангизни биз ҳам юлиб оламиз, деб қўшни колхозлар тугул, катта-катта шаҳарларгача кетиб қолишган. Хуллас, автобуснинг борлиги тузукда: бугун Марғилондан келин тушириш керак бўлса, эртага Чоржўйга қиз узатиб борилади. Хивага бешик элтилса, Термизга совчилар...

Шундай кунларнинг бирида колхоз раиси ҳузурига жуда зўр илтифот билан, ёғоч қўли биқинида ярим букик, ўрта мактаб директори Қодир Фармонов кирди. Соғ чап қўлини узатиб, қуюқ кўришди. Ҳол-аҳвол сўраб бўлгач, илтимосга ўтди:

— Узингиз кўриб турибсиз, ўртоқ раис, совуқ тобора қисти-бастига оляпти. Йўллар яхмалак, болаларга қатнаш қийин, уч-тўрт кун автобусни мактабга ажратсангиз...

— Ҳозир-ҳозир,— деди раис, паришон ҳолда стол устидаги қайрилма кундаликни варақлар экан.— Ҳозир...— Кейин бошини кўтариб, ўқий бошлади:— Хўш, автобусга яна икки ҳафталик буюртма бор экан. Эртага буғалтир Тошкентдан «нархоз»даги ўғлини кўчириб келади. Узимизгаям шундай кадрлар керак-да, тўғрими? Хўш... дейлик, бунга уч кун кетади. Ундан кейин, омборчи катта тўй қилмоқчи. Қизини Боботоғ томонга узатяпти. Қарашмасак бўлмайди. Узоқ жой, айтишмасин-да,... Ундан кейин...

Директор унинг сўзини бўлди:

— ...музлар эриб, баҳор киради.

Бу гапларга ҳам анча бўлди. Тез кунларда автобуснинг ишга яроқсизлиги ҳақида акт тузилиб имзолар билан тўлдириладию, юқорига янги илтимоснома ёзилади. Олис қишлоқлардан боқча, мактабга қатновчи болаларга ғамхўрлик тариқасида колхозга автобус ажратилмаса бўлмайди. Автобус керакли матоҳ! Ҳозирча фактлар тўпланяпти. Жумладан, «Утган йилдан бери болалар сони ўн уч процентга, яъни бир юз ўттиз беш нафарга кўпайди!» ва ҳоказо.

Лекин бу гал мактаб директори хатга имзо қўярми-кан?

Раис ҳам безовта — келаётган автобус кимга аталганини ўқувчиларнинг ўзлари ҳам қолмасин-да, деган ўйда...

ОДАМ—ОЛАМ

Ғўзалар чинбарг чиқариб, соат сайин гуркираб ўсаётган бир палла эди.

Токлардаги бўлажак узумлар балиқ уруғидек ғуж-ғуж бўлиб кўзга ташланаётган бир кун эди.

Эрта экилган помидорлар гуллаб, қовун-тарвузларнинг палаги ерга соя ташлаи бошлаган, деҳқон умидлари гуллаётган бир кун эди.

Баҳорнинг бир кунини...

Шу умидбахш кунларнинг бир тунда тонггача тинмай дўл ўриб чиқди.

Бригадир Деҳқон ака шу кеча бир ёшга қариди. Қандай номардлик ахир! Тонг отсин қани, ҳаммани, бешикдаги ўғилчасидан бошқа ҳаммани, ҳатто мункиллаб қолган ота-онасини ҳам далага бошлаб чиқишни, бу офатга қарши курашишни ўйлаб чиқди у. Бутун қишлоқ шундай қилса, тўрт юз-беш юз киши далага чиққан бўлади. Агар тонгдан кеч оқшомгача тинмай ишласа, бу офат тугул улкан тоғни ҳам кемириб ташлаш мумкин.

«Тинсанг-чи энди, касофат!», дея тўлғанарди у.

Худди шу маҳал бошқа бир ҳовлида икки йил бурун институтни битириб келган участка агрономи — Оромжон деган йигит мудраб ётарди. Миясида минг бир хаёл: нонуштадан сўнг албатта бош агрономни топиш керак. Биргалашиб, раиснинг олдига кириш лозим. Барибир, ярим экин бой берилди. Сўғурта идорасидан вакил чақириб, акт тузиш керак... Ва ҳоказо...

Шитир этган товушдан ҳам уйқуси қочадиган, ҳамма вақт беҳаловат Бозоржон дўл бошланган пайтдаёқ сапчиб ўрнидан турди. Бодринг палаклари, помидор кўчатлари устига сувқоғоз тортиб чиқди. Кейин уйига кириб кетди: мамнун, хотиржам... У бир деразага — ойнага шап-шап уриляётган дўлга, бир тобора қуюқлашиб бораётган осмонга хушнуд тикилганча: «Қуявермайсанми! Бари бир бир туп кўчатим ҳам нобуд бўлмайди,— деб хаёлидан кечирарди.— Тонгдаёқ устини очиб юбораман, тагини юмшатаман. Бу йил эртанги помидор ва бодрингнинг килоси беш сўмдан бир тийин ҳам кам бўлмаса керак!»

Ташқарида эса, ҳамон дўл ўрар, ҳар ким ўзича хаёл сурар эди...

ЭРТАКЧИ ЧОЛ

Эртакларни қанчалик севишимни, уларни қанчалик берилиб тинглашимиз қанчалик ҳаяжонга тушишларимни билсангиз эди! Лекин, ўқиган бошқа-ю, уққан бошқа экан...

«Искандарнинг шохи бор» дегани ноёб эртак. Чўпон

қудуқдан қамиш кесиб, най ясайди. Пуфласа, садо тараларкан: «Искан-дарнинг шо-хи бо-ор!.. Ис-кан-дарнинг шо-охи бо-ор!..»

Юзлаб кишига айтиб берганман бу эртакни. Айтмасам, тарс ёрилгудай бўламан... Узим ҳам қанча-қанча

қамишлар кўзини ўйиб, най ясадим. Лунжимни шишириб пуфладим, кўп пуфладим. Най тилига тушунадиган одамлар англагандир. «Ис-кан-дар-нинг шо-охи бо-ор», дея куйларди у...

Искандар юртимизга бостириб келди. Кимдир унга жуда толиб лақаб қўйди — «Зулқарнайн!» — «Қўш шохли тождор!» Буни дарров македонлик шухратпарастга етказишди:

— Шохим! Сендан зирқираб кўрқишяпти бу ёввойилар. Сени «Зулқарнайн!» — Қўш шохли, деб талвасага тушишяпти, бадбахтлар! Сен зўрсан!

Тождорнинг кўзлари порлаб кетди:

— Шундайми? — дея керилди у.

— Шундай, шохим, шундай.

— Демак, Зулқарнайнман!

— Зулқарнайнсан, Зулқарнайн!

— Ваҳ-ваҳ-ваҳ! — Искандарнинг ғолибона қаҳқаҳаси кўкка ўрлади. — Қўшинни сафга тиз! Қани, ола! Тўғонини буз! Қишлоғига ўт қўй! Шаҳри култепага айлансин! Экинзорини топта! Ёввойиларни хўрла! Янаде кўпроқ кўрқишсин мендан — Зулқарнайндан!

Карнайлар наъра тортди, ноғоралар садоси оламни тутди. Лашкар босиб, янчиб кириб келаверди. Халқ саросимага тушди.

— Зулқарнайн ёпирилиб келмоқда!

— Зулқарнайн ўпирилиб келмоқда!

— Зулқарнайн кўпириб келмоқда!

Ботир йигитлар кўрқмадилар, «қўш шохли»лар қаршисига кўкрак кериб чиқишди. Начора, қабиллау уруғларга бўлиниб кетган, уюлмаган халқ энгилди...

Эртакчи чол эса эртагини тўқирди: «Искандар деган подшоҳ ўтган. Унинг қўш шохи бўлган. Шул сабаб, сочини олган ҳар бир сартарошни шу заҳотиёқ ўлимга ҳукм қилган: шохи борлигини элдан яширган. Фақат биргина уста, қасам ичиб, ўлмай қолади. У сирни ҳеч кимга айтмайди. Лекин тезда мешдай шишиб кетади. Ниҳоят, қудуққа бош сўқиб, «Искандарнинг шохи бор, Искандарнинг шохи бор!», деб такрор-такрор шивирлайдию дарддан халос бўлади. Шу қудуқда бир қамиш ўсган эди, чўпон ундан най ясаб олади. Чалса, садо таралармиш: «Ис-кан-дар-нинг шо-охи бо-ор!...»

Талай шаҳарни ғорат қилиб, элини ўзига бўйсундирган шухратпараст Искандар керилиб аёнларидан сўрайди:

— Мендан кўрқишадими, а?

— Ҳа, шохим, ҳа!

— «Зулқарнайн» дейишадими?

— Шундай, шохим, шундай. «Зулқарнайн» дейишадими...

Харобаларда эса эртакчи чол ҳамон эртагини тўқийди: «Искандарнинг шохи бор!» Бу гап халқ ичида офтоб нуридай ёйилиб кетаверади, кетаверади. Худдики, эшитган одам бошқага айтмаса, шишиб ёриладигандай. Эртак кун сайин оғиздан-оғизга ўтаверади, ўтаверади.

«Искандарнинг шохи бо-ор...»

Эй, менинг эртакчи бобом! Рухинг шод бўлсин, тўқиганинг минг йиллар ошиб, мана, бу кунларга ҳам етиб келди. Афсуски, унинг мағзини эндигина чақдим. Қирқ ёшимда-я! Ун ёшимда севиб ўқиганим, найни пуфлаб айтганларим эртак мағзини, мана, энди чақдим-а!

Эртакчи бобом! Искандарни ҳайвон, десанг, муқаррар, тилингни кесадилар. У тўғонларни ҳўкиздай бузди, десанг, бошингни сапчадай узиб ташлайдилар. Экинларни пайҳон қилди, десанг, терингни ўтмас пичоқда шиладилар. Шаҳарларга ўт қўйиб, култепа қилди, десанг, сени дорга осиб, атрофингда рақс тушадилар. Сен узоқ ўйладинг, эртак тўқидинг: «Искандарнинг шохи бор...».

**ХАБИБА
АБДУҲАКИМОВА**

Деҳқон қизи қўшиғи

Қуёш нурларидан беланчак тутиб,
Тутга бойлаб онам тебратгани рост.
Зиёлар чашмасин ичганим тўйиб,
Волидам сутидай яйратгани рост.

Онам кўкрагига қўйганимда бош,
Ғўзалар ҳидидан энтикиб тошдим.
Пахтазор қўйнида бағримга аста,
Оппоқ чаноқлардан орзулар тошди.

Сузаман хаёлан нурли дарёда
Ватан нигор кўзи ёдимда тун-кун.
Дала завқидай гашт борми оламда
Пахта тоғин қилгум дунёга устун.

**ЗАМИРА
ЭГАМБЕРДИЕВА**

* * *

Жонга тегиб кетди лоқайдлигингиз,
Вулқондай портловчи сўзларга зорман.
Қайга кетди сизнинг чапдастлигингиз,
Қуёшдай ёнгувчи кўзларга зорман.

Рост айтаман, жуда-жуда чарчайман,
Дардсиз нигоҳларга дардли боқишдан.
Совуқ кулгулардан йироқ қочгайман,
Тузсиз кўз ёшларда беҳол оқишдан.

Бугун ёнмоқдаман дўстим, дафъатан,
Мен уларга бергим келяпти жазо.
Бир дардни яратсам шундайин улкан —
Лоқайдлик дардига бўлолса даво!

Эзгуликнинг оппоқ кушлари

Тўлдирганча еру самони
Учар унинг оппоқ кушлари.
Бу сахархез теримчи қизнинг
Естигида қолган тушлари.
Ҳовлини ҳам чала супуриб,
Шошилар бир ойлик келинчак.
Гўдакларга алла айтар ел,
Тебратади тутлар беланчак.
Эрта келган аёздан нолиб
Тентиганда довдир шамоллар,
Оппоқ соқолларин силкитиб,
Эгилади чаноққа чоллар.

Тош

Фарзандига зор ўтган она
Қамишларга айтар арзини.
Бир кун келиб мармар тош қўйгач,
Фарзанди ҳам узди қарзини.

Энди шўрлик онаизорнинг
Кўкси узра қўйганича бош
Ул тошмеҳр ўғил номидан
Мангу йиглаб ётар қоратош!..

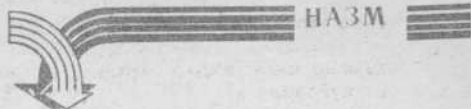
«Оқ кема»

Оқ кема, оқ кема, оппоқ кемалар
Хаёл кўзгусида қайга йўл олди.
Ортидан кичкина, номсиз бир бола
Балиқдек дарёга шўнгиб, йўқолди.

Энди унинг дўсти — сен митти бола
Тошюрак экранга тун-кун қарайсан.
Уша бола қачон қайтиб чиқар деб
Менинг ҳол-жонимга қўймай
сўрайсан.

Болажон, бўлсайди менда ихтиёр
Ортига қайтарди ўша оқ кема.
Кемада юраксиз, дилсизлар-ки бор
Аёвсиз дарёга отар эдим-а...

Оқ кема туфайли армон ўқиға
Кичкина юрагинг нишон, болажон.
Дарёдан чиқди у сен ўхлаганда
Эзгу ёлғонимга ишон, болажон!

МАҚСУДА
ЭРГАШЕВА

* * *

Эй, дунё мен сенинг эрка қизингман,
Теграмда нофармон иқбол гуллари.
Менчалик бахтга ёр бўлмайди балки,
Эртакда сўйланган жаннат ҳурлари.
Не-не гўзалларнинг бу иқбол бахтга
Етмай, ўзига дор бўлган сочлари.
Менинг юрагимга қўл чўзиб, қийнар
Энди бу заминнинг сонсиз очлари.
Кўксимдан қон силқиб турса чакиллаб,
Заминнинг юраги бўлса минг пора,
Она дунё, сенинг армонларингга
Шу кичик юрагим бўлса сайёра.

Бобирга

Очилганда оппоқ чечаклар
Навбахорнинг хуш нафасидан
Андижонда кўз очди шоир
Қиличларнинг жарангосидан.
Қонхўр даврон масъум гўдакни
Қон сачраган тахтга ўтқазди.
Банди қилиб шоир билакни
Қўлларига қилич тутқазди.
Англади-ю қилич қўлидан
Келмас озод қилмоқ одамни,
Сўнг ноилож ўзга маконда
У қучоқлаб ўлди қаламни.

Ғариб қисса эрдиким ишқ, туғанмади ҳеч.
Ағарчи бўлгани олам биноси айтиладур.

Алишер НАВОИЙ

даш Карвон раиснинг олдига кирмади.
Адаш Карвон раиснинг олдига кирмади-ю, лекин...

«Бардаммисиз, ота?»

«Худога шукр. Узинг...»

«Мен-ку тинчман-а, қариган чоғингизда сизга қийин бўлди-да, ота, ёлғиз...»

«Ёлғизликдан худо асрасин, нега ёлғиз бўлай? Кўндан қўямасин, шукр, мана, юртнинг ичидаман, бу ёқда колхоз... Кўмир юбортирган экансан. Чакки овора бўпсан-да, бултургидан қолгани ҳам етарди. Сайфи буғалтир йўқ экан, пулини...»

«Э, қўйинг-э, ота, бизни бундай уялтирманг! Саломатликдан гапиринг. Бел қалай? Наманган томонда бодни даволайдиган зўр санаторий бор, шунга иккита путёвка келувди, бирини сизга...»

«Раҳмат, болам. Ҳозир ўзимга тузукман. Кейин, кампирнинг лоқал йили ўтсин, жуда туз кўмгандек... «Қазои муаллақ», деймиз-у, ҳар ҳолда...»

«Майли, ота. Уйда сиқилиб ётманг, дейман-да. Кечқурунлари бундай бизникига ҳам ўтинг, келиннингиз ҳар куни сўрайди.»

«Хўп, хўп, насиб қилган куни — албатта, болам. Ўзим ҳам жужуқларингни соғиндим. Майли, мен бораё, намози жумага чиқадиган эдим...»

«Ота, шошманг, назаримда бир гапингиз бор-у, айтолмаётганга ўхшайсиз. Тинчликми?»

«Тинчлик, болам. Ке, яхшиси, бошқа келарман, ҳозир ишинг кўг бўлса...»

«Ишни қўяверинг, ота, ўлгандаям битмайди. Бу дунёнинг иши ишлаган билан битадиган бўлса, мана, сиз битирардингиз. Нима гап ўзи? Ё бирон камчилик...»

«Йўғ-э, камчилик эмас-у, бир нарсани сўрамоқчи эдим-да: ҳалиги, мазорда кўзинг тушган бўлса керак, гўр тепасига қўядиган тош бор экан...»

«Мармартошми?»

«Ҳа, марвартош. Энди, бир-икки йилдан кейин ким бору ким йўқ, Насиббек билан кампир раҳматлининг гўри оёқ остидан кўра сал белгили бўлиб турса, деб хаёл қилувдим. Парпи пакананинг ўғли отасига қўйдирган экан, бориб сўрасам, Тошкани аллақайси жойиниям айтди, ўша ерда ёзиб ҳам беради, деди. Кеча бозор қўйнинг бирини сотдим. Икки соатга бирорта машина бериб турсанг...»

«Бунга яхши ўйлабсиз-у, лекин аввал буюртма бериш керак-да. Хўш, бўлмаса, бундай қилсак: мен ўзим бир шаҳар тушганимда гаплашиб чиқсам. Маъқулми? Сиз уриниб юрманг.»

«Уғлим, сенинг бошингда ўзи минг бир ташвиш. Ке, энди бу ғалвани ҳам сенга ортмайин...»

«Э, йўғ-э! Хай, жуда кўнглингиз тинчимаса, ана, эртага уста Рисқивой шаҳарга тушади, ёғочга. Мен тайинлаб қўяман.»

«Унда, мен Рисқивойга учрай, қақасини...»

«Ҳа, берасиз-да, ота, қочиб кетармидингиз?»

«Йўқ, болам, гап тўрт танга пулда эмас. Армон ёмон нарса, билмайсан-да, илоё, ҳеч билгулик қилмасин...»

...кирса, ўртада ана шундай арзи ҳол бўлади, деб ўйлайди.

Тўсатдан келган ғам ёмон бўларкан. Адаш Карвон бугун ҳам уйда ўтиролмади — пешиндан сўнг тўғри мазорга чиқиб борди.

Қабристон қишлоқнинг сертупроқ дала йўли бошланадиган нариги четида. Нураган паҳса девор сиртидан сим тўр тутилган кенг ялангликда иккита баланд тепалик бир-бирига мингашган. Гир айлана саф тортган адл теракларнинг қумушранг япроқлари қуёшга кўзгу тутиб ярқ-ярқ тевланади.

Адаш Карвон кўкка бўялган дарвоза ёнидаги пастаккина эшикдан ичкарига қадам қўйиши билан кўнгли бир хил бўлиб кетди.

Азим қайрағочлар шохида илиниб қолган битта-яримта қаҳрабобарглар ўтган баҳорига алвидо айтиб, кузак шамолида ожизгина титрай-

ХАЙРИДДИН
СУЛТОНОВ

ЁЗНИНГ

ёЛҒИЗ

ёггори

ҚИССА

Расмларни О. БОБОЖОНОВ чизган

ди, дов-дароҳтларнинг оҳишта шовиллаши абадий сукунатга раҳна солиб, ёлғиз табиатгина ўлим билмаслигини таъкидламоқчидек, бир зум тинмайди.

Атроф кимсасиз. Қоратоллар хомуш бош эгиб турган қорамтир ҳовуз сатҳида бир тўп хазон қалқиб юрар, тоққа қаратиб солинган уй пешайвонига гуваала тахлаб куйилган эди. Уч ой аввал шу эшикдан кириб келган тумонат одам, оломон елкасида лопиллаган тобут, сўнгги бор кўргани — кампирнинг сокин, хотиржам, ҳатто бир қадар улуғвор чехраси кўз ўнгида бир-бир жонланди. Ҳовузни айланиб ўтаркан, юраги зирқираб, мудҳиш ҳақиқатни қайта тан олди: энди кампир йўқ.

Юқорида, тепа бағрида паст-баланд дўмпайган қабрлар кўзга чалинарди.

«Мана, чин уйинг. Елиб-югуриб, айланиб-ўргилиб, охир бир кун ёғоч от миниб шу ерга келасан. Келасану ичкари кирасан. Кирмоқ бор-у, чиқмоқ йўқ».

Адаш Карвон сеп-сарик ажриқ босган сўқмоқдан бир-бир юриб, ўз хилхонаси тарафга ўтди. Кампирнинг қабри икки туп пастак бута шумшайиб ўсган оёқ томонда эди. Йўл четида, жимжимадор темир панжара айлантирилган кўҳна қабр устидаги мармар лавҳада куз қуёшининг арзанда нурлари лип-лип ўйнарди.

«Худди шунақасидан бўлса...— деб ўйлади у.— Раисга тайинлайман-да. Аввал анавинақа панжара қурдираман. Кампир шўрлик тириклигида кун кўрмади, лоақал арвохи...»

Ковжироқ ўт-ўлан қоплаган гўрнинг тупроғи кечаги ёмғирдан сўнг хануз намхўш эди. Адаш Карвон култ этиб ютинди, пойгакка тиз чўкиб тиловат бошлади, қироат билан узоқ ўқиди. Қуръон сураларининг оғир оҳангидан алланечук таскин тўйгандек бўлиб, ўйга толди.

Нурсиз, рутубатли кун. Рўдапо булутлар сийқа тангадек хира ялтираб турган қуёшни ютиб юборишга ошиқади, ҳароратсиз офтоб совуқ ёғдусидан ҳам айрилиб ҳализамон буткул сўниб қоладигандек...

Адаш Карвон шу кўйи узоқ ўтирди.

Қабристон сукунати ютаман дейди. Яланғоч қайрағочлар маънос оҳ тортади, ақалли бирорта бўлсин яшил япроқ излаб изғинган шамол қонталаш барғларни саргардон тентиратади, кузакнинг бу нурсиз кунда янада бефайз кўринган ғариб сағаналар узра телба савоат билан хазон сочади...

Мозорнинг сўниқ манзараси Адаш Карвон дилида — ўлим ҳақ эканига беш вақт намоз устида ҳамиша имон келтирувчи, кун-узун кун олло таолодан омонатини елдек келиб, селдек олишини илтижо қилувчи бир кимса дилида уйғотган поёнсиз ғашлик ва кўркувни Қуръоннинг энг мутаассир суралари ҳам қувиб чиқара олмади. Бағрига не-не зотларни жимгина ютиб, тўймас кўзларини жимгина юмган бу кўҳна макон, девор ортидаги тириклик талвасасига буткул бепарво, совуқ бир ғолибона салобат тўкиб турар эди.

Адаш Карвон бу ерга биринчи бор қачон келганини ўйлаб кетди.

Эҳ-ҳэ! Эслаб бўлармиди бун! Дарёдаги томчини ҳисоблаб бўладими?! Осмондаги юлдузни санаб бўладими?! Адаш Карвон етмиш икки йиллик умри мобайнида бу маконга озмунча келганими? Озмунча одамни тупроққа қўйганими? Ҳар сафар оломон сафида, паймонаси тўлган мэрхумини жойростонига топширгани келаркан, шу оломон унинг ўзини ҳам мазорга сўнгги марта элтадиган кун тобора яқинлашаётганини дилдидан анлар эди. Бу ерга отаси ўлганда келди, онаси ўлганда келди, қариндош-уруғлари ўлганда келди, танишлар ўлганда, нотанишлар ўлганда келди ва ҳар гал юрагининг бир парчасини совуқ тупроққа кўмиб, жимгина ўйга қайтди. Охири бир парча-бир парчадан узила-узила, тупроққа кўмила-кўмила юраги адои тамом бўлди, юрагининг ўрнида қолган нарса тошга айланди.

У шундай деб ўйларди.

Одамлар шундай деб ўйлашарди.

Бироқ етти йил муқаддам худди шу ерда кўсида нимадир жазиллаб, ачишди, зирқираб оғриди, ловил-

лаб ёнди — кўзининг оқу қораси, суюнган тоғи, салкам эллика чикиб кўрган ёлғиз фарзанди Насиббекни қора ерга бераркан, юраги тутдай тўкилди. Отаси ўлганда унинг кўзи куйди, онаси ўлганда жигари куйди, қариндош-уруғлари ўлганда томоғи куйди, танишлар ўлганда, нотанишлар ўлганда димоғи куйди, аммо Насиббек ўлганда, Насиббеги ўлганда юраги куйди, куйиб-куйиб кул бўлди.

Насиббекнинг доғи кампирни олиб кетди. Энди навбат уники — Адаш Карвонники. Хилхонанинг кунчиқар томонидан қўш қабр ёнида ҳадемай учинчиси пайдо бўлади. Улим — барчага баробар қисмат, бирор кимса қочиб қутулган эмас, аммо Адаш Карвон ўлгандан кейин ҳеч бир инсон қабри тепасида уни бир қалима қуръон билан ёд этмайди — бу ўлимдан ҳам даҳшат...

Лекин биринчи марта қачон келган эди-я?

Ҳа! Бувиси ўлганда. Раҳматли Улуғ бувиси етмиш саккизда ўлган, «саксон», деб давра кўтаришган эди. Бу мулойим-муштипар кампирни эсланганда Адаш Карвоннинг вужудини ҳали-ҳануз андак аламли ва армонли бир ҳиссиёт чулғаб олади, қоронғи кунгли кўклам кунларидек ёришиб кетади.

Улуғ кампир ўн икки бола туғиб, ўн биттасини ерга берган бахтиқаро аёл эди. Унинг шўр пешонасига кенжа ўғли — Мирза Карвонгина сиғди.

Мирза Карвон умрида туя етаклаб, қарвон тортган эмас. Умри бино бўлиб Тўйтепадан нари ўтганини бирор билмайди. «Карвон» лақаби унга отамерос: Соҳиб Карвон замонасининг дэнгдор савдогарларидан бўлган. «Ўттизта нортуяси бор эди, йилкию хўкизининг ҳисоби йўқ эди», деб гапирарди Улуғ буви. Бобосининг ана шу ҳисоби йўқ бойлигидан Адаш Карвонга фақат «Карвон» лақабию икки тоқча китоб насиб қилди, холос.

Улуғ буви фарзанд доғида ўртаниб хазон бўлган эди. Шу важдан ёлғиз ўғлининг ёлғиз ўғли Адашбойни еру кўкка ишонмас, икки гапнинг бирида «орқамда қоладиганим», «чирокчим», дея сўйиб-сийлар эди. Бу жўнгина сўзларнинг туганмас маъносини Адаш Карвон мана энди — ёши ўтиб, умри поёнига ета бошлагандагина англади. Дунёда одамзотдан яхши-ёмонни фақат фарзанд қолар экан. Ким билсин, эҳтимол, тақдир азал шундай битилгандир, бироқ, наҳотки, ўша увоқ муштипар Улуғ кампир қаттол бўронлардан, даҳшатли қаҳратонлардан, бемаҳал изғирину телба довуллардан эсон-омон олиб ўтган бир авлодининг липиллаб турган шамчироғи Адаш Карвоннинг қўлида ўчса!

Бувиси қазо қилганда у ўн бир яшар бола эди. Мозори Ҳожи масжидининг имоми Зукурхўжа домланин қўлида ўқирди. Домлага ҳам бувисининг зўри билан отаси олиб бориб топширган эди: «Отанг савлатидан оти ҳуркадиган одам эди, «Соҳиб Карвон» деганда етти яшардан етмиш яшаргача қўл қовуштирарди. Мол-дунё вафо қилмас экан, шундоқ одам бир кечада эғнидаги тўнигача қиморга бой бериб келди, уч ойдан кейин қўшнаникига бир қафт ўн сўраб чиқиб қуруқ қайтдим. Утники ўтга кетди, сувники сувга... Худойим сенинг манглайингга фарзанд берибди, минг-минг қатла шукр, боланг ҳақ йўлига кирсин, алхамдулилло, кам бўлмас, бу дунёда кишига фақат илм вафо қилади».

У уйда илк марта янғроқ товуш билан «Алхамду...»ни ўқиганда, Улуғ кампир узоқ йиғлади. Кейин ўша кундан бошлаб неварасини — тўққиз яшар гўдақни сизлайдиган бўлди: «Сиз энди мулласиз, худойимнинг нафаси теккан китобларни ўқийсиз, илоё, қулфи дилингизни эгамнинг ўзи очсин!»

Шу тарика худо Адаш Карвоннинг юраги ва шууридан Улуғ кампирнинг меҳри бўлиб, Улуғ кампирга меҳр бўлиб жой олди.

Кечагидек эсида: рўзанинг охири ҳафтаси эди. Зукурхўжа домланин меҳмонхонасини тўлдирган талабалар чувиллашиб ўтирарди. Кимдир ташқарига чақириб кетган домла негадир ҳаяллаб қолди. Орадан бир чой қайнагулик фурсат ўтди. Ниҳоят, бўсағада домланинги хил букчайган гавдаси пайдо бўлди.

— Адашбой,— деди у останада тўхтаб, ғоят мулоим товуш билан,— бу ёққа чиқ-чи, ўғлим.

У ҳеч нарсани ўйламай даҳлизга чиқди.

— Бандалик, болам,— деди домла,— бувинг қайтиш қилибди... Сен энди уйингга борақол. Олло сабр берсин.

У домласининг сўзларини унчалик тушунмади, лекин кўнгли аллақандай ёмон бир нарса содир бўлганини сезди. Ва ҳозиргача ўшанда домласи у билан нега бу қадар жиддий сўзлашганига, муштак болага таъзия изҳор этганига таажужоб қилади. Мусибат кишини тўсатдан улғайтириб қўяди. Балки Зукурхўжа домла ўшанда унга ана шу ҳақиқатни уқтирмоқчи бўлгандир...

«Худонинг нафеси теккан китобларни ўқийдиган мулла бола» бўлса-да, у бари бир бола эди— отаси йиғлаб бағрига босганида ҳам, ола-қуроқ издиҳом жанозага саф тортганида ҳам, тўрдаги уйда кўзларини юмиб ётган Улуғ бувисининг олдига етаклаб кирганларида ҳам содир бўлган мусибатни у қадар англаб етмади. Фақат отасининг ёнида ҳасса тутиб, оломон олдига тушганча, қишлоқ четидаги баланд тепаликка чиқиб боргандагина шу пайтгача мурғак назаридан пинҳон бўлиб келган даҳшатли бир ҳақиқат кўз ўнгида ярқираб намоён бўлди: одам ўлар экан. Улган одам тупроққа кўмилар экан. Энг ёмони, ҳамма ўлар экан. Шундоқ яхши, меҳрибон Улуғ бувисини отаси бир чуқурнинг ичига қўйиб чиқди. Кейин ҳамма тупроқ ташлади. Бир зумда чуқур тўлди. Шунда у юрагининг туб-тубидан қўзғалган аламли бир нидо билан йиғлади, ўқисиб-ўқисиб, тўлиб-тўлиб йиғлади. Улуғ бувисини, уни доимо бағрида олиб ётадиган, «сиз-сиз»лаб еру кўкка ишонмайдиган меҳрибон, қадрдон бувисини аллақандай бегона одамлар совуқ, қоп-қоронғи чуқурга кўмиб ташлаганига чидаёлмай, мурғак тасавури исён кўтариб йиғлади. Бу йиғида энди болалик хархашаси йўқ эди...

«Мен ўлганда нима деб йиғлайсиз, мулла болам?», деб сўрарди бувиси баъзан узун қиш кечалари танчада, шамолнинг увиллашига қулоқ солиб ўтиришаркан. У бувисининг ўзи ўргатган жавобни бурро қилиб қайтарарди: «Вой, онам, меҳрибоним онам, давлатбошим онам, ғамгусорим онам, охиратларингиз обод бўлсин, онам, имонингиз саломат бўлсин, онам!» Улуғ кампир унинг манглайдан суйиб, чўнтагини ёнғоқми, майиз билан тўлдирар, сўнг шу кунни эшикдан ким кириб келса, неварасининг таърифини қилар эди: «Мулла болам мен ўлсам мана мундоқ деб йиғлар экан...» У эса танчанинг четида, ўз шаънига айтилаётган мактовлардан эриб, жилмайиб ўтирарди. У пайтларда бу гапларнинг ҳаммаси кўнглига алланечук хуш ёқарди, назарида бувиси ҳеч қачон ўлмайдигандек, ўзи ҳеч қачон шундай деб йиғламайдигандек, турмуш яна узоқ-узоқ йиллар худди шу йўсин беғам-бетаъшиш давом этадигандек туюлар ва бунга астойдил ишонар эди. «Мулла болам, қаттиқ-қаттиқ айтиб йиғлайсиз-а? Уйдан чиққунимча ҳамма нарсани эшитиб ётаман, ҳа, мулла болам, билиб қўйинг». У бувисининг гапига тушунмай, анграярди. «Уйдан чиқиб қаёққа борасиз?» «Буваи Мочинининг тепасига», дерди кампир ҳеч бир малол олмай. «Буваи Мочинининг тепасида нима қиласиз?» «Уйимга кетаман». «Их... Мана-ку уйингиз!» «Унда уйим ўша ерда бўлади-да». «Нега?» Нега бўларди, худойим шуни буюрган-да, бандаларига, мулла болам».

Аммо бу гап-сўзлардан сўнг орадан кўп ўтмай у бувисини Буваи Мочинининг тепасига— худо буюрган чин уйига элтганларида унга берган ваъдасининг устидан чиқолмади: қаттиқ-қаттиқ айтиб йиғлаёлмади. Бувиси ўргатган сўзлар дилида чарх уриб гирён бўллади-ю, тили калимлага келмади.

Кечқурун эса юрагини беадад бир кўрқув чулғади: бувим қоронғи, совуқ чуқурда бир ўзи қандоқ ётади? Қўрқмайдами? Қорни очмайдами? Сув ичгиси келса, нима қилади? Мени соғинмайдами?... Туйқусдан, берган ваъдасини эслади. Қаерга кўзи тушмасин, бувисининг ғамгин, гинали ниғонини туйверди: «Мулла болам, мени алдадингизми?...»

Кейин у бир вақтлар Соҳиб Карвоннинг айғирлари гижинглаган бўм-бўш, қоп-қоронғи отхонага борди. Юзини ғадир-будир устунга ишқаб, ичидан тошиб келган фарёдни босолмай хўнг-хўнг йиғлади: «Вой, онам, меҳрибоним онам, давлатбошим онам, ғамгусорим онам, охиратларингиз обод бўлсин, онам, имонингиз саломат бўлсин, онам!» Йиғлай-йиғлай тинкаси қуриб, угада тўқимлар устига муқ тушганча ухлаб қолди. Жойига ким олиб бориб ётқизганини ҳам билмади.

Эртаси кун икки гапнинг бирида Улуғ бувисини эслаш бошланди. Фақат, энди унинг номига «раҳматли» деган сўзни қўшиб айтишарди.

Бу сон-саноксиз нақллар, гоҳ кулгили, гоҳ қайғули инсоний қиссалар унинг кўз ўнгида Улуғ кампирнинг шикаста, беозор сиймосини қайта тирилтирар эди. Бувисининг синглиси— Қутлуг хола айтган бир гап унга айниқса қаттиқ таъсир қилди: «Эгачим шўрлик шу Адашвойга жони-жаҳонини қўйган эди-да, ўла-ўлгунча оғзидан қўймади-я! Жончиқар пайтдаям «Адашвой», деб ўлди-я, эгачим боёқши! Билмадим, бирор гап айтмоқчимиди ё бир кўрмоқчимиди, ишқилиб, кўп илҳақ бўлди. Бандасини ғафлат босар экан-да, бўлмаса, эгачининг ҳол-қуни маълум эди, ўша кун Адашвойни ўқишдан олиб қолиш бир инсоннинг эсига келмади-я!» Кейин-кейин, эсини таниган чоғларида шу ҳақда жуда кўп ўйлади. Ростдан ҳам бувиси ўшанда унга бирор нарса демоқчи бўлганми? Демоқчи бўлса, нега отасига айтмаган? Нима демоқчи бўлган экан-а? Назарида ўша сўнги дамда бувиси бениҳоя муҳим бир гап, унинг ҳаёт-мамоти, тақдирини ҳал қиладиган зарур бир гап айтмоқчи бўлгандек туюлаверади. Бунинг шунчаки жон талвасасидаги тўлғаниш эканига ўзини ишонтиришга ҳарчанд уринса-да, Қутлуг холанинг сўзлари кулгоғида жаранглайверади: «Йўқ, бир гапи бор эди-ю, ичида кетди эгачим раҳматлининг...»

Онаси Улуғ кампирнинг акиси— бир сўзли, уddaбурро, кесиб гапирадиган хотин эди. У онасида ўзи истаган фазилатларни— мунис хокисорлик, чинакам заифлик, шикаста кўнгили кўрмади. Йиллар ўтиб, соғинган бу фазилатларни хотини Ойнисадан топди. Ажабо, Ойнисанинги феъл-атвори қуйиб қўйгандек Улуғ кампирнинг ўзгинаси эди. У ҳатто дастлабки кезлар бундан қаттиқ хавотирланиб, «Ўзи ўхшаса ўхшасин, ишқилиб, умри ўхшамасин», деб илтижо қилган эди. Афсуски, Ойниса ҳам Улуғ бувига ўхшаб еруғ оламда бир рўшнолик кун кўрмади, азоб билан келиб, азоб билан кетди.

Улуғ кампир дунёдан хотиржам кўз юмган эди. «Ном-нишоним ўчмас, ёлғиз бўлса ҳам, орқамда чирокимни ёқадиганим қоляпти-ку», деган ўй билан оёқ узатиб, мангу таскин ва мангу фароғат толган эди. У неварасини мартабаси улуғ одам бўлади, деб астойдил ишонган эди. Суюкли невараси, шамолни ҳам раво кўрмай ўстирган «мулла боласи» унинг хоҳишига кўра танланган йўл туфайли келажак ҳаётида ҳадсиз-ҳисобсиз уқубатларга дучор бўлишини билганида, ўша кезлардаёқ юраги ёрилиб ўлган бўларкан...

Кампирнинг нурли хотираси Адаш Карвоннинг қоронғи кунларини бир умр ёритиб турди. У бувисига қилолмаган иззат-эҳтиромларини муштипар Ойнисага қилиб, қарзини узишга аҳд этган эди, афсуски...

Мана, шундоқ Улуғ кампир ҳам энди хоки туброқ бўлиб ётди. Қабри аллақачонлар ер билан текисланиб кетган. Унинг оёқ томонида Адаш Карвоннинг бошқа қариндош-уруғлари, этак томонида эса Насиббек, ёнгинасида Ойниса...

Бувиси ўлганда қаро ерга кўмишгани унга беҳад адолатсизлик бўлиб туюлган эди. Наники инсон илончаёнга, қурт-қумурсқага ем бўлгани дунёга келса! Кейинчалик, оқ-қорани танигач, бу одат замиридаги теран бир ҳикматни англади: гўрнинг совуқ тупроғи аламзада дилда ёнган алангаи оташ ҳовурини босар экан. Марҳум қабрга қўйилгач, мотамдорларнинг алам-армони хил совиши шундан экан. Аммо бунга ҳам чидаган одам чидаган.

Раҳматли Ойниса чидаёлмаган эди...

Насиббекнинг «учи» ўтган кечаси тўсатдан ҳовли тўс-тўполон бўлиб кетди. Ичкари уйда ётган қариндошу кўшни хотинлар саросимада айвонга югуриб чиқди: «Ойниса қани?!» «Ҳовлидаги эркаклар сачраб уйғонишди: «Қани Ойниса?!» Ярим тунда азадорларнинг ҳаммаси оёққа туриб, қишлоқни тит-пит қилиб юборди. Осмонга учганми, ерга кирганми, Ойниса ҳеч қарда йўқ эди.

Адаш Карвон алланечук ички бир сезги билан қишлоқ чеккасига қараб йўл олди...

Кўройдин, ҳаво совуқ. Қоронғилик қаърида ҳайҳотдек бўлиб турган қабристонга қоқила-суринга кириб бораркан, тили базўр бисмиллога айланар эди. Кўнгли алдамаган экан: узоқдан аллақандай кўланка қорайиб кўринди. У, юраги орқага тортиб, қадамни жадаллатди, ўйдим-чуқурлардан сакраб-сесканиб, кўланкага яқинлашди. Ойниса, бошланг, оёқланг, сочлари тўзгиган, афтодаҳол, қабри кучоқлаганча тупроқни тимдалаб ётарди. Келганига анча бўлган шекилли, бир уюм тупроқни суриб, гўрнинг гумбазини чўкириб қўйган, ўзича нимадир деб гувранар эди.

— Ойнис!

Ойниса унга ялт этиб қаради-ю, чурқ этмай тупроқни тимдалайверди.

— Эсингни йиғ, хотин!— деб бақирди у жонҳолатда.

Ойниса ғужанак бўлиб олди, сўнг юлқиниб шивирлади:

— Бир кўрай... Болагинамни бир кўрай... Кўйинг, бир кўрай!..

У титраб-қақшаганча бориб, хотинининг билагидан маҳкам чангаллади, зўр билан ўрнидан кўзғатмоқчи бўлди.

— Урманг... Уринг, майли... Насиббегимни бир кўрай... Шундоқ болам тупроққа қорилиб ётаверадими! Мен бир кўрай...

— Ойнис, ҳушингни йиғ!— У гўристон жимлигини бузиб ўкраб юборди— Эй худо! Нима ёзуғим бор эди, худо!

Ойниса юз-кўзини қабр тупроғига суйкаб, оёқ остида эмаллаганча ҳирқираб шивирлар эди:

— Болагинамни бир кўрай...

Адаш Карвон тоқат қилолмади, бор кучини тўплаб, хотинининг руҳсиз жасадини даст кўтарди-да, пастга қараб отилди. Ҳовуз бўйига етгач, сулага ўтқазди, юзига, кўкрагига сув сепди, сўнг ёнига ўтириб... юм-юм йиғлади.

— Айланай хотин, кўзингни оч. Эсингни йиғ, жон хотин. Яратганининг буйруғига кўнмай нима иложинг бор? Насиббек жойида тинч ётсин десанг, сабр қил, савоби тегсин десанг, бир калима қуръонингни аяма. Сен билан менинг қўлимдан келадигани энди фақат шу, ўргилай хотин...

Хотинини суяб уйга кириб келганида осмон бўзара бошлаган эди. Шундан кейин муттасил юрагини ҳовучлаб юрди: Ойниса бардош беролмас деб ўйлаган эди. Йўқ, Ойниса ўзи билан ўзи бўлиб қолди-ю, яна етти йиллик азоби бор экан, етти йил Насиббекнинг доғи ҳасратидега куйиб, алоҳал, мунглуғ кўзлари мунг билан абадий юмилди...

Аммо бу ғам тўсатдан келди. Адаш Карвон ўғли ўлганида ҳам бунчалик довдирамаган эди. Мана, уч ойдан ошди, ҳануз ҳушига келолмайди— худди алоқчалоқ туш кўраётгандек. Адаш Карвон йигирма етти йиллик жафокаш ҳамроҳи— мусичадек беозор, муштира кампирининг қадр толмаган қадрини мана энди кун сайин тобора теранроқ сезаётир. Тириклигида унга гоҳ ҳақ, гоҳ ноҳақ ўтказган ранжу аламларини эсласа, суякларигача сирқираб оғриқ киради, тутунсиз алангада ўртанади.

...Ўғли билан хотинига ёдгорлик қўйиши ҳам қарз, ҳам фарз. Устларидан зар сочса ҳам кам. Майли, насиб қилса, қўйдиради. Ҳеч қурса, руҳи шод бўлсин...

Қуёш уфқ ғуборига сингиб, кўздан йўқолди. Адаш Карвон шу кўйи яна анча ўтирди. Мозор этағидаги дала йўлини чанг-тўзонга тўлдириб, подадан қайтаётган сигир-бузоқларнинг маъраши эшитилганда, увишиб

қолган оёқларини базўр қимирлатиб ўрнидан турди, пичирлаб ўзига фотиҳа торти-да, орқасига қарай-қарай ҳовуз томон йўл олди.

* * *

— Адаш бува, ҳўв Адаш бува!

Қўйхонада келчикдаги емнинг қоракосовини териб ўтирган чол чўчиб орқасига ўгирилди: оstonада беш-олти яшар ялангоёқ бола— кўшниси Ҳусниянинг ўғли бетоқат бўлиб турарди.

— Ҳа?

— Ойим чақиряпти, тез бораркансиз.

— Нима бўлди? Тинчликми?

— Сигирмиз туғмоқчи.

— Ҳозир.— Адаш Карвон чопонининг барини белбоғидан чиқариб, шоша-пиша кўзғалди.

Кеча кечкурун у масжиддан қайтаётганида, кўчаниннинг бошида икки челақ сув кўтариб турган Ҳусния: «Адаш бува, сигиримни ҳар кеча пойлаб эсим кетяпти. Эркаксиз уй қурсин, биринчи қорин, жуда кўрқяпман, бир кўрсангиз-чи», деди. Адаш Карвон пачоққина ола ғунажинга синчиклаб разм солиб, молхонага чироқ ёқиб қўйишни тайинлагач, «Бохабар бўлиб тур, этилиб қолибди. Лекин жуда ориқ-ку, қайдам... Майли, бирор гап бўлса, вақт-бевақт чақиравер», деган эди.

У кўшнисининг ҳовлисига кириб борганда, Ҳусния худди ўзини тўлғоқ тутаетгандек, «вой-вой»лаганча молхонада зир югурар, тахта пол устида ётган сигир ҳар кучанганда кўшилишиб инқиллар, оёқ остида ўралашган болаларини қарғай-қарғай ичкарига ҳайдар эди. — Вой, Адаш бува, келдингизми-ей! Энди қандоқ қилдим!— деди у йиғламсираб.— Шўрим қуриб ўлиб қолмаса эди!

— Ҳа, ҳа, намунча ҳовлиқасан?

— Вой, Адаш бува, боласи тескари келди, димиқиб қолади энди! Ҳой, қоч-ч, ер юткур, уйга кирларинг! Энди нима қиламан, Адаш бува?

— Шошма, шошма. Қани, бундоқ тур-чи.— Адаш Карвон енгни шимариб, сигирга яқинлашди. Сигир, кўзлари ола-кула бўлиб, безовта ҳимранди.— Ҳаҳ, жонивор-а, азобга қолсан-да! Ҳусния, бор, қолми, эскироқ шолча-полчами опке! Хўш, жонивор, хўш!.. Қани, ё бисмилло!..

Ярим соатдан сўнг сигир дир-дир титраётган қашқа бузоқчасини ийиб ялар, Ҳусния эса, Адаш Карвоннинг қўлига обдастан сув қуяркан, оғзидан бол томиб алқар эди:

— Илоё имонбой бўлинг, Адаш бува, хайрият, сиз бор экансиз. Ўзи денг, чап қовоғим ўлгур эрталабдан бери...

— Майли, майли. Эртага оғзидан бир коса чиқарсанг бас,— деб кулди чол унинг интиҳосиз жаврашини бўлиб.

— Вой, жоним билан, Адаш бува, оғиз сиздан айлансин!

Адаш Карвон уйга кўнгли ёришиб қайтди. Лекин оғзини аждардек очиб ётган қоп-қоронғи ҳовлисига қадам қўяркан, кўнглидаги ёруғликдан ном-нишон ҳам қолмади. Ўзини ўзи койиди: айвоннинг чироғини ёқиб кетса нима экан!

Пайпасланиб йўладан айвонга чиқди, чироқнинг тугмасига қўл чўзди-ю, негадир ёқмай, пойгакдаги кўрпачага тиз чўка қолди.

Атроф жимжит. Зимистон. Чолнинг кекса дилини билгисиз бир қайғу чулғади.

«Мана, шу тилсиз жонивор ҳам сендан бахтироқ— насл-зурёди бор... Бахтинг дарёга оқиб кетган экан-да, Адаш Карвон! Етмиш икки йил умр кечирдинг, аммо нима кўрдинг? Мана, эрта-индин кунинг битиб, омонатини топширасан. Чироғинг ўчади. Ўлдинг— ўчдинг. Тамом-вассалом. Гўё Мирза Карвоннинг ўғли, Соҳиб Карвоннинг невараси Адаш Карвон бу дунёда ҳеч қачон яшамагандек, етмиш икки йил ер юзини хира қилиб юрмагандек...»

Шу алфозда узоқ, жуда узоқ ўтирди. Урнини гўшаб ётишга ошиқмас, уйқусиз кечажак тун узун эди.

Дилидаги ғашликни хиёл бўлсин унутмоқ ниятида хаёлини алдашга урина бошлади.

Худойим хотин зотини ажойиб қилиб яратган-да. Бир сигирнинг туғишини кўриб ўтакаси ёрилади-ю, ўзи гўрт-бешалаб болани қайси юрак билан туғаркин? Таваба...

Ойниса раҳматли ҳам шунақа эди. Сигир-ку сигир, ҳатто тикка туриб туғиб кетаверадиган шайтон эчки ётоқчиласа ҳам қўрқарди. Шу қўрқоқлиги устига эрини баъзан беозор танбехлаб ҳам кўярди: «Кулманг, кулманг, кўрганлизи юрагингизни, Сурхининг олмозорида. Исмоил ақай бир милтиқ отганда сурат бўлиб қолувдингиз-у...»

Ҳақиқатан ҳам, Сурхининг олмозорида, Исмоил ақай бир милтиқ отганда у сурат бўлиб қолган: азбаройи мол аччиғи — жон аччиғи...

Лекин, фақат сурат бўлиб қолганмиди?

Ойниса ҳаётлигида бу олис ўтмиш ҳангомаси гоҳ ўзаро, гоҳ бегоналар олдида ҳамиша мулойим бир табассум билан тилга олинар, бироқ хотини: «...сурат бўлиб қолувдингиз-у...» дея гапга хотима кўяр эди.

Ахир у фақат сурат бўлиб қолмаган эди-ку! Ушанда, Сурхининг олмозорида, Исмоил ақай бир милтиқ отганда у аввал суратга айланган, кейин шу суратга жон кирган — бедазор ўртасида қотиб турган хотинининг юз-кўзи аралаш икки шапалоқ тортиб юборган эди.

Аммо Ойниса буни сира-сира — на ҳазил, на таъна билан эсламаган эди.

Адаш Карвон хотинини ўшанда биринчи ва охириги марта урган эди.

Адаш Карвон Сурхининг этагидаги боғда хомтоқ қилаётган эди. Ойниса сигирини етаклаб чой олиб келди. Тушликдан сўнг Адаш Карвон яна ишига тутинди. Ойниса сигирини уватга кўйиб, ўзи олмозорга кирди, дарахтлар тагидаги сув ичган барра печак, қиёқларни юлиб қопга сола бошлади.

Олмозор ичида кўм-кўк беда белга уриб ётарди. Ойниса бедадан бирор қабзам олиш у ёқда турсин, ҳатто назар солгани қўрқарди: елкасига доим кўшоғиз милтиқ осиб, узангига оёқ тираб юрадиган олмозор қоровули — шопмўйлов Исмоил ақай бадфеъл важоҳати билан донг таратган эди.

Бир пайт Ойниса ердан бош кўтариб бедазорга қарадио эسخонаси чиқиб кетаёзди: боягина уватда эриниб кавш қайтариб ётган сигири икки қатор наридаги оқ олмалар тагида пишқирганча бедани ямламай ютарди!

Ойниса юраги така-пука бўлиб сигирга қараб югурди. Энди бошвоғига кўл чўзганини билади, нақ боши устида алланарса қаттиқ гўмбурлаб кетди. Кейин, худди осмондан тушгандек, Исмоил ақайнинг ваҳшатли дағдағаси янгради:

— Бабангнинг башшине!..

Ойниса бедазор ўртасида серрайиб қолди. Шундоқ рўпарасида афт-ангори буришиб, кўзлари чақчайган Исмоил ақай, кўлида милтиқ, от ўйнатиб турарди!

Адаш Карвон гўмбурлаган товушни эшитиб жонҳоплатда олмозорга қараб отилди.

«Ойнисни отиб кўйди! Ох, худо, Ойнисни отиб кўйди!»

У ўпкаси оғзига тиқилиб, можаро устига етиб келди. Ойниса эрини кўрдию капалаги учиб кетди: рангида ранг қолмаган, тиззалари дағ-дағ қалтиради. Кўзи кўзига тушгач, эри фақат ундан ҳавотир олганини, ёлғиз уни деб шу қадар қўрққанини англади, юраги зирқиради...

— Санинг инагингми!— деб сўради Исмоил ақай Адаш Карвонга хўмрайиб.

Ниҳоят, Адаш Карвонга ғойибдан тил ато бўлди: — Меники.

Исмоил ақай милтиқни елкасига осиб, хотиржам оҳангда буйруқ қилди:

— Қани, етекле эсе!
— Қаёққа етаклайман, ақай!— деб сўради Адаш Карвон атай талмовсираб.
— Баржақ гүресен!

Идорага боргандан сўнг нима бўлиши Адаш Карвонга маълум эди: Исмоил ақай айбдорни колхоз раҳбарларининг ҳузурига олиб кириб, айбига айб қўшиб-чатар, гулдурак товуши билан бақириб-чақирганча на таваба, на таваллога қулоқ солар, алоҳал, «эгесига ўхшеш яремес малъни кушхонага топширтириб тинчир эди.

Адаш Карвон Исмоил ақай бошвоғидан ушлаб турган сигирга таассуф билан қаради: елини нақ ерга тегади. Эсиэ!

У юзига гуноҳкорона тус бериб, қоровулга ялина бошлади:

— Энди, ақай, ҳақиқатан ҳам биз бенавот... Тилсиз жонивор, биров атай қилган, дейсизми...

Исмоил ақай оёғини узангига тиради:

— Ялган айтасин!
— Хотин кўрмай қолибди, мен хомтоқда эдим, ўзим бўлсам наҳотки...

Исмоил ақайнинг юзида лоақал бирор мўйи қилт этмади.

— Етекле!— деб ўшқирди у.
— Бир сафарча кечиринг, ақай?

Қоровул индамай сигирни етаклаб жойидан кўзгалди.

Адаш Карвон нима қиларини билмай гарангсиб қолди, сўнг бир сакраб хотинининг ёнида пайдо бўлди:

— Ҳўв, меровсирамай ўл, аҳмоқ! Эси паст, кўзингга қарасанг ўлармидинг!— Адаш Карвон Ойнисаниннг юз-кўзи аралаш шапалоқ тортиб юборди:— Сениннг терингни шилиб олмасамми!

Ойниса кўллари билан бошини тўсганча букчайди, юздан ўт чиқиб кетган бўлса-да, чурқ этмади. Адаш Карвон бунга сари баттар авж қилди:

— Сигир сўйилгунча, сен сўйилсанг бўлмасмиди, дардисар! Бари бир сениям сўяман!

Исмоил ақай секин ортига қайтди. Қараса, Адаш Карвоннинг чиндан ҳам авзойи бежо. Отдан тушиб, ёнига келди.

— Ал,— деди сигирнинг бошвоғини тутқазиб.— Ал-де, жүне. Бирақ, хатинни урме. Накас адам хатинни уре.

У шундай дея отига миниб, олмозор оралаб кўздан йўқолди.

Эр-хотин бир-бирларига қараёлмай узоқ туриб қолишди.

Бир пайт Адаш Карвон товуши алланечук ўзгариб:

— Ахир, мен азбаройи сигирга ачинганимдан... Мол аччиғи — жон аччиғи. Ахир, шундай қилмасам, бермасди-да!— деди. Сўнг, ниманидир ўйлаб, жиддий оҳангда кўшиб кўйди:— Сен ҳам ахир эҳтиёт бўлгин-да. Нақ бўлмаса, сигирингдан айрилувдинг...

Ушанда Адаш Карвон хотинини биринчи ва охириги марта урган эди...

Ушанда у вақти келиб ўзи ҳам Исмоил ақайга ўхшаган қоровул бўлиб қолишини хаёлига келтирмаган эди: Исмоил ақай яна беш-олти йил ваҳшат солиб, ҳамма ёқни титратиб юрдию ниҳоят қариб, пенсияга чиқди.

Далабой колхозга раис бўлгандан кейин Адаш Карвонни чақириб: «Исмоил ақайдан от билан милтиқни қабул қилиб олинг, Бешқашқага қоровул бўласиз», деди.

Бандаси пешонасида не борлигини билмай ўтади. Бўлмаса, Адаш Карвон ўшанда шу гапга кўнармиди...

* * *

У, одатдагидек, тонг қоронғисида уйғонди. Туриб таҳорат олди, жойнамозни ёзиб, бомдоод намозига ният қилди.

Қарийб эллик йилдан буён бу ҳол деярли қанда бўлган эмас: гўё эски қадрдонига юрагини очиб сўзлагандек, худо билан узоқ ҳасратлашади. Саҳрои Кабир

қумликлари ортида битилган арабий калималарни ҳар тонг титроқ, ҳорғин оҳангда такрорлар экан, улуғ бир илоҳий мўъжизага дохил бўлаётганига қайта-қайта имон келтиради.

Илгарилари у паст, бир қадар шикаста оҳангда оллога муножат қиларди — тўрда етган ўғли Насиббекни уйғотиб юборишдан чўчирди. Жойнамоз устида ўтирган кўйи такбир тушираркан, баъзан ён-верига разм солиб, ўғлининг уйку тарк этган кўзларида ҳайрат чакнаётганини, чеҳрасида ўйчан бир жиддият пайдо бўлганини сезар эди. Насиббек отасининг намоз ўқишини жимгина эшитиб ётишни яхши кўрарди. «Отам ашула айтяпти,— деб қийқарарди кичкиналигида.— Нима деб айтяпсиз, ота?» Адаш Карвон беозор кулимсираб кўярди. Кейинчалик Насиббек отасининг тонг қоронғисидан нима деб «ашула» айтишини билиб олди.

«Ё, олло, ё, раҳим...»

Ўзи бир умр мутлақо кўрмаган, бироқ унинг самоватда мавжудлигига сўнмас ишонч билан инонган, барҳақлигини сўзсиз тан олган шонил мусулмон сифатида у худонинг минг бир номини зўр ихлос ила тилга олар, гоҳ «оллоҳ», гоҳ «раҳим», гоҳ «қарим», гоҳ «эгам», гоҳ «холиқ», гоҳ эса «тангрим», дея улуғлар эди. У яратгандан ўғлига — кўзининг оқу қораси бўлмиш ёлғиз жигарбандига «тан сихатлик, меҳр-оқибат, инсофу тавфиқ; кўздан, суқдан, душманнинг қасдидан, ўт балосидан, сув балосидан, куруқ тўхтадан, бемаҳал ўлимдан» — ўзи бу дунёда ситам чеккан жамики офатлардан омонлик тилар эди. Ўзи билан кампирига бу ёруғ жаҳонда энди ҳеч нарса керак эмаслигини яхши билар, халлоқи оламдан фақат имонининг саломатлигини, фарзанд доғини кўрсатмасликни, неварачеваларнинг дийдор-қувончини сўрар эди. У худодан яна юрту элга тинчлик, шифтга боқиб ётган беморларга шифо, ота-онасининг бағридан узоқда юрган аскарларга бехатар сафар, жамики мардум устида ҳукм юргизиб турганларга адолат, беватанларга ватан, фарзанд-талабларга фарзанд ато қилишини тиларди.

Бирор кимсага ёмонлик соғинмаган эди-ку? Нега бирор тилаги юзага чиқмади? Нега илтижолари соҳиби қарам қулоғига етмади?

Кўп нарса сўраганмиди у?!

Озмиди сўраган нарсалари?!

Наҳотки қудрати чексиз оллои қаримнинг қудрати етмайдиган нарсаларни сўраган бўлса?!

Тумандек ёпиралган шубҳалар қалбини кемира бошлаганда уни кўрқув босади — шак келтириб қўйишдан, қариган чоғида ёлғиз юпанчи ва таянчига айланган эътиқодига шак келтириб қўйишдан кўрқади.

Юраги чексиз-чегарасиз ғамга тўлиб кетган кезларда дунё кўзига қоронғи кўриниб, қўл силтаб юборай дейди...

Сўнг эса... кўксидаги оллоҳ — виждони тирилади, тилга киради. Ва у ўз шубҳа-ғумонлари учун тавба-тазарру қилмоққа шошилади, калима истиғфорни ягона нәжот билиб қайта-қайта такрорлайди:

«Астағфируллоҳ, астағфируллоҳ, астағфируллоҳи таоло, мин кулли занбин азнабтуҳу хамдан ав хотоан, сиррон ав алониятан, сағирятан ав кабирятан...»

«Парвардигоро, қасддан ё беқасд, очик ё яширин қилган катта ё кичик гуноҳларимдан ўтишингни сўрайман,— деб шивирлайди қовжироқ лаблари.— Ўзимга маълум ва номалъум айбларимдан сенинг тарафинга қайтаман, илло, сен кўздан яширин сирларни ҳам билгувчи зотсан!»

...Кейин у иштаҳаси тиламаса-да, ўзини зўрлаб но-нўшта қилди. Лекин томоғидан бир тишлам нону икки пиёла қолдан бошқа нарса ўтмади.

Тўрдаги уйга кириб, тахмондаги ўрин-кўрпа орасидан оқ чит рўмонга ўралган пулни олди. Дераза олди-га келиб, ёруққа солиб санади. Парпи пакананинг ўғли айтгандан анча кам. Эрта бозор сариқ қўйни сотсамикан? Бирор ой емласа бўларди-да. Сандиқда минг сўм бор, аммо унга тегмайди: ўлимлик. Бандага ишонч йўқ, манман деган одамнинг ҳам ҳоли пуф дегулик.

Айтмоқчи, қўйнинг еми туғаб қолувди-я? Чол одатда емини бозордан эмас, даламаҳаллалик Ашур чўлоқдан олари — инсофли, ҳалол одам. Ем баҳона узоқ ҳангомалашиб, тафт-ғубори тарқаб қайтарди.

Адаш Карвон қўлтиғига қоп қистириб, кўчага йўл олди.

* * *

Кўк плаш кийган баланд бўйли бир йигит автобусдан ҳамма тушиб бўлгунча орқа ўриндиқда сабр-тоқат билан жимгина кутиб ўтирди. Бекат майдонига тушгач, четроққа ўтиб шимининг почаларини қоқди, «дипломат»ини чап қўлига олиб, ён-верига қарамасликка тиришиб, кўприк томон жўнади. Унинг чўзинчоқ, кўхлик юзида мубҳам бир таҳлика-тараддуд ифодаси бор эди.

Йигит йўл четидан жадал юриб бораркан, ноғохон кўприкнинг нариги бошида қўлтиғига қоп қистирган малла чопонли чолни кўрдию жойида таққа тўхтади. Сарсима босиб, теварагига аланглади.

Кўчада одам сийрак. Нон дўкони олдида оқ халатли икки йигит машинадан нон туширмоқда. Кабобпаз бола кўрадаги кўмири зўр бериб елпийди. Кўприкнинг ўртасида тоғорасини биқинига босган учта хотин йўргалаб бораётди.

Йигит нима қиларини билмай қолди. Югурик хаёл уч йил бурунги бир манзарани кўз ўнгида яққол жонлантирди: мана шу гузар, тумонат одам, сочлари тўзгиган қора қўйлакли аёл, мотамсаро қийшайган юз, бош-кўзи аралаш тушаётган қора сумка, «Боламни топиб бер!», «Топиб бер боламни, жувонмарг!», деган аччиқ, телба бир ҳайқириқ...

У сесканиб тушди: чол рўпарасига келиб қолган эди. Йигит шартта кўприк панжарасига ёнбош бўлиб туриб олди. Чол ердан кўз узмай шундоқ ёнгинасидан ўтиб кетди. Йигитнинг назарида, малла чопоннинг этаги кўк плаш барини куйдириб юборгандек туюлди.

Чол уч-тўрт қадам узоқлашгач, у юрак ютиб қайрилиб қаради.

Хайрият!

У қадамини янада жадаллатиб йўлга тушди. Кўприкдан ўтгач, рост кўчани қўйиб, сой ёқалаб кетган ёлғиз оёқ йўлга бурилди. Шу пайт чойхона муюлишидан эшак миниб чиққан бир киши:

— Э, Саттор, яхшимисан! — деб қолди.

Йигит ноилсиз изига қайтиб, у билан кўришди.

Адаш Карвон Даламаҳалладан куруқ қайтди: Ашур чўлоқнинг эшигига муштурдек қулф урилган, уйдаги-ларнинг қаёққа кетганини қўни-қўшнилари ҳам айтиб беролмади. Чол тегирмон биқинидаги тошсупада анча вақт пойлаб ўтирди, хонадон эгаларидан ҳадеганда дарак бўлавермагач, зерикди, секин изига жўнади.

Кўчасининг бошига етганда от миниб тўйга айтиб юрган учта йигитга дуч келди. Бир хил банорас тўн, дўппи кийган, гажимли духоба ёпиб ясалтилган эгар устидаги атлас кўрпачаларда мағрур ўтирган новдадек-новдадек уч йигит чолни кўрган замон бераварига салом беришди. Сўнг бетоқат типирчиланган отларни базўр тинчитиб, шўх, ўктам, қичқирдишди:

— Тўйга боринг, Адаш бува!

— Тўйинглар муборак бўлсин! — деди чол чиройи очилди.

— Қуллуқ! Эшигингиз қулф экан, шу айтганимиз ҳисоб-а, Адаш бува?

— Ҳисоб, ҳисоб! Кувё қайси биринг? — деб сўради чол кўзларини қисиб.

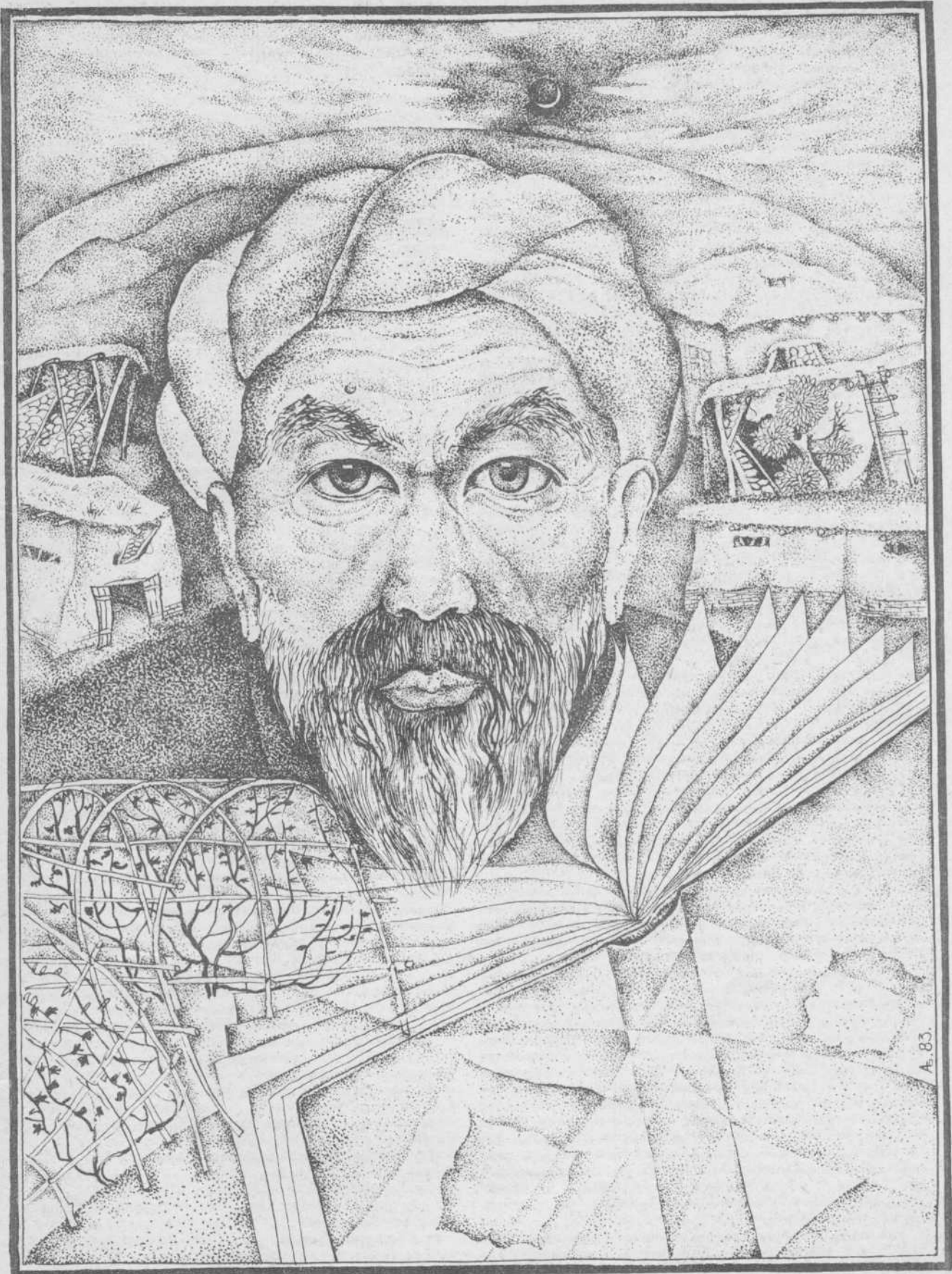
Улар кулимсираб, ўртадаги думалоқ юзли, хушмўйлов йигитга ишора қилишди.

— Саруполаринг муборак бўлсин! Кимнинг боласи-сан, чирогим?

— Қуллуқ, — дея қизариб жилмайди йигит. — Танимадингизми, бува? Наим аканинг ўғлиман-ку.

— Қайси Наим? Э, Наим мелисаними? Кичигимисан? Тасдиқ жавобини олгач, чол хижолат бўлиб бош чайқади.

— Қарилик, болам, айбга буюрмайсизлар... Қани,

A. 83.

омин!— дея фотиҳага қўл очди у.— Илоё, қўшганинг билан қўша қариб, бахтли-тахтли, ували-жували бўлгин!

Йигитлар тўйнинг вақт-соатини чолга яна бир бор тайинлаб, от жловини бўшатишди. Адаш Карвон уларнинг орқасидан таажжубланиб қараб қолди.

Уйга кириб келганида ҳам таажжуби тарқаммаган эди. Вожаба! Умр дегани оқар сувадек ўтиб кетаверар экан-да! Наим мелисанинг кенжа ўғли — куёв, тўйга чорлаб юрибди! Ахир, раҳматли Наимнинг ўзи куничека уйланмаганмиди?

Едида, Наим мелиса ўттиз учинчи йилнинг қаҳратон кишида уйланган эди. Адаш Карвон тенг-тўшлари билан тўйда хизмат қилганини, тизза бўйи қорни замбиллаб ҳовлидан ташқарига ташиганларини бугунгидек хотирлайди. Никоҳ ўқигани келган ёш, хушсурат домла Фиёсхоннинг зинадан тойиб йиқилиб, адрас чопони йиртилгани, азбаройи аччиқланидани: «Феъли совук баттол, шу буюқда тўй қилмасе нима экан!», дея койиниб, ҳаммани кулдиргани ҳам эсида.

Наимнинг тўйдан уч ҳафта ўтгач, онасининг жарилонлик олис қариндоши уста Бозорнинг кичик қизи Ойнисани унга фотиҳа қилиб, нон синдиришган эди. Тўйни ўрик гулига мўлжаллашди. «Ҳавои жаҳон очилиб, мундоқ елкамизга офтобнинг тафти тегсин», деди онаси раҳматли. Тўй, ҳақиқатан ҳам, ўрик гулида бўлди. лекин... йигирма йил ўтиб! Боёқиш онасига бу кунни — ҳавои жаҳон очилиб, елкага офтобнинг тафти тегадиган кунни кўриш насиб этмаган экан...

Дала-дашдан изғирин ариб, баҳор еллари сарсари эса бошлаган илиқ тунларнинг бирида «Қизил қадам» колхозининг аъзоси Адаш Карвон қамоққа олинди. Гуноҳи нима эканини у кўп йиллардан сўнг — муддати-ни ўтаб қайтганида, Тошкент вокзалининг шундоқ биқинидаги пастқам, исқирт қоқоқхонада билди. Ушанда эса, уч ойгача бароққош терговчи Абдулҳакимовнинг ҳузурида, етти ухлаб тушига кирмаган даъволарни оғзи-ланг очилган кўйи эшитиб ўтиришга мажбур бўлган эди. Уни, Адаш Мирза ўғлини «диний ташвиқот воситасида афкор оммани мавжуд ҳокимиятга қарши оёқлантиришда» айбашарди. Далил-исбот сифатида эса, унинг йигирма беш йиллик ҳаётидан маржондек териблинган хатти-ҳаракатлари кўрсатиларди: у — ижтимоий келиб чиқиши бой савдогар оиласига мансуб шубҳали ёт унсур; бобоси — Соҳиб Карвон йирик мулкдор ўтган; отаси — Мирза Соҳиб ўғли инқилоб арафасида эшон, мулгалар билан ҳамтовоқлик қилган; унинг ўзи эса ёшлигидан меҳнаткаш халққа қарши душманлик руҳида тарбия топган; қизгин инқилоб даврида Тошкентнинг Бароққон мадрасасида биқиниб ётиб пайт пойлаган; сўнгги вақтларда эса, босмачи тўдалари билан алоқаси исботланган мадрасадош ҳаммаслаги Фиёсхон эшоннинг махфий топшириқларини мунтазам бажариб келган, чунончи...

Сўнг унинг бундан уч йил муқаддам қайси худойида нима дегани, қайси колхозчи аёлни чалғитиб боласига дам солгани, икки йил бурун чойхонада ўтириб: «Саллага ўрганган бошга шапка ярашмайди», дегани ва ҳоказо ва ҳоказо жиноятлари тизилиб келарди.

Энг даҳшатлиси шундаки, бўйнига қўйилаётган бу айблар рост эди. Йўқ, айбларнинг ўзи эмас, улар замиридаги гаплар рост эди. Бобоси Соҳиб Карвоннинг йирик мулкдор ўтгани ҳам, отаси Мирза Соҳиб ўғлининг пири муршид Исламхон эшонга қўл бериб, узоқ йиллар эшигида хизмат қилгани ҳам, ўзининг Бароққон мадрасасида Фиёсхон билан уч йил бирга таҳсил кўргани ҳам — барча-барчаси рост эди. Шунингдек, уч йил муқаддам бир худойида: «Некалай подшо ҳам, Шўро ҳам ўз йўлига, одамзот аввало иймонини унутмаслиги лозим», деб айтгани ҳам, бурноғи йил кузакда эшигидан йиғлаб келган аёлнинг боласига дам солгани ҳам, икки йил аввал чойхонада ўтириганида, извошда керилиб ўтиб кетаётган Шамсиддиновни кўрсатиб: «Саллага ўрганган бошга шапка ярашмас экан», дегани ҳам айна ҳақиқат эди.

Аммо бу гапларга бир кун бориб шу қадар даҳшатли тўн кийдирилишини мутлақо хаёлига келтирмаган эди. Чунки бу хатти-ҳаракатларнинг кўпи унинг

инон-ихтиёридан ташқари нарсалар эди. Бобоси Соҳиб Карвоннинг йирик мулкдор ўтгани унга боғлиқ эмасди; бу мулкнинг унга миси ҳам юкмаганини ҳамма билади. Отаси Мирза Карвон умр бўйи эшоннинг хизматини қилиб, бири икки бўлмаган ва охир-оқибат ўлар чоғи шип-шийдан уйининг шифтига боқиб: «Эшоним деб, эшагимдан айрилдим», дея надомат чеккан эди. Зукурхўжа домланинг даъватига кўра у уч йил мусофир шаҳарда тентираб, ҳамқишлоғи Фиёсхон билан бирга мадраса туфроғини ялаган, аммо ҳар вақт ўз ҳаддини билган эди. Дарҳақиқат, Шўро ҳукумати кучайган сари Фиёсхон оёғи куйган товукдек типирчилаб қолди, узуку — «динсиз большевоилар»нинг гўрига фишт қалай бошлади. «Босмачи», «қўрбоши» деган гаплар авж олганда Фиёсхонга жон кириб, Адаш Карвоннинг кўнглига ҳам кўп бор қўл солиб кўрди. Бироқ Адаш Карвон тўпори ақли билан эшонзоданинг жигар-бағри дини ислом учун эмас, балки қишлоқдаги таноб-таноб ерлар, атроф етти кентдаги беҳисоб муридлар, ичкари-ташқари данғиллама ҳовлилар, қўш-қўш қароллару қўтон тўла қўйлар, асов айғирлар учун куяётганини англади. Азалдан унга рўйхушлик бермас эди, шундан кейин Буткул ихлоси қайтди. Фиёсхоннинг нола-надоматларига Адаш Карвоннинг жавоби доимо тайин эди: «Худойимнинг хоҳишисиз ҳеч иш бўлмайди, Фиёсхон. Яратган эгам ихтиёр этмаса, бандасининг бир киприги ҳам узилмайди. Бас, тангрига маъқулдирки, Шўро ҳукумати яшаб турибди».

Фиёсхон жиғибийрони чиқиб, унга ваъз ўқишга тушиб кетарди. Ниҳоят, бир иш чиқаролмадлиги кўзи етгач, ҳафсаласи пир бўлиб, ундан узоқлашган эди. Орадан уч-тўрт йил ўтгач, тагин қишлоққа кириб келди, имоматни қўлга олди. Адаш Карвон миридан сиригача билгани учун унга иқтидо қилмас — намозни уйда ўқир, кўча-кўйда дуч келиб қолган чоғлардагина киёмат қарзи — саломини бериб ўтар эди, холос. У Фиёсхон билан бир пайтлар бирга ўқиганини унутиб ҳам юборган эди. Аммо иймону диёнати ҳаргиз унутмади. Бўйнига қўйилган барча даъволар ичида Адаш Карвон ана шунга чин дилдан иқдор эди. Ҳа, тангрининг муборак номи, ҳақ таборакка эътиқод қалбини лоақал бир зум тарк этмади. Агар гуноҳи шу бўлса, Бунинг учун жазо тортиш лозим бўлса, Адаш Карвон ҳаммиша тайёр. Лекин ҳеч вақт худо номидан одамларни қутқуга, бошбошдоқликка даъват этган эмас. Мърақадаги гапини ҳам бирор ғараздан эмас, виждонининг эмири билан айтган, ўзи шуни ҳақиқат деб билган, зеро, одамзотда иймон бўлмаса, унда садоқат бўлмайди; бундай одам Некалай подшога ҳам, Шўро ҳукуматига ҳам бирдек ихлос билан хизмат қилаверади. Касал қақалоққа эса... онаси йиғлаб-ёлвориб қўймади — дам солди. Қолаверса, бу аёл қишлоқ шўросининг раиси Нури оқсоқолнинг хотини эди, Адаш Карвоннинг Нури оқсоқол билан салом-алиғи бор — риюя қилган эди. Чойхонадаги гапни ҳам шунчаки мазах ёки майнавозчиликка айтгани йўқ эди. Извошда ўтиб кетаётган Катта Одам — Шамсиддиновни у яхши танирди: Тошкентда юрган кезларида Кўкча масжидида кўп марта кўрган. У кезларда бу киши ҳали «Уртоқ Шамсиддинов» эмас, «Шамсихон тўрамнинг тўнғич ўғиллари» эди. Бирор ўн йил чамаси ўтгач, бу юртга Катта Одам бўлиб келганида у Адаш Карвонни танимади, албатта.

Адаш Карвон ана шуларнинг ҳаммасини бароққош терговчи Абдулҳакимовга ётиги билан тушунтиришга уринарди. Абдулҳакимов индамай гапни тинглаб турарди-да, сўнг айбномага тикилиб, тўнғ оҳангда такрорларди: «Бўлдингизми? Хўп, энди ишга ўтайлик. Илёсхоннинг топшириқларини бажарганингизни бўйингизга оласизми, йўқми?»

Тергов тугади. Адаш Карвон ғойибдан нажот тилаб ётаверди.

Негадир суд чўзилиб кетди. Энди уларни баъзи кунлар соқчи назоратида ишга чиқарадиган бўлишди. Хокўзанинг даласида колхоз янги боғ қилган эди, ўша ёққа ток чопиққа олиб бора бошлашди. Беш-олти чақирим масофага ҳар кун қатнашга эринишармиди ё бошқа нарса сабабми, ишқилиб, кечқурунлари Фиёс-

хон иккаласини боғ этагидаги дарчасиз бостирмага элтиб қамашар, айвонда эса милиционер пойлаб ётар эди.

Милиционерлар кун ора алмашиб турарди.
Бир куни кечаси қоровулликка Наим мелиса келди...

Уша кеча ой тиккада эди. Хоккўзанинг даласидан янги соғилган сут билан беда ҳиди келарди. Чигирткалар тинимсиз чирилларди.

Ярим кечаси Наим мелиса бостирманинг эшигини очди:

— Қочинглар, ошналар,— деди у.— Қочинглар! Орқанглардан осмонга қаратиб бир-икки отаман. Биров суриштира, «Бостирмани тешиб қочибди», дейман.

Адаш Карвон Гиёсхонга қаради, Гиёсхон — Наимга.
— Йўқ,— деди Адаш Карвон.

— Алдаб, итдек отиб ташламоқчимисан?— деди Гиёсхон қалтираб.

— Нон урсин!— деди Наим мелиса. Чўяядай юзи ой ёғдусида бўздек оқариб кўринди.— Қурьон урсин, алдасам! Қандоқ қилай, ошналар, ахир, ошна эдик...

Гиёсхон Адаш Карвонга қаради, Адаш Карвон — ерга.

— Сени Қурьон урмайди, худодан қайтгансан-ку!— деди Гиёсхон.— Кофирсан-ку, ўриснинг думи!

— Нима десам ишонасан? Нима десам ишонасанлар?!— дея хирқираб шивирлади Наим.— Эшикни очиб қўяман, қочларинг! Алдасам, онам хотиним бўлсин!

Наим отасиз етим эди, онаси кўр эди, қасам даҳшатли эди, даҳшатли ва рост эди.

Ой баландлаб кетди. Чигирткалар чарчаб, тинди. Хулқар ёнбошга келганда Гиёсхон ўрнидан туриб бостирма эшигини итариб кўрди — очик. Бошини чиқариб атрофга қулоқ солди — жимжит.

— Туринг, Адашбой,— деди у,— таваккали худо. Бу бадбахт алдамаган бўлса, кутулиб кетармиз, алдаган бўлса, эртага пешонамизга қадаладиган ўққа бугун учиб қўя қолармиз.

Адаш Карвон жойидан кўзгалмади.

— Бир бошга бир ўлим, мунча ивирсидингиз, Адашбой?

— Нима қил дейсиз?

— Қочмайсизми?

— Эркак ҳам қочадими?

— Аскиянинг мавриди эмас, Адашбой!

— Қочиб қаёққа борамиз?

— Ҳожикўлдан ўтиб, Чавканчакка ошсак бас, у ёғи қозоқнинг даласи. Отамнинг муридлари кўп, эс-хушли, ҳалол одамлар, хор бўлмаймиз.

— ...

— Кейин юрт сал тинчиганда қайтармиз. Бўла қолсангиз-чи!

— Менинг юртдан қочадиган гуноҳим йўқ, Гиёсхон.

— Булар гуноҳинг борми-йўқми, деб суриштириб ўтирмайди, шартта замбаракка бойлаб отади. «Ёт ун-сурсиз», ахир!

— Майли, нима бўлса, худодан.

— Э, худойимдан ҳам ўргилдим, шу азобларга солган... Тайсалламанг, биродар, вақт зик. Бу ҳароми Наимнинг кўнглига эгамнинг ўзи шафқат солиб турибди, буям бир инояти. Иншолло, ишимиз ўнгидан келади. Бир бурда нон ҳар ердаям топилар.

— Мени дардисар қилиб илаштирманг, Гиёсхон. Биласиз-ку, бари бир сизга ҳамроҳ бўлолмайман.

— Нега? Нега, ахир?

— Фотиҳа... фотиҳа нима бўлади?

— Э, фотиҳангизни қўйинг! Бошингиз омон бўлса, хотин топилади. Агар чин тақдир битган бўлса, қирқ йил киёматдан кейин ҳам шу киз сизга насиб қилади. Тақдир битмаган бўлса, чимилдиқдаям бармоғингизни тишлаб қолаверасиз.

— Фотиҳа — худонинг муҳри-ку, Гиёсхон!

— Тавба! Ҳозир масала талашадиган пайтми, Адашбой! Бунча латтачайнар бўлмасангиз!

— Худо йўлингизни берсин, Гиёсхон.

— Мени айтди дерсиз, ҳали шундоқ пушаймон қиласиз, шундо-о-қ пушаймонлар қиласиз!

Гиёсхон қаромат қилган экан: Адаш Карвон кейин жуда кўп пушаймон қилди, то ҳануз пушаймон қилади, суяклари оқаргунча пушаймон қилса ҳам ажаб эмас. Аммо у пайтда — осмони фалакда Хулқар чарақлаган, янги соғилган сут билан беда ҳиди келиб турган Хоккўзанинг даласида, навқирон йигит чоғида ҳали буни билмас эди.

Тонг қоронғисида Наим мелиса ланг очик ётган эшикдан Адаш Карвоннинг олдига кирди:

— Нега қочмадинг?!

— Нега қочаман?!

— Майли... Гинанг ўзингдан қолсин, Адаш. Мен...

қандоқ қилай, ҳеч шундоқ бўлсин, дебманми...

— Энди бошлиқларинг сени ўлдиради-ку?— Адаш Карвоннинг юраги ачишиб кетди.

— Пешонамдан кўрдим. Ке, сен ҳам кетақол, Адаш.

Адаш Карвон бош чайқади.

— Аслида мен сени деб... Бўлмаса, Гиёсхон менинг икки туғиб бир қўйганимидики... Ахир, сен бечорада ҳеч гуноҳ йўқ-ку?

— Гуноҳим йўқлигига ростдан ҳам ишонасанми? — деб сўради Адаш Карвон қатъий оҳангда.

— Ия! Сўрайди-я тагин!

— Бўпти-да! Гуноҳим йўқ бўлса, нега қочишим керак?

Наим мелиса эшик кесақисига суяниб мунгайиб қолди.

— Билиб бўлмайди-да...— Ниҳоят, ундан садо чиқди.— Бошқалар сени менчалик билмайди-да... Ке, қўй, Адаш, кун ҳам ёришиб қолди, таваккал: кет!

Адаш Карвон яна бош чайқади. Наим мелиса унга шундай мўлтираб қарадики... Адаш Карвон унинг ўша ҳолатини эсласа, ҳозир ҳам юраги эзилиб кетади. Худонинг соддаси эди раҳматли Наим.

Эрталаб Қурбон мелиса келиб, ҳол-аҳволни кўргач, Наим билан Адаш Карвонни олдига солиб идорага ҳайдаб кетди.

Уч ҳафтадан сўнг суд бўлди. Гиёсхон топилмади. Адаш Карвон жўнаб кетаётганда Наим ҳали ҳам ҳибсда эди, тақдири не кечганини билмади.

У совуқ ўрмонларда дарахт кесганида ҳам, ишчи батальонида хандақ қазиганида ҳам Наимни бот-бот эсларди. Бироқ уни қайта кўрарман, деб сира ўйламаган эди.

Ва лекин... кўрди!

Кўрганда ҳам, мутлақо хаёлига келтирмаган жойда, етти ухлаб тушига кирмаган қиёфада кўрди.

Эллик учинчи йил ўн саккизинчи август куни изтироб муҳрланган чехрасидан бемаҳал қаригани яққол сезилиб турган бир киши Тошкент вокзалида кундузги поезддан тушди. У платформада бир нафас гангиб ён-верига боқди, сўнг қопчиғини елкасига илиб, чумолидек ғужғон ўйнаган олақуроқ оломон ичига сингиб кетди. Чап оёғини сезилар-сезилмас силтаганча босиб бораркан, кўзи атрофга аланглаб олма-кесак терарди. Жазирама иссиқда ҳовурга кўмилиб, хумдондек қизиб ётган вокзал биносидан чиққач, у рўпарадаги — дарахтлари сийрак кичкина хиёбонга қараб юрди. Трамвай келиб айланадиган майдонда қора пешбанд тақиб, ёғ босган шапка кийган фаррош чол, бурчакда тўпланиб ётган ахлат уюмини чўлтоқ белкурак билан тўзғитиб аравачага ортмоқда эди. Унинг кайфияти бузуқроқ шекилли, кимгадир миннат қилгандек белкуракдаги ахлатни иддао билан қулочкашлаб улқоттирарди. Қопчиқ орқалаган одам хардамхаёл қадам ташлаб бораркан, ногоҳ фаррошнинг белкураги тирсагига тегиб кетди. У чўчиб четланди, фаррош баттар феъли айниб, бақирди:

— Кўзми, пўстакнинг йиртиғими!

Қопчиқ орқалаган одам бирдан ялт этиб қаради. Фаррош ҳам белкурагини бесўнақай ўқталганча унга хўмайиб турарди. Тўсатдан у хирқираб бақирди:

— Адашмисан?!

— Наим?— деб пичирлади қопчиқ орқалаган одам.

— Хўй, ростдан Адашмисан-эй?! Вой болангдан айланай, сени кўрадиган кун ҳам бор экан-ку!

Наим мелнса Адаш Карвон билан қучоқлашиб кўришаркан, ёғ босган шапкаси бошидан тушиб кетди. Кўришиб бўлгач, Наим шапкасини ердан олиб ахлат тўла аравага улоқтирди, лекин бу билан кўнгли тўлмади шекилли, белкуракни ҳам тарақлатиб отиб юборди:

— Хе, онангни!..

Адаш Карвон ҳамон кўзига ишонмас, худди туш кўраётгандек, тевааракка олазарақ аланглар эди.

Наим уни бошлаб кўприқдан ўтди, йўл ёқасидаги пастқам, искирт бир ошхонага олиб кирди, «Ҳозир!», дея қайгадир югуриб кетди, кўз очиб юмгунча яримта қоқланган балиқ билан бир ичша вино кўтариб келди.

Адаш Карвоннинг ҳануз ичмаслигини эшитгач, кўзи пешонасига чиқиб кетаёзди:

— Қўйсанг-чи! Шунча замонлар ўтиб кетдию! Ичмайдиган одам борми ҳозир!

— Рост, Наим,— деди Адаш Карвон синиққина илжайиб.— Сен бемалол...

— У ёқдаям ҳеч ичмадингми?— деб сўради Наим шубҳали овозда.

Адаш Карвон бош ирғади.

— Ҳа... намоз ҳам ўқигандирсан бўлмаса?

Саволда билинар-билинмас киноя оҳанги бор эди— Адаш Карвон индамади.

Сухбат бошланиб кетди. Наим чакаги чакагига тегмай, икки гапнинг бирида бандасию худосининг онасини бўғоз қилиб сўзлар, сел нарсаса тутакиб фиғони фалакка чиқар эди. Адаш Карвон эса жимгина тинглар, тинглаган сари қалбиде ҳам алам, ҳам армон, ҳам ўзи номини билмайдиган аллақандай ғалати бир ҳислар уйғонар эди.

Наим шишани очиб, бир ўзи ичди. Эски аламлар эсига тушиб, дарров маст бўлиб қолди.

— Қарибсан, Наим,— деди Адаш Карвон.

— Ҳаммамиз ҳам қариймиз,— деди Наим афтини буриштириб. Сўнг Адаш Карвонни буткул ҳанг-манг қилиб деди:— Ойниса бечора ҳам сени кута-кута қариди.

Адаш Карвон Наимга анграйиб қаради. Наим ярғоқ бошини сийпаб, қиррадор стаканга вино тўлдирди.

— Ойниса... эр қилмаганими?!— деб сўради Адаш Карвон томоғи қуруқшаб.

— Йўқ,— деди Наим унинг ҳайратига эйтибор бермай.— Уҳ! Нима, хат-пат олмасдинг?

— Кетган йили битта хат ёзган эдим. Онасига,— деди Адаш Карвон столнинг четига тикилиб.— «Қизингизнинг ихтиёри ўзида», деган эдим. Наҳотки турмушга чиқмаган бўлса? Сен ўзинг аниқ биласанми?

— Бир ой бурун қишлоққа борган эдим, чиқмаган эди. Агар бир ойнинг ичиде чиқмаган бўлса...— Наим сўзини ямлаб, оғзига балиқнинг думини солди.— Ихтиёри ўзида, деган бўлсанг, шунақа ихтиёр қилган-да.

Адаш Карвон Наимнинг уст-боши, абгор қиёфаси, гупиллаб вино иси анқиб турган хомсемиз вужудини кўриб, бу гапга ишонмади, ишонмагани учун кавлаштириб ўтирмади.

— Ушанда қанча ётдинг, Наим?— деб сўради у.

Наим асабий қўл силтади:

— Бари бир сеникидан кам. Чиққанимдан сўнг қишлоққа қайтиб бормадим. Менга ҳаром энди у ер. Мана, оҳволимни кўриб турибсан, гўлаҳдан баттар...

Уч-тўрт дақиқа жимлик чўкди. Тўсатдан Наим гурзидек мушти билан столни қарсиллатиб урди, стакан бир сакраб, бўш шиша қулаб тушди.

— Билмайсан, ошнам, ҳеч балони билмайсан,— дея гўдрана бошлади Наим.— Ҳаммамиз ҳеч балони билмаймиз. Ушанда сени Шамсиддинов қаматтирган экан. Қандоқ қилай, мен ҳам кеч билдим, билганим билан ўзим бадном эдим, гапимга ҳеч ким қўлоқ солмади...

Адаш Карвон Наимнинг ҳисобсиз ажинлардан буришиб-тиришган юзига тикилди. Бурунги содда, оғиркарвон Наимдан фақат шу «қандоқ қилай» деган сўзгина қолибди.

— Шамсиддиновнинг менда нима қасди бор экан?— деб сўради у секин.

— Бориб Ойнисадан сўра,— деди Наим ва ўрнидан туриб хиёл гандираклаганча эшик томон юрди. Адаш Карвоннинг нигоҳида шубҳа йилтираганини кўриб, яна жойига чўкди.— Йўқ, хотиринг жам бўлсин, Ойниса фариштадек пок. Билсанг, ўша пайтларда Шамсиддинов унга хуштор экан, қиз сени дегаҳ, шундай қилган экан.

Адаш Карвон бирдан ҳаммасини яққол англади. Бунинг шунчаки бир сабаб экани, аслида чойхонада айтган ўша гапи Шамсиддиновнинг қўлоғига етиб, бошига бало бўлганини тушунди.

— Шамсиддинов... қаерда?— деб сўради қалтираб.

— Улган,— деди Наим кўзлари милт-милт қисилиб.— Эллик биринчи йили. Лекин, ишонсанг, икки йил тўшақдан туролмай шишиб ётди, охири ириб-чириб, сув бўлиб оқди...

Хийла вақт жимиб қолдилар.

— Ҳа, шу... ким қилмағай, ким тортмағай,— дея гўлдирди Наим.— Сенгаки бекордан-бекор хусумат қилган экан...

— Бекордан-бекор эмас, Наим,— деб унинг сўзини бўлди Адаш Карвон.— Энди билдим, у мендан кўрқар экан.

— Нега?

— Мен унинг кимлигини билардим-да.

Наим унга телбага қарагандек қаради:

— Билармидинг? Ростдан билармидинг-а, хумгазак? Адаш Карвон бош ирғади.

— Билсанг... нега ўшанда дамингни ичинга ютиб кетавердинг?

— Бу унинг иши эканини туш кўрибманми?

— Туш кўрмасанг... Ахир, битта-яримтага айтсанг бўлмасмиди? Ахир, «Гуноҳим нима мени?», деб фарёд қилсанг бўлмасмиди? Раз шунақа экан...

— Гуноҳим шуки, мен саллани шапкага алмаштирмаган эдим.

Наимнинг қош-кўзлари пирпиради:

— Менга шазма қилаётган бўлсанг, таъна қилмай қўяқол, ошна. Тавба қилдим-ку, агар...

— Э, қўйсанг-чи,— деди Адаш Карвон кулимсираб.— Сенга таъна қиладиган бўлсам, олдинда ўтирармидим? Кўрдингми, бу гапни кимга айтсанг ҳам, дарров тегиб кетади. Ушанда ҳам шунақа деб балога йўлиққан эдим-да. Хуллас... Ким билсин, салла деса, каллани оладиган замонлар эканми ё... Кўргилик-да. Ҳа, бу Гиёсхон нима бўлди?

Наим бетоқат чмирилди:

— Сўрама шуни, дийдори кўрсин. Юргандир бирон қавакда. Тошкентда деб эшитаман... Шамсиддиновнинг кимлигини билар экансан, ўшанда айтсанг бўлмасмиди? Э, одам ҳам шунчалик латта бўладими? Биз-ку бир авом, ким айтади сени, мадраса кўрган мулло, деб?!

Адаш Карвон унинг жўшқин хитобларига жавобан кулимсираб қўйди.

— Шунча йил умрингни ҳазон қилиб-а! Падарлават бари бир кейин урилиб кетди-ку!

— Майли, ўтган ишга...— Адаш Карвон қопчигига қўл чўзди.— Мана, худойимнинг ўзи кўрсатибди-ку, ахир. Яратган эгам ўзи ҳар кимнинг ажрини олиб беради, фақат унгача бандаси шошади, холос.

— Э! «Худо» дейсан, «эгам» дейсан, бирортаси жонингга ора кирдимми?! Хўп, худоям яхши, лекин наҳотки осмонга гўлайиб ўтираверсанг?! Қандоқ бўлсанг, шундоғлигингча қолибсан, Адаш. Тавба! Бола йиғлама-са, она эмчак берадимми, ахир!.. Қаёққа кетаяпсан? Бугун уйга борамиз!

— Йўқ, Наим, мен қишлоққа кетай,— деди Адаш

Карвон.— Бир соат олдин бўлса ҳам борай, юрагим чидамаяпти, билсанг...

— Майли, ошна!— Наим оғзидан вино ҳидини бурчитганча Адаш Карвонни бағрига босди.— Кўрган-кечирганинг шу бўлсин энди! Бу ёқ умринг, энди фойдага, ошна! Лекин, Ойнисани эҳтиёт қил, фариштадек пок, жаннати қиз экан у!

Адаш Карвон ўйга толди.

Искандар Зулқарнайн қудрати чексиз подшо эди. Мол-мулки, хазинаси, қул-чўриларию лашкарларининг сон-саногии йўқ эди. Унинг ақлда беназир, ҳуснда тенгсиз Киоксар деган баҳодир лашкарбошиси бор эди. Подшо учун жамики мол-дунёси ҳам бир, Киоксар ҳам бир эди. Салтанат ташвишларидан чарчаган, ҳарбу зарбдан зериккан чоғларида уни ҳузурига чорлаб, узоқ суҳбат қилиб ўтирар эди. Киоксар подшонинг кўнгли тилаган нарсани шу ондәёқ муяссар қиларди.

Кунларнинг бирида Искандар қаттиқ бетоб бўлиб, узоқ ётиб қолди. Етти иқлим элидан келтирилган не-не машҳур табиблар ҳам унинг дардига даво тополмадилар. Ахир, уни бир ҳинду табиб кўриб: «Сенинг жисминг эмас, руҳинг дардга чалинибди,— деди.— Бунинг яғона давоси шуки, умрида эркак зотини хаёлига ҳам келтирмаган покдомон, бокира қиз билан суҳбат қилиб, кўнгли очмоғинг керак. Поклик чашмасигина дилинг жароҳатига малҳам бўлгусидир». «Ғалат сўйлайсан, табиб,— деди Искандар ҳайрон қолиб,— бундай қизни қайдан топаман? Топган чоғимда ҳам, унинг юрагини қандай қилиб биламан?» Шунда табиб кўйнидан бир кўзгу олиб: «Бу — сеҳрли кўзгу,— деди.— Ҳар қандай қизнинг кўнглида не борини бир зумда яққол кўрсатади. Бунинг учун кўзгунини қизнинг нафасига тутмоқ кифоя. Агар умрида лоақал бирор марта эркак зотини хаёлига келтирган бўлса ҳам, кўзгуда ғубор пайдо бўлади».

Искандар боши тепасида ўтирган Киоксарга қараб деди: «Олийҳиммат Киоксар, бу хусусда сенинг кенгашигини эшитмоқ истайман».

Киоксар ўрнидан туриб, бош эгди: «Эй саодатли шоҳ! Сенинг кўнгилхушлигинг мамлакатнинг тинчлиги, фуқаронинг маъмуриги демасдир. Ижозат эт, буғунок йўлга отланай».

Искандар ўзида йўқ шод бўлиб, ижозат берди.

Киоксар энг жасур, энг содиқ навкарлардан олиб, Искандар тутқазган кўзгунини кўйнига яширди-да, йўлга отланди.

Басра подшосининг малаксиймо, паричеҳра бир қизи бор эди. Унинг овозаси узоқ-узоқларга, шу жумладан, Искандар Зулқарнайн мамлакатига ҳам тарқалган эди. Киоксар тўғри Басрага қараб жўнади. Йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, чўлу биёбонлар ошиби, икки ой деганда Басрага кириб келди. Подшони зиёрат этиб, қимматбахо совға-саломлар топширди ва ҳукмдорининг тилагини маълум қилди. Бу гапни эшитиб Басра подшоси ғоят шод бўлди, Искандардек қудратли зот учун бир эмас, ўн қизи бўлса ҳам аямаслигини айтди. Сўнг Киоксарни қизининг кўшигига олиб боришларини буюрди. Ҳайратомуз гўзал боғ ўртасидаги муаззам кўшк қуёш нурида ярқираб кўзини оларди. Киоксарни муҳташам бир хонага олиб кирдилар. Рўпарадаги тилла шоҳсупага қаваат-қаваат пардалар тутилган эди. «Мамлакатимиз ифбат бобида якто,— деб изоҳ беришди мулозимлар Киоксарнинг ҳайрон қолганини кўриб.— У, номаҳрам кўзлардан яшириниб, етмиш минг парда ичида ўтиради». Шу пайт шоҳсупадан булоқ сувидек тиниқ бир овоз эшитилди: «Бу мусофир нима тилайди?» Киоксар секин кўйнидан сеҳрли кўзгунини чиқариб, овоз келган томонга қаратдию вужуди тош бўлиб қотди: ярақлаган кўзгу бир лаҳзада, гўё қурум босгандек, қоп-қорайиб кетди!.. У орқа-ўнгига қарамай саройдан чекинди, навкарлари олдига етгани он Машриқ томон от кўйишни буюрди.

Шу тариқа Киоксарнинг саргардон кунлари бошланди. У Исфохон ва Бадахшонни, Табриз ва Истанбулни,

Ҳиндистон ва Ҳиротни, Гуржистон ва Самарқандни, Шероз ва Бухорони, яна қанчадан-қанча шаҳру кентларни бошдан-оёқ кезиб қизди. Лекин ҳеч қайда муродига етмади. Сеҳрли кўзгу таърифи етти иқлимни тутган ҳурилиқо малакларнинг ҳам, умрида остона ҳатлаб ташқарига чиқмаган бокира гўзалларнинг ҳам сирини фош айлаб кўяр эди.

Орадан уч йил ўтди. Киоксар ҳамон Исфохон ва Бадахшонда, Табриз ва Истанбулда, Ҳиндистон ва Ҳиротда, Гуржистон ва Самарқандда, Шероз ва Бухорода, яна қанчадан-қанча шаҳру кентларда бесамар кезиб юрарди.

Ниҳоят, Киоксарнинг қадами етмаган юрту эл жуда оз қолди. Шавкатли лашкарбоши беҳуда изланишлардан чарчаб-зерикди. Сеҳрли кўзгу унинг кўзига балоқазодек кўрина бошлади. У туйфайли Киоксар одам бозасига бўлган эътимодини, покликка, бокираликка ишончини йўқотаёзди.

Шундай кунларнинг бирида унинг қулоғига Қайсари Румнинг гўзал қизи ҳақида эл-эллатлар оша кезиб юрган овозанинг бир учи келиб етди.

Киоксар сўнги умид билан Рум мамлакатига қараб отланди. Неча-неча тоғу тошлар, дарё-денгизлар ошиб, алоҳад, Қайсарнинг салтанатига етиб келди. Таомилга кўра, Қайсарнинг ҳузурига кириб, муддаосини баён қилди. Қайсар қизини ҳузурига қақиртирди. Киоксар, қаршисида ўз гўзаллигидан ийманиб-қимтиниб турган бемисл санамнинг нафасига бадкирдор кўзгунини тутиб, қувончидан қичқириб юборди: кўзгу янада ярақлаб, янада равшан тортиб кетган эди!

Киоксар Қайсарнинг қизига миннатдор тикилди. Самбитдек нозик, гулобдек тиниқ, фариштадек пок бу қиз ифбатнинг тирик ҳайкали эди. Унинг маъсум чеҳрасида фақат ишонч ва шафқат туйғуларигина жилва қиларди.

Қайсари Рум билан тўй муддатини келишгач, Киоксар қизни олиб юртига жўнади. У бениҳоя шод, ҳукмдорининг ҳузурига ёруғ юз билан қайтаётганидан мамнун эди. Елғиз бир нарса лашкарбошини безовата этар — Қайсари Румнинг гўзал қизи, унинг ишонч ва шафқат туйғуларигина жилва қилган гулгун юзи кўз ўнгидан кетмас эди.

Тоғу тошлар, ҳадсиз-ҳисобсиз дарё-денгизлар ортда қолди. Узоқдан она юрт сарҳадлари кўзга чалина бошлади.

Мэнзилга етти кечаю кундузлик йўл қолганда, Киоксар қаттиқ қийналиб кетди. Утирса ҳам, турса ҳам зебо санамнинг гулгун чеҳраси кўз ўнгидан кетмас, юраги пинҳон бир ҳасратдан сирқираб оғрир эди.

Аммо Киоксар мард, содиқ лашкарбоши эди. Вужудидаги бу азобларга мардона бардош берди. У кечалари навкарларига ўзининг оёқ-кўлларини чодир ус-тунларига боғлаб ташлашни буюрар, сўнг тун бўйи фироқ ўтида тўлғаниб, бедор тонг оттирар эди.

Ниҳоят, Уқубат биёбони тугади. Карвон эртага саройга кириб боради.

Киоксар сўнги кечани сўнгсиз изтиробда ўтказди. Кўнглига оралаган шайтон васвасасидан қутулмоқ учун кечаси қароргоҳдан чиқиб, олис қумтепалар кўйида алам-андуҳ чекиб ётди, тонг ёришар-ёришмас кўз ёшларини артиб, яна тунд, шижоатли саркардага айланиб, ҳамроҳлари олдига қайтди.

Йўлга отланишаркан, Киоксарнинг юрагига гулгула тушди. Қизининг нафасига яна бир бор кўзгу тутмоқ, бахонада унинг дийдорини сўнги марта кўрмоқ ниятида ҳузурига борди. Фариштадек пок санамнинг кўзларига боқишга журъат қилолмай, ерга тикилганча кўзгунини унинг ҳаётбахш нафасига тутди...

Бир лаҳзадан сўнг поёнсиз биёбонда Киоксарнинг аламли фарёди янгради: ярқираб турган кўзгу қоп-қора кўмирга айланиб кетган эди!

— Нега?! Нега, ахир?!— дея бошини чангаллаб аччиқ-аччиқ фарёд чекарди лашкарбоши.— Нега, ахир?! Шунда гўзал санам унинг қошига келиб шундай деди:

— Урнингдан тур, эй шеро мард! Мени деб бағ-

ринг кабоб бўлиб кетди-ку... Сени илк марта кўрганимдан буён хаёлимдан кетмайсан. Мен сени муттасил ўйладим, шу боис сен бу қадар азоб чекдинг... Мана энди, ихтиёрингдаман...

Найза зарбидан, қилич зарбидан кўрқмаган, ҳукмдорининг ғазабидан, ўлим азобидан кўрқмаган шавкатли баҳодир бу сўзни эшитиб ларзага тушди — дунёда поклик йўқлигидан, бокиралик йўқлигидан ва бу даҳшатли ҳақиқатдан ёруғ жаҳонда танҳо ўзи хабардорлигидан, кўлида фақат машъум кўзгу борлигидан...

У ғазаб ичра қалтираб, кўлидаги кўзгунини рўпарасидаги улкан қора тошга қараб улоқтирди. Кўзгу чилчил синиб, атрофга сочилиб кетди. Унинг синиқлари учиб тушган жойлардан кўз очиб юмгунча ҳайбатли тепаликлар ўсиб чиқди, зум ўтмай бу тепаликлар қопқора тусга кирди.

Киоксар оёғи остида қад кўтарган тепалик пойига йиқилиб жон берди.

Орадан асрлар ўтди. Искандар Зулқарнайни ҳам, Қайсари Румнинг гўзал қизини ҳам, бу афсонани тўкиганларни ҳам ер ютди.

Бу ғамгин қиссадан ёлғиз ёдгор бўлиб Киоксар жон берган тепалик — Қорамозор деб ном олган кўҳна қабристонун эл тилида танҳо бир байт қолди, холос:

**Ойнаси бор кишининг бари Искандар эмас,
Чехраси кулган гўзалнинг барчаси дилбар эмас.**

Адаш Карвон қишлоққа қайтиб, онасига аза очди. Уч кун ўтиб Ойнасанинг онаси одам юборди: «Адашвой хасмидаги қизни никоҳлаб олса олсин, бўлмаса, жавобини айтсин. Шунча йил кутдик. Орада қудам боёқиш ўлиб кетди, қизимнинг отаси ўлиб кетди. Менинг ҳам бир оёғим гўрда. Кўзим тиригида Ойнасани эгасига топширай».

Адаш Карвон элчига ҳол-кунини баён қилиб, узр айтди, бир оз муҳлат сўради.

Эртаси куни элчи яна қайтиб келди: «Менга Адашвойнинг ҳеч нарсаси керак эмас, бир коса сув билан никоҳ ўқитса — бас. Мол-дунё, пешонасига ёзган бўлса, битиб кетар».

Индини кеққурун бир коса сув билан никоҳ ўқилди. Сўнг ёр-ёрсиз, карнай-сурнайсиз, куёвнавкарсиз тўй бўлди.

Улар дунёдаги бирорта келин-куёвга ўхшамай турмуш кўрдилар.

Лекин улар ҳам дунёдаги барча келин-куёвлар сингари бахт-саодат, яхши фарзандлар умидида бир ёстиққа бош қўйдилар...

— ...Айт, Ойнас, нега мени шунча йил кутдинг? Ахир, «Ихтиёринг ўзингда» деган эдим-ку?

— Қандоқ қилиб кутмайман? Ахир, ўртамизда нон синдирилган эди-ку?

— Лекин, бари бир ишонгим келмайди. Озмунча вақт ўтдим, ахир?

— Ишонмасангиз... ишонмасангиз мен нима ҳам дердим... Узингиз биласиз.

— Йўқ, Ойнас, мен сенга ишонмайман, деганим йўқ. Мен сенга худога ишонгандек ишонаман, имонимга ишонгандек ишонаман. Фақат шунча йил қандай кута олганимга ақлим бовар қилмаётибди.

— Отам ўлар чоғида васият қилди: «Қизим, фотиҳа — худонинг муҳри. «Ўлди», деб хабар келмагунча — кут», деди. Мана, кутдим, чидадим. Юрагим сезарди, бир кун мана шундай кириб келишингизни билар эдим.

— Ойнас... Мен энди, ахир, қариб қолдим. Бошимда сочим, оғзимда тишим қолмади. Қирқ олтига чиқдим-а, қирқ олтига! Балки бир вақти келиб пушаймон қиларсан. Яхшилаб ўйлаб кўр.

— Нимасини ўйлайман? Йигирма йил ўйлаганим етмайдими? Ўйлаганимда кутиб ўтирардим?

— ...

— Сизга нима бўлди? Нега йиғлаясиз?

«Нега йиғламай, Ойнас! Ахир, мен бир ўлган одам эдим-ку? Ахир, мениям одам деб, йўлимга кўз тикиб биров умрини хавон қилса... Ахир, минг йиллик эрининг тупроғи совимасдан бошқанинг кўйнига кираётганлар озми! Кечаси эрининг бағрида, кундузи ўйнашининг қучоғида ётганлар озми! Ор-номусни, вафони сариқ чақа билмайдиганлар озми! Нега йиғламай, Ойнас! Ахир, сенинг гуноҳинг нима эди, Ойнас! Нега сен ҳам дунёга келиб, одамдек кун кўрмадинг, Ойнас!..»

— Кўйинг... Кўйинг, энди...

— Майли, Ойнас, қўй мени... Жигарларим тош бўлиб кетган, ахир! Майли, зора шу билан эриса! Зора мен ҳам одам бўлсам!

— Ҳали кўрмагандек бўлиб кетасиз.

— Айтганинг келсин. Айтганинг келсин — мениям яратгандан умидим бор, ахир!

— Мен энди турай... Ҳадемай тонг отади.

— Бирпас шошма... Яна бирпас ётгин. Ойнас... Жоним!..

.....вафонинг оқ йўли шунча узунми!!

Адаш Карвон тўйга айтиб юрган йигитларни кўрдию хаёлан бутун ўтмишини, умрининг қайтмас ва армонли фаслларини қайта кезиб чиқди.

Ушанда Наим мелиса, олти йил ўтгач, бола-чақаси билан қишлоққа кўчиб келди. Бузилиб ётган уй-жойини тиклаб, касалхонага қоровул бўлиб кирди. Ичишни ташлаб, соқол қўйди, баъзан Адаш Карвоннинг олдига келиб, охираддан, тариқатдан сўзлашиб ўтирадиган бўлди. Энди бола-чақасининг роҳатини кўрадиган пайтда, тўсатдан, бир кечада вафот этди.

Адаш Карвон ўшанда унинг сой бўйидаги каталакдек ҳовлисига борганини, таъзияда ўтиришганида, беқасам тўн устидан қарғашой белбоғ боғлаб, айвонда бепарво ўйнаб юрган беш-олти яшар болани кўрсатиб кимдир: «Шу кенжаси билан икки қизалоғи сағир қолибди», деб шивирлаганини эслади.

Мана, Наим мелисанинг кенжаси — отаси ўлганда қайғу-аламни хаёлига ҳам келтирмай айвонда бепарво югуриб ўйнаган ўша сағир гўдак бугун эр етиб, элу юртни тўйга чорлаб юрибди. Умр дегани дарё экан-да.

Насиббек тирик бўлганда, Адаш Карвон ҳам аллақачон тўй қилган, худо етказса, шу пайтгача икки-учта набиранинг бобоси ҳам бўлар эди. Минг афсус! Шўрлик ўғли дунёдан лоақал ўйлиниб, бир зуред қолдириб кетганида ҳам баҳарнав эди-я!..

* * *

Саттор ҳамон сой ёқалаб кетиб борарди.

У, ердан кўз узмай, жадал одим отарди. Бахтига, йўл кимсасиз эди. Сой бўйида ҳам унда-бунда кир чайиб ўтирган хотинлардан бўлак бирор киши кўринмасди.

Миртурсун халфанинг теракзорига яқинлашгач, у қаддини секинлатди. Тароқдек зич ўсган терак кўчатлари оралаб ўтиб, туядек келадиган кулранг харсангтош остидан қайнаб чиқаётган булоқ қошида тўхтади. Булоқ лабидаги намхуш чимзорга мук тушиб, кўлини сувга ботирди. Муздек сув бармоқларини шиша билан кесиб кетгандек бўлди. Ҳову-чига сув тўлдириб қониб-қониб ичди-да, қаддини ростлади. Теракларнинг заъфарон куббаси оша баланд тепалиқда қаққайган кўҳна болохонанинг дарчаси кўзга ташланарди.

Саттор бир хўрсиниб, мисдек қизиб бораётган юзини булоқ сувига чайди, теракзор четидаги четан девордан энгил сакраб, болохона томон йўл олди.

Бу кўҳна болохонада унинг навқирон дамлари, илк

1 Фафур Гулом сатри.

изтироб ва қувончлари кечган. Сарғайган вассажуфтлар, ўймакор тоқчалар унинг бедор тунларига гувоҳ.

У ёшлигидан ҳайхотдек чорбоғ этагидеги шу болохонани ўзига макон қилиб белгилаган — дарсхонаси ҳам, кейинчалик ётоқхонаси ҳам шу қадимий кулба эди.

Саттор кўк дарвозадан ичкари киргач, рўпарадаги кўкракдор иморат томон бир-икки қадам юрди-ю, тўхтаб орқасига қайтди. Ёғоч зинапояни ғижирлатиб болохонага чиқди. Ер билан битта қилиб пиёз тўкиб қўйилган пастак хонада бир зум каловланиб тургач, портфелини тоқчага суяб, дарча олдига борди. Дарчанинг бўёғи ўчиб, тавақалари қийшайиб ётарди. Кўнгли бир хил бўлиб, дарчани очди.

Яқин-яқиндагина у кечқурунлари шу дарчадан пастга — теракзор ортидаги булоқ бошига термилиб, сувга келиб-кетаётганларни томоша қилиб ўтирарди.

Оқшомлари булоқ атрофи айниқса гавжум бўлиб кетарди. Эшагига бидон ортган қора-қура болалар, сув баҳона юрагининг чигилини ёзишга чиққан қелинчақлар, қўлидаги чойгумини қумлаб ишқанганча соатлаб гап сотадиган эзма хотинлар, сой ёқалаб ётқизилган омонат тошлардан сакраб-ҳаққалаб, шўх кулги билан турнадек тизилиб келгувчи қизлар...

Аммо кўҳна болохона дарчасидан тикилиб ўтираркан, уни олақуроқ бу намоиш асло қизиқтирмас, у булоқ оша сойнинг нариги бетига, йўқ, ундан ҳам узоқдаги олис тепаликларга тунд ва бепарво боқаётгандек кўринар эди. Лекин сиртдан қарагандагина шундай кўринарди. Аслида эса, Саттор ўзига ҳар оқшом чексиз бахт ва чексиз азоб ато этадиган лаҳзани зорикиб кутарди.

Ниҳоят, кун ботиб, булоқ бўйи кимсасиз бўлиб қоларди. Қора-қура болалар бақириб-чақирганча эшакларини ҳайдаб жўнар, юрагининг чигилини ёзиб олган қелинчақлар апчл-тапил уй-уйларига ғизиллаб равона бўлар, эзма хотинлар ҳали тугамаган ғийбатларини йўл-йўлакай чўзгилашиб, тор кўчалар қаърига сингиб кетишар эди.

Ана шунда булоқ бўйига бир қиз келарди... У ҳам бошқа қизлар сингари, қўлида иккита челақ, сой ёқалаб ётқизилган омонат тошлардан сакраб-ҳаққалаб, оҳиста юриб келар эди.

Аммо болохона дарчасидан интизор термилиб ўтирадиган Сатторга у гўё оёғи ерга тегиб-тегмай учиб келаётгандек кўринар эди.

Қиз, ниҳоят, учиб-қўниб, булоқ лабига етиб келарди.

Саттор, бори-борлиғи шодликка тўлиб, қизнинг хатти-ҳаракатларига сеҳрлангандек, жойида девонавор ўлтириб қоларди. Назарида, гира-шира қоронғилик чўккан кўҳна болохона кўз илғамас аллақандай ёғду билан ёришиб кетгандек туюлар эди.

Теракзор ҳам, кунда ўн марталаб кўрадигани жимжит булоқ бўйи ҳам энди қайгадир чекиниб, нигоҳи қаршида сирли ва поёнсиз, нотаниш ва кўнгилга яқин бир манзара намоён бўлар эди. Бу манзилдаги ҳамма-ҳамма нарса — тиниқ, муздек сув шарқираб ётган сой қирғоқларию йўсин қоплаган чағир тошлар ҳам, туяга ўхшаш кулранг харсангу теракзор ўртасидаги кафтдек чимзор яланглик ҳам, булоқ кўзига ўйчан тикилган қиз ҳам бирдан юракни энтиктирар даражада азиз ва қадрдон бўлиб қоларди.

Сатторнинг вужуд-вужудига лаззатли титроқ тараларди. Шундай лаҳзаларда у узини бениҳоя мард ва шижоатли ҳис этар, бирор кимса шу тобда жонини сўраса, беришга тайёр эди.

Сал ўтмай, теракзор ичидан жиринглаган товуш эшигилар ва ниҳоллар орасидан велосипед етаклаган бир йиғит чиқиб келар эди.

Қиз ялт этиб қайрилиб қарарди. Болохона дарчасидан ҳушсиз термилиб ўтирган Саттор қизнинг кўзлари шодумон чақнаб кетганини, чеҳрасида бахтиёр табассум пайдо бўлганини сезар ва буни сезгани он жисми жаҳонига ўт тушиб, беихтиёр ўрнидан сапчиб турар эди.

Кейин... ночор, аянчли титроқ оғушида аламзада кўзларини пастга тикарди.

Йигит кулимсираб қизга яқинлашарди. Қиз жойидан кўзгалиб, уқпардек тўзиган сочларини, зангор дурра-часини тузатар, бошини хиёл қийшайтирганча унга жилмайиб боқар эди. Йигит бўлоқ четига ётиб, қониб-қониб симираб, сўнг велосипедига суянган кўйи қизга нималарнидир гапира бошлар эди.

Уларнинг гап-сўзлари болохонага эшитилмас, лекин қиз ахён-ахён хандон ташлаб кўлганда, янгроқ кулгиси оқшом сукунатини титратиб юборар эди.

Улар қоронғилик кўйида ягона кўзи — танҳо дар-часи билан хўмрайиб турган кўхна болохонани ҳам, шу болохонада ярадор арслондек тўлғаниб, унсиз ин-граётган Сатторни ҳам пайқамас эдилар. Сезган тақдир-ларида ҳам унга парво қилмоқликлари маҳол эди — ўз тақдири, ўз бахти, ўз қувончидан шу қадар маст эди улар...

Вақт алла-палладан ошганда қиз челақларини олиб, сой ёқалаб ётқизилган омонат тошлардан яна оҳиста юриб йўлга тушар, йигит велосипедини етаклаганча сув кечиб унинг ортидан эргашар эди.

Саттор ана шундагина ўзига келарди. Алам, қаҳр ва хўрликдан бўғилган бўғзи куйиб, кўксидан аччиқ-аччиқ хўрсниқ тошиб чиқа бошларди. Энди буткул олам кў-зига ана шу бефайз болохонадек зимистон кўринар, топталган гурури фарёд кўтариб, қалбини қора қайғу-га тўлдираб эди.

Қизнинг бахтиёр кулгилари, юлдуздек чақнаган кў-злари, безабон тошларга, жонсиз теракларга, туссиз майсаларга, ҳиссиз сувга мунаввар ҳаёт бағишлайди-ган, боғина азия ва қадрдон бўлиб туюлган жонбаста нафаси бошқа. Бир овни ки эканини, ҳеч қачон ўзига на сиёб этмаслигини идрок этаркан, алам-зада вужудига қирмашган ўт баттар аламга оларди.

Бу беомон ўт ахирини ҳалок қилиши муқаррар эди. Деярли ҳар оқшом шу ҳол тақрорланарди. Деярли ҳар оқшом Саттор дәрчадан ҳасрат ва алам билан пастга — Изтироб майдонига термилар, сўнг тонггача бедор тўлғаниб тоқи санар, лекин бирор нарсани ўз-гарттиришга қодир эмас эди.

Уша кезларда ўзи ўзига дунёдаги энг бахтиқаро ким-са бўлиб туюларди. Ваҳоланки, у пайтлар умрининг энг бахтиёр, энг масъуд дамлари экан — юрагида дунёга, одамларга меҳр, қаҳр яшаган дамлар... Кўксиде чала-жон умид типирчилаган уша оқшомларда у беихтиёр бахтиёр бўлган экан.

Ана шу қувонч ва изтироблардан, кўнглида ана шу қувонч ва изтиробларни уйғотувчи ардоқли манзаралардан у бирйўла жудо бўлди. Энди эса туғилган қиш-логига, интизор ота-онасининг бағрига юрак ҳовучлаб, ўғридек келиб, ўғридек кетишга маҳкум! Ҳолбуки...

Зиналоя гичирлади — у чўчиб ўғирилди, шоша-пиша эшик олдига борди: онаси қўлида тоғорача, зинадан ҳарсиллаб чиқиб келарди.

— Вой, Саттор?! — дея она жойида қотиб қолди. — Қачон келдинг, болам? Вой, нега бу ерда турибсан?

— Ассалому алайкум, ойи...

— Ваалайкум... Вой, қачон келдинг? Тузукмисан? Ҳанги рўйинг бир ҳолат... Нима бўлди, тинчликми?

— Ҳеч нарса, ойи, — деди Саттор ва портфелини олиб, онаси томон юраркан, димоғи ачишганини сезди. — Тинчлик.

Тушдан кейин Ҳусния бир коса шўрва олиб чиқди.

— Олинг, Адаш бува, совмисан. Боя Адҳамингиз-ни чиқарган эдим, эшигингиз қулф экан.

— Ҳа, бир айланиб... Бекор овора бўпсан-да. Ҳозир чой ичувдим... «Етилларнинг ризқини қийиб...»

Ҳусния — зийрак хотин, унинг дилидан кечган гапни дарров пайқайди.

— Вой, Адаш бува, овораси борми! Унақа деманг, хафа бўламан-а! Сизни деб атай қозон қайнатармидим, мартабаси бир коса сув-да!

— Хўп, хўп... Э! — Адаш Карвон хижолатомуз бош

чайқаб, хонтахта устидаги дастурхонни очди. — Қани, бисмилло. Ол ўзинг ҳам.

— Сиз бемалол... Мен болалар билан ичдим. Еди-риб, кийдириб, то мактабга жўнатгунимча нақ эсарак бўп кетаёздим-а! — Ҳусния айвон бурчидаги газ плитаси олдига бориб, кўк чойгумга сув сола бошлади. — Адаш бува, шулар ҳам одам бўлармикан? Ҳеч эс деган нарса йў-а!

— Э! Ҳали шунақанги қиличдай йигит бўлсинки, ўзинг ҳам ҳайрон қолгин. Бола-да ҳозир, ўйин боласининг нимасидан ўпка қиласан?

— Эй, ким билади дейсиз... Ишқилиб, айтганингиз келсин, умидим шулардан энди. Зора бир кун менинг ҳам кўкрагимга шамол тегса...

— Юк кўтарган юзага чиқади, ҳадемай кўрмагандек бўлиб кетасан. — Адаш Карвон патсочикқа қўл қўзди, сўнг таратдулланиб сўради: — Бу, Нурматдан ҳеч дарак борми?

Ҳусния бошини сарак-сарак қилди:

— Уша ўйинчи хотиннинг орқасидан бадар кетгани...

— У, баттол! Бу дондек болаларни қандоқ кўзи қийди экан-а! — Адаш Карвон илкис кўзгалиб қўйди. — Ахир, бир кун бунинг савол-жавоби бор-ку, нима дер экан ўшанда! Ҳаҳ, хомқайиш, етимнинг ҳақи етти дарёни қуритади-я!

Аёлнинг чағир кўзларида алам қақнади:

— Балодек одам, билмайман, нима касофат босиб... «Мошина оламан», деганида, юрагим ёрилиб ўлган эканманми, онамдан ёдгор қолган тилла зирағу биллагузуқларимниям қўшқўллаб тутқазибман. Энди билсам, мошина эмас, бошимга бало орттирган эканман. Бу кишим кейин мошинали бойвачча бўлиб, отарчиларни тўйма-тўй олиб санғийдиган бўлдилар. Мана, оқибати: бир этак чурвақанинг ўртасида чапак чалиб ўтирибман. Э, асли пешонам тошда чақиладиган экан, Адаш бува! — У бўғзига тиқилган йиғини ютиб, жим қолди.

— Болаларига пул-мул юбориб турадимми? — деди Адаш Карвон анчадан сўнг, ниҳоясиздек туюлган сукутни бузди.

— Бе! Юбориб ҳам кўрсин-чи! Уша манжалақи думбасини қиллилатиб топган пулдан юборади-да юборганда! Ундан кўра, бола-чақам билан очимдан қирилиб кетарман! Илоё ўша ҳаром-ҳаришлари исқотларига буюрсин!

Чол мум тишлаган каби сўзсиз-садосиз қолди.

«Э, фалак! Норасо ишларнинг бунча кўп!»

У ҳозир ҳар қандай таскин-тасалли ҳам, ҳар қандай эзгу тилак ҳам бу шўрпешона аёлнинг юрагида ёнган аламни боса олмаслигини яхши билса-да, бари бир уни инсофу тавфиққа, сабр-бардошга чақиришдан бўлак чора тополмади:

— Майли, кўп куяверма, кўргилик. Куйганингдаям нима фойда? Ишқилиб, толеингга энди шу ўғил-қизларнинг омон бўлсин, шуларнинг инсофини сўрагин!

Ҳусния косани оларкан, билинар-билинамас бош ирғади:

— Бошқа нимаям қилардим? Кўлимдан келгани шу: худойимга солиб қўйибман. Илоё менинг уйимни бузганлар ўзи бузилиб ўлсин!

Адаш Карвон деворга суянди, оғир тин олди.

Ҳусния маҳзун, аламзада қиёфада эшикка қараб юрди, остонага етганда нимадир эсига тушиб, тўхтади:

— Нонингизнинг суви қочибди, хамир қориб қўйганман, тагин кўчадан нон олдириб юрманг.

— Эй, қўй, нон етади! — Адаш Карвон негадир шоша-пиша ўрнидан кўзгалди. — Нон кўп, бола-чақангга ёпиб едиравер.

— Вой, иссиқ нон-а, Адаш бува! Йўқ, бозорга чиқиб юрманг, хўпми? Бугун-ку энди кўлим тегмас, эртага эр-талабдан кир бошлайман. Қирларингизни йиғиб қўйсангиз, кечқурун Адҳамми, бирортаси олиб чиқар.

— Оббо! — Адаш Карвон нима деярини билмай қолди. — Энди... тоза сениям...

— Вой, йўқ, Адаш бува, ҳеч у ёғини уйламанг! Раҳматли Ойинс холамга ваъда берганман-а!

— Ваъда? Қанақа ваъда?

— Раҳматли холам, ўлимларидан икки ойча олдин, шу ерда чой ичиб ўтирганимизда гапдан гап чиқиб, бирдан васият қилиб қолдилар. «Бандалик, иссиқ жон, билиб бўлмайдими, мабодо мен бир нарса бўп кетсам, Адаш бувангизнинг иссиқ-совуғидан хабардор бўлиб турасиз-да», десалар дегил! Аввалига қизиқчилиқка олиб қулдим, «Кўйсангиз-чи, Ойниса хола», дедим. Йўқ, азда-базда мендан ваъда олсалар бўладими? Боёқиш холам фариштадек аёл эдилар, ўшанда худо кўнгиллариغا солган экан-да. Икки ойдан кейин ўзлари мунақа бўлиб ўтирибдилар-а, ё тавба!.. Вой, майли, Адаш бува, ҳамирим ҳам уй билан битта бўлиб кетгандир...

Эшик оҳиста ёпилди. Адаш Карвон ҳанг-манг ўтириб қолди.

Кампир раҳматли ундан бўлак одамларга ҳам васият қилган экан!

Демак, сезган экан-да?

Узи аён бўлади, белги бериб келади, дейдилар. Ким билсин...

Боёқиш кампир! Сўнгги дамда ҳам унинг — умр бўйи ўзига тирик товоғ билан Адаш Карвоннинг туганмас ташвишини тортган экан-да...

Чолнинг юрагига ноҳуш санчиқ турди.

Ҳар бир муслим ва муслима то тирик экан, болачақалари, хеш-ақраболарини тўплаб, бу ёруғ оламда қилган ишлари, дунёга нима олиб келиб, нима олиб кетаётгани, ҳаёти давомида содир этган гуноҳу савобларини, бўйнидаги қарз-қаволалари ҳақида сарҳисоб бериб, иймони неки буюрса, васият қилмоғи фарз, дейдилар. Барча муқаддас китоблар — Қуръони мажид ҳам, Ҳадиси шариф ҳам ана шундай деб ўқтиради.

У — ўзгаларга бу гапни қайта-қайта такрорлагувчи мулла Адаш Карвон, ўзи ҳануз бунга журъат этолмайдими! Йўқ, гап ёлғиз журъатда ҳам эмас...

Кампирга, ҳар қалай, осон бўлган эди: йигирма етти йилдан буён азобиға ҳам, қувончига ҳам тенг шерик бўлиб келган умр йўлдоши, шаръий танмаҳрами мангу айрилиқ чоғи ёнида эди, васиятининг ҳар бир сўзини вуқуди қулоққа айланиб тинглаган эди...

Адаш Карвон эса... Бунинг қачон, қандай содир бўлиши ёлғиз оллоҳга аён, лекин негадир миясига ўрнатиб олган ва ҳаргиз хаёлини тарк этмайдиган бир манзарани кўз олдига келтираркан, танглайгача муз қотади, томирларида суст оқаётган ўлимтик қон бирдан тўхтаб қолгандек туюлади: у кечаси жон беради. Туйқусдан. Оғриқсиз. Шиква-шиқоятсиз. На рози-ризилик, на васият... Кун пешиндан оққанда Ҳусния киради. Эшикни очиб, додлаб юборади, қўлидаги косани останага ташлаганча орқасига қочиб чиқади — мурдани, оёқ-қўллари акашак, жағи тарракдай очилиб ётган мурдани кўриб...

Адаш Карвон энди эртаю кеч ўзига кампирининг ўлимидек осойишта, беозор ўлим тилайди: «Э қодир эгам, жамолингга термилтириб кўйма, елдек келгини селдек олгин...»

Ва шунда фавқулдада рўй берган, ўзига ниҳоясиз зарба бўлиб тушган кампирининг ўлимидан илоҳий бир маъно топади, армон, таассуфлар ўрнини алланечук шукроналик ҳисси эгаллайди. Зеро, дунёдан кетмоқ дунёга келмоқдек муқаррар экан, ажал гарғараларисиз, қийноқ ва азобларсиз, бедаво касалликсиз, оқма маразларсиз, гўё бир пиёла сув ичгандек сокин ва осойишта кечган ўлимни, то сўнгги дамгача бурро тилдан, тиниқ ақлдан жудо этмаган ўлимни оллоҳнинг улғу неъматидея бўладими?...

«Неъматингдан бенасиб этма, халлоқи олам!»

Уша кунни Адаш Карвон шаҳарга икки тоғора ҳусайни олиб кетган эди. Олой бозорида савдо суст бўлди, қишлоққа кечкурун қош қорайгандагина қайтиб келди. Кун бўйи қўш ҳайдагандек ҳориб-чарчаб, боққа аранг чиқиб борди.

Қари марвак тут остидаги супа бўм-бўш. Лойтом

боғ уйнинг шапалоқдек дарчасида ҳам милт этган чироқ кўринмайди. Жимжит. Хазон шитирлайди, холо...

У алмисоқдан қолган ўймакор эшикни қия очиб ичкари кирди. Шундоқ бурчакда, таҳмоннинг ёнгинасида кўрпа-тушак қилиб ётган кампирини ғира-шира кўрдию азбароини шошганидан қаловланиб бошини кескига уриб олди: «Милтиқнинг ўқидек юрган нарса...»

— Э, ҳой? — деди у овоз бериб. — Нима бўлди?

— Келдингизми? — Кампир машаққат билан эшик томочга ўгирилди. — Намунча ҳаяллагингиз? Бозор ўлгур касод эканми?

— Эй, сўрама! Еру кўкни узум босиб кетибди. Ҳа?

— Қайдам... Биқиним санчиқпти, шамоллабманми, бир бало...

— Оббо! — Адаш Карвон чироқни ёқди, чопонини ечиб қозикқа илди. — Чой-пой ичдингми?

Кампир бош ирғади.

— Қачон? Кеча эрталабми?

У ташқарига чиқди. Супа устини, ўчоқбошини қалин хазон қоплаган. Қизғиш-жигарранг барглар дарчадан тўкилиб турган хира ёғдуда чирк босган каби қорайиб кўринади.

Адаш Карвон қўлига супурги олиб, уй эшигини ёпган эди, кампир ётган жойида зорланди:

— Ёпманг, гўрдан баттар... Уламанми димиқиб?

— Супурсам, тупроқ бўласан-да?

— Тупроқ бўлсам, ундан нари. Охир бир кун шу тупроққа бориб ётаман-да, бари бир. Супурманг, бемаҳалда...

Чол супа лабидаги ярим челақ сувни атрофга шакароб қилиб селди, сап-сарик япроқлар тўкилган кафтдек саҳни нари-бери чалиб чиқди.

Сўнг тоқрўда майдалаб, кичкина рух самоварга соларкан, сойнинг нариги бетига синчиқлаб тикилди: «Рўзимат ҳам кўчиб кетибди-ёв, чироғи кўринмайди».

Елкасига шолрўмол ташлаган кампир инқиллаб ташқари чиқиб келди.

— Йўл бўлсин? — деди Адаш Карвон бароқ қошларини чимириб.

— Бир нима пиширай. Иссиқсиз қоласизми...

— Ёт, ёт-э, эсипаст! — Чолнинг расмона жаҳли чиқди. — Ҳа, ўларга қўли тегмаётибди-ю, тагин... Рангингни қара! Бир қошиқ оби ёвғонни амалларман. Босилдимми биқининг?

Кампир бўшашиб супа лабига чўкаркан, бош ирғади.

— Чулчутдан баттар ўжарсан, — деди Адаш Карвон. —

«Ҳой, кўрғонга кўчиб кетаверайлик, токни қатнаб кўмиб кўярман», десам, кўнмадинг. Қақшайвериб қайтага миямни айлантирвординг. Мана энди, ҳузурини тортиб ётибсан!

Ойниса кўзлари жавдираб тутга қаради:

— Элдан бурун кўчиб... оқ қировгача бир ўзингиз юрармидингиз судралиб? Ҳарна ток ўлгурга биргалашай, тезроқ қорамиз ўчақолсин шу ердан, давдим-да...

— Ҳа, ҳўп, лекин биров сенга шунча янтоқни кўтаргин, дептими? Сал сабр қилсанг келаман-ку, бозорда қишлармидим?

— Ҳамма кўчиб кетганига... Янтоқни пуштага олиб кириб қўйсам, кесишингиз билан дарров ёпақоламан, деб... Унга эмас, ўзи шамоллаб юрувдим.

Ойниса уйга кириб кетди. Чол ўчоқбошида ивирсиб, ўт ёқди.

Атроф ғира-шира. Ҳувиллаган боғлар жимжит. Сойдаги қурбақаларнинг ҳам уни ўчган, кунни кеча баҳайбат ёнғоқ тепасида чарх уриб юрган қушлар энди чўғурламайди, боғлар шукуҳ билан шовилламайди. Фақат қайдадир чигирткалар безовта чириллайди. Эски қалами чопон барини қайтариб олган чол ўчоқбошида жимгина куйманади...

У икки коса мастава кўтариб ичкари кирганида кампир кўрпани бошига тортиб ётарди.

— Тур, аччиққина мастава қилдим, бир-икки қошиқ ичгин.

Ойниса кўзини очиб, қақроқ лабларини ялади:

— Бирпас ётатурай. Терлаб сув бўп кетибман.

— Э, қайноқ-қайноқ ҳўпла, мадор бўлади.

Кампир ночор бош кўтариб, овқатдан номига тотинган бўлди.

— Ҳа? Иримига экан-да?

— Кўнглим беҳузур. Бирпас ётай.

Мастава косаларда қолди. Чол, хаёли алағда, нима қиларини билмай, дастурхон четини қайириб ёнбошлади.

Вақт шомдан оғди. Бир пайт кампир қаттиқ-қаттиқ ихрай бошлади. Ихраш инкиллашга айланди. Адаш Карвон ўзинчи чироқнинг пилигини кўтариб, унинг тепасига ўлди.

— Ҳа, Ойнис?

Кампир оғир ютинди, бўғриққан юзлари пирпираб:

— Мен бўлмай кетяпман,— деди.

— Эй, кўй! Нега? Дўхтир чақирайми, Ойнис, дўхтир?— Адаш Карвон эшикни қия очди, намхуш елвизек ёпирилиб, девордаги чироқ шуъласи заиф липиллади. — Кампир! Мен дўхтирга кетдим. Йўлдан Исоқнинг хотинини айтиб юбораман, келиб ўтириб туради.

— Йўқ, борманг,— деди кампир. Товуши фавқулодда тетик эди.— Дўхтирлик ишим йўқ мени. Шошманг... Анави чойми? Ух!.. Утиринг мундоқ.

Адаш Карвон саросима ичра гангиб, туйқусдан сергак торган хотинининг бош томонига чўкди. Кампирнинг бир кунда алланечук қорайиб кетган юз-кўзига мунтазир қаради.

— Узинга шукр... Уф! — Ойниса ўнг ёнбошига ағдарилди, кафтини ёстиққа босиб, яғринини кўтарди-да: — Мени Насиббекнинг ёнига қўйинг,— деди.

Чолнинг вужуди зириллаб бўшашди.

— Кўй, кампир, ёмон ният қилма,— дея олди, холос.

— Тузалиб кетсам, кулиб-кулиб эслаб юрармиз, тузалмасам, эс-хушим ўзимдалигида айтиб қолай: ўлим-лигим бекаму кўст. Урта уйдаги сандикда.— Кампир қийналиб, секин, аммо дона-дона гапирар эди.— Санобарга айтсангиз, ўзи ажратиб олади. Сизникиниям бут қилиб хўйганман, ўша сандикда. Беш-ўн метр чит олсангиз бўлгани, «йиртиш»га. Кейин...

Адаш Карвон шошиб:

— Гапир, гапир! — деди.

— Анув... Раҳмонбердининг ўғли, Саттор... Узоқ йили бозорбошидаги гапдан кейин уйига келмайдиган бўп кетган экан. Келолмас экан. Шуни... Раҳмонбердига айтинг, мен кечдим, майли... Мендан ҳам жоҳиллик ўтди. Ҳожаргаям айтинг, кечди, денг. Шўрликнинг боласи дарбадар юрмасин. Сиз ҳам, кўнглингизда нима кудурат бўлса, кечақолинг.

У бош ирғади:

— Мен кечганман... аллақачон.

— Майли. Кечмаганда... Насиббегим тирилиб келармиди?

Кампир толиқди, бошини ёстиққа ташлади. Нурсизланиб бораётган кўзлари шифтга қадалди.

Адаш Карвон ҳадик аралаш тин олди. Урнидан секин кўзгаляиб, беморнинг кўрпасини тузатмоқчи эди, кампир бирдан ўгирилиб қаради-да:

— Рози бўлинг...— деди.— Кўп яхши-ёмон гапирган бўлсам...— Энди унинг товушида бояги осойишталикдан асар ҳам йўқ, безовта титрар эди.

Чол талваса билан атрофга аланглади.

«Э раббано!»

— Мингдан-минг розиман, сен ҳам рози бўлгин...— деди у ва ногоҳ оёқ-қўли живирлашиб кетганини сизди.

Кампир кўзларини юмиб, жим қолди.

Адаш Карвоннинг юрагини ваҳм босиб, жонҳолатда сапчиб турди.

— Кампир! Мен битта-яримтани айтиб келай!.. Дўхтирга оборамайми? Ё кўрғонга олкетайми, а?

—...

Чол апил-тапил ташқари чиқди, сарпойчан оёғига келишини илди, супа бурчига етганида ортидан заиф инграш эшитилди. Шошиб изига қайтди.

— Ҳа, Ойнис?

— Кетманг,— дея шивирлади кампир.— Кетманг, Камима келтириб туринг...

Адаш Карвон Ойнисанинг бош томонига тиз чўкди. Гўё фақат шу сўзлар хотинини ўлимдан асраб қоладигандек, тириклик тарк эта бошлаган бемажол вужудига қайтадан ҳаёт бағишлайдигандек, кўзларини чала юмганча сўнги илинж билан калима ўгира бошлади. Ва шунинг баробарида яратгани умрида илк бор ич-ичдан нотантиликда, номардликда айблади. Айблади-ю, ўзининг шаккок шижоатидан кўрқиб кетди.

«Бу энди ўлади! Улади! Ох, худойим!»

Кампир ҳушдан айрилгандек қимир этмай ётарди.

Унга саросима билан тикилиб ўтираркан, Адаш Карвон айна дақиқада дунёда бениҳоя адолатсиз бир иш содир бўлаётганини англади. Захматкаш вужуди, хоксор ва покиза қалби, барқарор иймони билан чинакам одамли бахтга муносиб, лекин фалакнинг норасолигиданми, қисматнинг қинғирлигиданми, муттасил изтироблар, дарду ташвишларга маҳкум бўлиб, бемаҳал адои хазон бўлган бир инсоннинг умри ғариб бир кулда ғарибона липиллаб сўнмоқда эди!

Туйқусдан Адаш Карвон юрагида кампирга айтадиган, айтиши шарт бўлган жуда кўп гаплари борлигини пайқади. Уларни айтмаса, то гўрга киргунича алам-армонда ўртанишини сезиб, беҳתיёр олдинга талпинди, Ойнисанинг муздек манглайига кафтини қўйди. Юрагида қайнаб тошган дардлар, туйғулар, айтиши шарт бўлган гаплар орасидан тилига келгани шу бўлди:

— Мен сенга кўп жавр қилдим, кампир...

—...

Негадир унинг эсига ғалати бир воқеа тушди. Ҳозиргидек ёдида: ўғли олтинчида ўқирди, бир кун тўсатдан: «Ота, биз боймизми?», деб сўради. «Йўқ», деди у. «Нега бой эмасмиз?» Адаш Карвон нима деярини билмасдан: «Билмасам», деди. Насиббек унга таажжуб билан қаради.

Кечкурун у супада эгарнинг жазлуғини тикиб ўтирарди. Ойниса тандирга нон ёпаётган эди. Насиббек онасининг олдига бориб нимадир деди. Ойниса кулимсираб: «Сен бой бўлмай ким бой бўлсин! Бошингда отанг бор, онанг бор, бойлигинг шу-да», деди. «Сизлар-чи?» «Биз ҳам боймиз — сендек ўғлимиз бор».

Насиббек бир бурда нон ушатиб нари кетди. Адаш Карвон шунда хотинига ҳайроналик билан узоқ боққан, шу оддий нарсадан кашф этилган ҳақиқатни бутун борлиғи билан англаб, қаттиқ таъсирланган эди.

Мана энди, Адаш Карвон дунёдаги мислсиз бойликларини навбатма-навбат эгасига топширмоқда!

...Шу алфозда яна анча ўтирди. Ниҳоят, тоқати тоқ бўлди. «Тезроқ тонг ота қолса эди!»

Назарида, тонг отса, кампирни ўлмай қоладигандек... Кўнглида милтиллаган шу умиддан баданига мадор югурди.

Бир пайт кампир бемажол ингради. Адаш Карвон ўрнидан сапчиб кўзгалди:

— Ҳа, Ойнис?

— Сув... сув беринг...— Кампир кўзларини очмай шивирлади.

— Сув... мана, ҳозир.— У чойнақдан пиёлага чой қуйиб, Ойнисанинг лабига тутди.— Мана, ич, чой...

Кампир машаққат билан бош чайқади:

— Йўқ, сув...

— Ҳозир, ҳозир! — Адаш Карвон чойни сепиб ташлаб, ташқарига югурди, супа лабидаги челақка пиёлагани ботириб, изига қайтди, кампирнинг бошини тиззасига олиб, пиёлани оғзига тутди: — Ойнис, мана сув...

Шу лаҳза кампирнинг кўзлари ярқ очилди, бироқ сув ўтмади — лабининг икки четидан силқиб, чолнинг тиззасига тўкилди.

— Ойнис! — деб пичирлади Адаш Карвон қалтираб. — Ойнис! Лоилоҳо иллоллоҳо...

Кейин... кампирнинг боши шилқ этиб тушди.

...Хуснианинг кампир ҳақидаги гапи Адаш Карвоннинг юрагига ғулғула солди.

Улим маслахатлашиб келмайди!
Асли, унинг нима ташвиши ҳам бор? Хум-хум мол-дунёсию мерос талашиб қолаётган бола-чақаси бўлса эканки... Шу қутичадек ҳовли, шу арзимас дов-даскак. Борар макони эса тайин, аллақачонлар мўлжаллаб қўйган: хилхонанинг кунчиқар томони, ўғли билан кампирнинг шундоқ ёнгинаси.

Ҳовли-жой... Ота уруғидан бир ўғай жияни бор, қўшни қишлоқда. Лекин номига жиян, холос: «Қорада кўрсам — қорним тўқ», дейдиган қариндош. Ойда-йилда бир — тўй-маъракада кўришишади. Узига тўқ, бадавлат. Кейинги пайтда негадир серқатнов, сермулозамат бўлиб қолди. Адаш Карвон бу мулозаматлар замиридаги илинжни дарров пайқади...

Бироқ ҳовли-жойнинг эгаси аниқ.
Адаш Карвон буни ҳали бирор кимсага айтгани йўқ, лекин қарори қатъий. Кўзи тириклигида битта-ярият одамга билдириб қўйса бўларди.

Чол ўрнидан кўзгалди. Турди олакўз уйдамикан?
Остонага етганда ниятидан қайтди. Ким билсин, балки бу гапни ошкор этса, миннатдек туюлар... Одамзотнинг кўнглини билиб бўлмайди, яхшиси...

У бир варақ қоғоз олиб, дераза олдига чордона кўрди. Учи тўмтоқ қаламни йўниб, кўпдан ўйлаб юрган азму қарорини шошилмай қоғозга туширди-да, тўрт буклаб, токчадан кўк чорсига ўралган Қуръонни олди, васиятномани ичига солиб, ўрнидан турди.

Турди олакўз уйда экан. Адаш Карвон уни қақриб чиқиб, тўрдаги хонага бошлади.

Турди олакўз Адаш Карвондан беш-олти ёш кичик. Унинг ўн битта ўғли бор, бутун умр шуларни уйлантириш, уй-жойли қилиш ташвиши билан овора. Уғилларини ёнига олиб ёз бўйи деҳқончилик қилади, кузда уйига машина-машина қовун-тарвуз, картошка, сабзипиёз келиб тушади. Турди олакўз уч ой қиш, сарғиш мўйлови ялтираб, савлат тўкиб чойхонада ўтиради. Кўклам йилт этиши билан албатта ё добабали тўй қилади, ё бирор ўғлига атаб уй солади. Кейин яна шпай-шидам бўлиб, этагини қоқади-да, ўн бир паҳлавонни ёнига олиб деҳқончиликка жўнайди.

— Қани, тўрга! — деди Адаш Карвон.
— Э, тўри борми! — Турди олакўз пойгакка тиз чўкиб, юзига фотиҳа тортди. — Омин! Ҳа, Адаш ака, тинчликми?

— Турдибой, сиз менга ука қатори одамсиз, — деди Адаш Карвон. — Мана, йигирма олти йил қўшничилик қилиб, шукр, «сиз» оғзимиз «сен»га бормади, тўғрими? Бундай қутилмаган «даромад»дан ажабланган Турди олакўз:

— Ҳаққаст рост, — деб тасдиқлади.
— Балли! Энди, «Қиёмат кун — қўшнидан», деган гап бор. Узингиздан қолар гап йўқ, бандалик, мана, биз ҳам қариб қолдик. Ёш олдин ўладими, қарими, билиб бўлмайди, лекин, ҳар ҳолда, сизга бир нарсани қулоққоқди қилиб қўйай, деган эдим.

Турди олакўз энди негадир таажжубланмади.

— Ҳўш?
— Турдибой, бу каломулло шариф. — Адаш Карвон токчага қўл чўзиб, кўк чорсига ўралган китобни олди. — Ичида икки оғиз васиятим бор. Мабодо қазом етган куни сиз шу атофда бўлсангиз, жамоатга айтсангизки, раҳматлининг васиятномаси бор эди... Мана, Турдибой, бунда ҳовли-жой, хўш, шу қақир-қуқур дегандек... Кейин... Улимликча атаган уч-тўрт тангам бор, худо хоҳласа, йилимгача етади. Яратган эгам пешонамга чироқчи битмаган экан, нима қилай? Турдибой, шунингизга бериб қўйсам, савоб бўлади, пийсамбилло оби маъракамга яратсангиз.

Турди олакўз кўшнисининг сўзлари чин эканини, унинг ўлимни астойдил бўйинга олиб қўйганини пайқаб, хийла вақт жим қолди, сўнг эътирозга оғиз чоғлади:

— Э, Адаш ака, қўйинг бу гапни, ҳали...
— Йўқ, Турдибой, мен қўйганим билан худойим қў-

ярмиди? — дея бош чайқади Адаш Карвон. — Паймона тўлгандан кейин... Нима дейсиз, Турдибой? Малол келмайдиган бўлса, албатта. Агар бирор узрингиз бўлса, яна ўзингиз биласиз.

— Узрим-ку йўғ-а, — деди Турди олакўз чайналиб, — лекин...

— Ҳм, Турдибой?
— Лекин, ўзингиз биласиз, мен бир қоранда одам, юришим доим дала-дашт, борим бор, йўғим бор...

— Э, Турдибой, қизиқмисиз, мен ҳам «насиб этса», «худо хоҳласа», деяпман-ку!

— Ҳўп, қани эшитайлик. — Турди олакўз кафтини ўнг тиззасига босиб, салмоқ билан томоқ қирди.

— Ҳўш, эшитсангиз... Шукр, ҳеч кимдан «оласи-берарим» йўқ, ўлимлигим ҳам ўзимга етади, кўчадан кафалик қидириб юрмайсизлар. Қаерга қўйишни Алимат гўрков ўзи билади, хилхонамиздан жой кўрсатганман. Бир-иккита қўй-пўйлар бор, унгача сотилиб кетар. Тагин... Қолган гапнинг ҳаммаси шу ерда, — дея Адаш Карвон васиятномани ишора қилди.

Турди олакўз қоғозга кўз югуртириб, елка учирди:

— Ия! Ўзимизнинг ёзува ёзмабсиз, бунга тиши ўтадиган одам топилармикан?

Адаш Карвоннинг аччиғи чиқди-ю, «шайтонга ҳай берди».

— Топилмас... ўзимни турғиза қоларсиз.

— Вах-ҳа-ҳа! — Турди олакўз негадир қотиб-қотиб қолди. — Ҳа, бу... уй-жойниям ёздингизми, боя индаганингиз йўқ?

— Ҳа, ҳаммаси бор.
— Ҳойнаҳой, анави жиянингизга қолса керак, Сўқоқдаги? Салоҳмиди оти?

Адаш Карвон бош чайқади:

— Салоҳнинг уй-жойи етти пуштига етади.

— Э! Кимга қолади бўлмаса?

— Ушанда биласиз, — деди Адаш Карвон.

— Йўқ, айтинг, ахир? Бирор мўлжалингиз бордир?

— Мўлжал... Мўлжал ҳам йўқ ҳисоб.

Турди олакўз бир қад ростлаб, яна жойига чўкди:

— Бир гап айтсам, хафа бўлмайсизми?

— Э, нега, айтинг?

— Мен дангал гапни яхши кўраман, Адаш ака: мўлжалингиз йўқ бўлса, ҳовлини бизга берақолинг. Абдурахимингизга бошпана қилиб берай, Хоҳланг, нарх бичиб нақд пулини олинг, хоҳланг, бошқа бирор йўлини айтинг.

Адаш Карвон нима деярини билмай қолди.

— Абдурахимингизнинг хотини сал ҳунармандрок чиқди. Тўқимини ёнбошига олиб бизни жуда-а, ўйнатяпти. Энди шу, юздан парда кўтарилмасдан бўлак қилиб тинчитсам, девдим.

Азага келган хотин ўз дардини айтиб йиғлайди!

— Турдибой, ҳовлини сотсам, албатта сизга сотардим, — деди ниҳоят Адаш Карвон. — Гапингиздан, сизга бир ҳовли сувдек зарурга ўхшайди.

— Зарурки, нарғи йўқ.

— Мабодо, ҳовлини сизга сотиб қўйсам, кейин дарров бўшатиб беришим керак-да, тўғрими?

— Э, дарров шарт эмас, кейинроқ бўлсаям...

— «Кейинроқ»ингиз қачон?

Турди олакўз «Ўлганингиздан кейин», деёлмай:

— Ҳа, ишқилиб, бир кун-да, — деди.

— Йўқ, қўшни, бунақа билан бўлмайди, — деди Адаш Карвон, бироқ унинг шубҳали тикилиб турганини кўриб, ростига кўчишга мажбур бўлди: — Худодан бекитмаган сирни бандасидан бекитиб нима қилдим, Турдибой. Ўзингиз мендан ҳам яхши биласиз, мана шу Хусния бир шўрпешона хотин. Бечора, бир этак чурвақанинг ичида умрини ҳазон қилиб ўтирибди. Эри ҳам номард бола экан, биттасининг орқасидан илиқиб кетди-қолди. Кеча йиғлаб чиқибди: ўтирган уйи эрининг тоғасиники экан, келиб, ҳозир бўшатиб берасанлар, деб тўполонни қипти! Бу шўрлик қаёққа борсин, денг!

— Э! Қийин бўпти.

— «Қийин», деб секин айтасизми! Кеча етимларини кўриб жуда кўнглим бузилиб кетди. Шуларни ўйлаб...

— Узи бўшашган хотин экан,— деб унинг сўзини бўлди Турди олакўз.— Арз қилиб бормайдими, ҳозир хотин кишининг доди қиличдан ҳам ўткир, ахир, закун бор, бошқа...

— Закун ҳам... Ишқилиб, шу ҳовли-жой энди Хусниянинг болаларига қолса, девдим, Турдибой.

— А? — Турди олакўз Адаш Карвонга ағрайиб қаради. Лекин ҳаялламай ҳушини йғиб олди.— Ҳа, яхшида, ака, савоб. Савоб яхши.— Бир зум кўзларини қисиб ўйлангач, қўшиб қўйди:— Хусниянинг ўзиям тузук хотин, оёқ-қўлликкина.

— Э, барака топсин, кампир раҳматли бўлгандан бери бутун иссиқ-совуғимдан шу хабар олиб турибди, туғишгандан афзал.

— Ана! Ҳа, уям савобталаб-да, ака.— Турди олакўз тўсатдан овозини пасайтириб шивирлади:— Бу... шунақа экан, энди Хуснияни хасмингизга олиб қўяқолсангиз, қандоқ бўларкин?

Адаш Карвон шундагина унинг товушидаги масхараомуз товланишни пайқаб қолди.

— Қўйинг-э, Турдибой! — деди ранги ўчиб.— Коски бўлманг!

— Коскингиз нимаси? Эркак одам, ётиш-туришингиз бор, ҳам етимларига бош-қош бўласиз,— деди Турди олакўз шоша-пиша овозига жиддий оҳанг беришга тиришиб.— Кейин ҳовлини қолдирсангиз қолдираверасиз-да.

Адаш Карвон унга кўз ўзмай тикилди. Турди олакўз сарғиш мўйловини чимдиб, илжайди:

— Узиям ҳали сўлқилдоққина нарса, худо бериб...

Адаш Карвоннинг ичида нимадир титраб кетди: «Ҳали дардимни келиб-келиб...»

— Бемаза гапни айтманг! Меъ сизни шунга чақирувдимми?! — деди базўр.

— Ҳазиллашдим, Адаш ака! Оббо! Жаҳлингиз ёмон-а!

— Ҳазилнинг ҳам уйи куйсин!

— Хўп, хўп, тавба қилдик, узр, тақсир,— деди Турди олакўз.— Майли, ака, ихтиёр ўзингизда. Насиб қилса, ахир, биз ҳам қўлимиздан келган хизматни аямай-миз.

— Майли, Турдибой, қўяверинг.

— Нега ундоқ дейсиз? Бу қоғозингизни бирор одам ўқиб берса, шунга қараб иш тутаверамиз-да. Юртчилик, биронта одам чиқар... Э, ана, Гиёсхон бувам борлар-ку, ўзлари ўқиб берадилар-да.

Адаш Карвон нимадир демоқчи эди, Турди олакўз гап бермади:

— Айтгандек, Адаш ака, кеча Гиёсхон бувам шундоқ тиловат қилдилар, денг, нафасларидан ўргилай, бир уй одам роса сел бўлди-да. Жуда қироятлари зўр-да.

— Қаерда?

— Э, анави Бўрсилиқда худойи бўлди. Хўв илгари Шамсиддинов деган одам бўларди-ку, ўшанинг шаҳарда уч-тўртта азамат ўғиллари бор экан, шулар келиб қўй сўйиб, отасига маърақа қилди. Шунга борувдик. Жуда-а бойвачча болалар экан, тоза тўкиб ташлабди.

— Гиёсхон ҳам... бормиди? — деб сўради Адаш Карвон ханг-манг бўлиб.

— Ие, бўлмаса-чи! Роса тиловат қилдилар, деяпман-ку.

Адаш Карвон биров қулоччаккасига қулочкашлаб туширгандек гангиб қолди.

Гиёсхон Шамсиддиновнинг уйига борибди! Арвоҳига хатм бағишлабди!

Ёпирай! Одамларга нима бўлган ўзи?!

Бирдан ҳафсаласи совиди. Улим ҳам, васият ҳам, Турди олакўзнинг гап-сўзлари ҳам, ўзининг қайғу-ғуссалари ҳам аллақандай бачкана кўриниб кетди.

Турди олакўзни руҳсизгина кузатиб, остонадан қайтаркан, ўйлади: «Гиёсхонни биламан, деб юрардим. Билмас эканман. Одамни билиб бўладими ўзи?!»

Ортдан Турди олакўзнинг овози келди:

— Айтгандек, Адаш ака, сал бўлмаса эсимдан чиқибди... — У ўгирилиб қаради: Турди олакўз эшикни қия очиб турарди.— Кейинги бозорга, худо хоҳласа, ҳашар,

чиқинг, тош терамиз. Майдоннинг ярмига Абдурахмингизга иморат солиб бермасам... Лоп этиб эсимга тушиб қолди, келинингизга: «Адаш бувангни айтмабман-ку», деб қайтиб чиқдим.

— Ҳашар? Хўп, хўп.

— Уғил-қизнинг савдоси — елкага тегар новдаси, дегандек, бизники шу ташвиш-да.

— Ҳа, ишқилиб, тўйларга буюрсин.

— Айтганингиз келсин! Хўп, бизга руҳсат! — Турди олакўз эшикка қараб юрди.— Чиқинг-а, Адаш ака! Сиз билан бизда қолиб кетармиди, худо хоҳласа, ҳашарларингизда ўзимиз қамишдан бел боғлаймиз-да!

— Хўп, хўп.

Турди олакўз кетди. Адаш Карвон эшикни ёпиб изига қайтаркан, кўксига ногоҳ оғриқ туйди.

«Ҳашарларингиз» дейди-я! — У зинапоёга беҳол ўтириб қолди.— Ҳашар қилиб... қайси ўғил-қизимга иморат солиб бераман?! Энди менга фақат битга уй лозим, унга на ҳашару на мардикор керак — олло таоло буюрган куни ўзи битаетди».

Адаш Карвон аввал Турди олакўздан, сўнг ўзидан ранжиди: «Бандасига ўн саккизгача эс-хуш берса — берди, бермаса — тамом, кейин қаро ерга киргунича ҳам фаҳм-фаросат битмайди. Бас, шуни билганингдан кейин...» Лекин шу ондаёқ бу тасаллининг ёлғон эканига ўзи ҳам иқрор бўлиб, хўрсинди.

У қайтиб уйга кирди. Хонтахта устиди, Қуръон саҳифалари орасидан васиятноманинг бир чети чиқиб турарди. Бир зум ўйланиб турган, қоғозни олиб майдамайда қилиб йиртди.

Хиёндан сўнг дайди шамол Адаш Карвоннинг сўнги тилаклари битилган қоғоз парчаларини ҳовли юзиде пилдиратиб ўйнай бошлади.

...васиятим, васиятим!.. ким ҳам эшитгай?!

* * *

Уйга кириб, бир пиёла чой ичгач, Саттор нима қипарини билмай қолди.

— Айвонга жой қилиб қўйдим, чиқиб бирпас чўзилгин,— деди онаси тандирга ўт қалаётиб.— Меъ нонимни ёпиб олай.

Пешайвонда ёнбошлаган кўйи ёзги тароватини йўқотган улкан боққа, ишком пояларига тикилиб ётди. Заъфарон ранглар алангаси кўзини оғритди. Ётавери, сиқилиб кетди. Кўчага чиқишни ўйлади — юраги безиллади.

Ниҳоят, шу бугун ҳеч ботмайдигандек туюлган куёш ҳам ботди. Отаси даладан, синглиси Қундуз мактабдан қайтиб, оила худди бир пайтлардагидек дастурхон атрофига тўрт кўз тугал бўлди.

Дастурхон ёзилди. Онаси ёлган бўрсилдоқ нон, отаси узиб чиққан новвотранг кўзаки, синглиси қоқиб келган жийде, ёнғок... Базан тушларига ҳам кириб соғинтириб-энтиктирган, кун ўтган сайин армонга айланиб қолган азиз неъматлар!

— Самоварни олиб келақол, Қундуз, бир доғ қилиб ичайлик,— деди онаси тоқчадаги қутидан яна нимадир оларкан.

Зум ўтмай болаликдан таниш, қадрдон ўша самовар — оиланинг тенг ҳуқуқли бир аъзосига айланган, дастурхон теграсида ҳамиша ўз ўрнига эга кўҳна мис самовар пойгакда вишиллаб бошлади.

— «Индийски» чойдан дамла, кеча Ҳасандан опкелганимдан! — деди отаси.

Демак, Ҳасан чойхоначи ҳинд чойини ҳалиям беки-тиқча сотар экан-да.

Чойхўрлик бошланди. Гўё ҳеч нарса ўзгармагандек, ҳамма-ҳаммаси аввалгидек: гўё орада анави иш бўлиб ўтмаган, гўё у туғилган уйдан узоқда, гадейтопмас аллақайларда адашиб-улоқиб юришга маҳкум эмас, гўё... Барчаси — эринмай бир самовар чой ичишлар ҳам, дастурхон тепасидаги гап-сўзлар ҳам ўша илгаригидек

1 Мақсуд Шайхзода сатри.

содда, юракни орзиқтирар даражада гаштли, беғам-бехавотир...

— Нишонбойнинг хотини келиб кетди. Эртага даладаги тана-тўлпиларни тарқатар экан, келиб новвосини олиб кетсин, деб тайинлаб юборибди,— дейди онаси.

— Узим ҳам эртага бир хабар олмоқчи эдим. Далада ҳам ўт қолмагандир, совуқда бари бир эт ташлайди,— дейди отаси.— Ким билади, этига эт қўшилдимми ё бултургидек куруқ шохи билан қайтармикан?

— Худо урдими, Нишонбой инсофли одам-ку,— дейди онаси.— Бу, новвосни олиб келиб бўрдоқи қиласизми ё?..

— Қайдам, эти тузук бўлса...— дейди отаси чаккасини қашиб.

— Қўлбола эди жонивор, ювошгина,— дейди онаси. — Боқиб семиртирсак, ахир...

У сўзини ямлаб, ўглига қараб қўяди. Нима демоқчи экани аён: боқиб семиртирсак, гўшт деб чопиб юрмай, тўйга сўярдик, ҳамма йигинга балоғардон бўларди.

Саттор зимдан разм солиб, онасининг салқинган юзларида чинакам шодумонлик изларини кўрди. Вужуди бўшашиб, кўзларини юмди. Беихтиёр шип-шийдан ётоқхонасини, ҳаммиша стол устида ётгувчи консерва очадиқон ўтмас пичоқни эслади.

Бошини эгиб, ота-онасининг гапларини жимгина тингларкан, дафъатан кўнгли ёруғ бир шуқуҳга тўлди.

...Очиқ-сочиқ дастурхонинг бўлса; дастурхонда бир бурда нонинг бўлса; кўзингга нур, қалбингга шуур берган ота-онанг барҳаёт бўлса; улар билан суҳбат қурсанг — тирикчилик, рўзгор ҳақида; ўзингни улар бағрида сезсанг — ҳаммиша, ҳарвақт; меҳр ошкор айласанг — ўзингни унутсанг, юрагингда қолмаса на қайғу, на ҳасрат...

Шунинг ўзи бахт эмасми, эй бахт излаб дарбадар кезган кимса?!

Шунинг ўзи саодат эмасми, эй саодат истаган инсон?! — ...Уртоғининг тўйига бормайсанми? Эрталаб айтиб кетувди,— деди бир пайт онаси.

— Қайси ўртоғим?
— Раҳим-чи, Наим бувангнинг ўғли?
— Ҳа-а,— деб қўяқолди у.
— Саруполари бирам ярашибди! Узиям кўҳликкина йигит бўлибди. Бормайсанми?
— Чарчадим, ойи,— деди у ҳорғин.

Онаси синиқкина кулди:
— Бунақада сенинг тўйингга ким келади, болам?

Юрту элга аралашмасанг...
Бу гапни у «эшитмади».

Ош ейилиб, чой ҳам ичиб бўлинди. Қундуз дастурхонни йиғиштириб, ошхонага чиқиб кетди.

Онаси духоба болишини биқинига тортиб ёнбошлади. Онаси увишиб қолган чап оёғини уқалай бошлади.

Маъноли бир жимлик чўкди.
Саттор яна ўша гап очиладиган фурсат етганини сезди. Зада юраги зирқиради.

Кампир эрига қараб-қараб қўяверди, лекин хонтахта бурчагига тикилган чолдан садо чиқавермагач, зардаси қайнаб, асабий томоқ кирди.

— Энди нима қиламиз, ўғлим? — Онаси алоҳал чидаёлмай, унга юзланиб, зўраки босиқлик билан сўради.

Саттор, онасининг сохта вазминлигидан ибрат олиб, иложи борича бепарво оҳангда:

— Нимани нима қиламиз? — деди.
— Нимани бўларди, ахир...— Онасининг юз-кўзларига аламли бир ифода ёйилди.— Ахир, сен тенгидан ҳеч ким қолмади. Юраверасанми энди шунақа қилиб?

У онасининг — фикри-зикри бола-чақа, уй-рўзгор ташвишида ўтмаслашган, ҳусни-малоҳати тирикчиликнинг адоқсиз ғам-койишларида сўниб битган мушфиқ ва беқадр аёлнинг аянчли юзига юраги бетлаб қараёлмади, безовта кўзларини шифтга, ундан деразага олиб қочди.

— На фарзанд бўлиб сендан, на ота бўлиб отанидан бир садо чиқмасал! Юрт-элнинг ичида бош кўтаролмай қолдим-ку, ахир, тўртта одамга қўшилсанг, сўрагани сўраган...

«Юрту эл! Падарига лаънат!»

— Наҳот етим уйланса, чўлоқ уйланса-ю... Ахир, жуда қийнвординг-ку бизниям, болам.— Кампир азбаройи куйинганидан чолга қараб ўқрайди.— Ҳой, отамисиз, нимасиз, сесканмайсиз-а мундоқ!

— Нима, ёш болами ўзи? — Чол яғринини ёстиқдан узиб, кафтини хонтахта қиррасига тиради.— Вақт-соати битмагандирки...

— Вақт-соат ҳам ўлсин! Ҳамма касал сизда! Бола-ни бола эмас, бало қилган сиз! Аввало кўргилиг-у, лекин бошдан қаттиқ турганингизда шу фалокатлар бўлмасмиди...— Кампир, чолнинг оғзи асабий қийшайиб, аччиқ бир жавобга ҳазирланганини сезиб, ўглига зуғум қилди: — Нега индамайсан, гапир!

— Нима дей? — деди у базўр ютиниб.

— Айт мундоқ ахир кўнглингдагини, одамни хит қилавермай!

У кўрпача жиягига тикилди.
«Кўнглингдаги... кўнглимдаги... Эҳ!»

— ...ана, кўча тўла қиз. Аммангдаям бор, Рисқибу кимдан кам, ойдаи, ота-онаси жон-жон деб беради. Уни бўлмайди, десанг, ана, Анзиратнинг кичкинаси, ўзинг билган Маърифат...

Сатторнинг боши яна ҳам пастроқ эгилди.
— Нега дамнинг чиқмайди?

— Ойи...— У бошини илқис кўтарди.— Ойи, айтганман-ку, ахир, биласиз-ку, бўлмайди.

— Ҳа? Нега бўлмайди? Ким бўлади бўлмаса?

— ...
— Сенинг кўнглингдагини мен лойдан ясаб, офтобда қуритаманми энди? Нима қил, дейсан, ахир?! Узинг топ, деса, топмайсан, на толганга кўнасан... Э, қандоқ гурбатга қолдим-а! Бир ишонганинг Зуннун чўтирнинг қизи бўлса, уям мана бунақа бўлиб...

Саттор титраб кетди.
«Ишонганинг... Ишонганим...»

— Шу ер юткур мегажинни деб...
— Ойи!— У онасига хўмрайиб қаради.— Қарғаманг бировнинг боласини!

— Ҳу, падарига лаънат ўша бировнинг боласини! Қарғайман-да, нега қарғамас эканман?! Иккита қарчиғайдай йигитни жувонмарг қилади-ю, қарғамайманми?! Биладан, сенинг ақлу ҳушинг ҳалиям ўшанда! Ҳали оламан, деб ҳам куйдирмасанг эди!

«Қошки эди тегсал! — дея хаёлан шивирлади Саттор. — Қошки эди!»

— Олсам олавераман-да,— деди у азбаройи ночорликдан, гапни ҳазилга буриб. Аммо онаси бирдан тутақиб кетди:

— Ҳой бола, сенда ор-номус деган нарса борми ўзи?! Қиз олмаган нарса, иккита итваччаси билан жувон оласанми?!

— Бўлди, ўз ҳолимга қўйинг. Уйланмайман, билдиргимиз?!— деб кичқирди Саттор бўйин томирлари буртиб ва дик этиб ўрнидан турди.— Керак эмас, керак эмас, бўлдим!

Эшикни қарсиллатиб ёлганча чиқиб кетаркан, елкаси оша онасининг ғамбода нигоҳини пайқади.

Қаёққа боради?!
Оёқлари жавоб топди: болохонага.

Онаси ҳозир отаси билан уч-тўрт оғиз аччиқ-тизиқ айтишиб олади, сўнг ошхонага чиқиб шишиб-кўпчиб йиғлайди, ўзига ўлим тилайди, ниҳоят, йиғидан гип бўғилган товуш билан Қундузни қақриб, буюради: «Секин бориб қара-чи, нима қилаётибди». Қундуз сассиз юриб Солохона зйвончасига чиқади, секин ичкарига мўралаб, оҳиста изига қайтади: «Чироқ ёқиғлики, каравотда ётибдилар».

«Китоб-питоб ўқияптими?» «Йўқ, шифтга қараб ётибдилар».

Саттор, кўнгли вайрон бўлиб, шифтга қараб ётарди. Отам деб, онам деб, ўпкаси тўлиб, озиб-ёзиб бир келганида доим аҳвол шу!

Онаси билиб-билмай, унинг кўнглида ниҳон изтиробга энг тўғри ва аниқ ном топган эди: «ишонганинг...»

Ҳақиқатан ҳам, Гулнор унинг ишонгани эди.

Саттор дунёда шу қизни ҳаммадан, ҳамма нарсадан орқиб яхши кўришига, уни деб жон фидо қила олишига ишонар эди.

Чиндан ҳам, кунларнинг бирида, машъум бир соатда Саттор уни деб жон фидо қилди. Лекин... бировнинг жонини!

Ҳаммаси тасодифан — унинг инон-ихтиёридан ташқари, унинг истак-хоҳишига қарши, қош билан қовоқ ўртасидаги муқаррар фалокатдек, тўсатдан содир бўлди.

Кейин, орадан йиллар ўтиб фалсафа китобида ногоҳ бир жумлага дуч келди, ларзага тушиб, ваҳима билан пичирлади: ҳар қандай тасодиф замирида зарурият бор.

Ота-онаси, хайрихоҳ-ҳамдардлар тўқиган нажотбахш гапни қайта-қайта эшитавериб, қулоқлари ўрганиб қолган эди: «Фалокат-да, фалокатга даво йўқ; шайтон йўлдан оздирган-да, бўлмаса, наҳотки...»

Наҳотки, ўша воқеа зарурият бўлган бўлса?!

Наҳот, у Насиббекни зарурият юзасидан...

Ахир, уни ёмон кўрарди! Ох, қандай ёмон кўрарди уни! «Агар шу бўлмаганда...» дея алам билан ўйларкан, баъзан ҳузурланиб кетарди.

Ўша жума куни уни эрталабдан бир бало урган эди. Ҳадеб унинг олдига боргиси, юзма-юз ўтириб, «ора очди» қилгиси келаверган эди.

Лекин бу зарурият эмас эди!

Агар зарурият бўлганида, кўча-кўйдами, гузардами юз бериши муқаррар бу учрашувдан қочиб, ўзини мажбурлаб этигини кийган, белига иккита ном тугиб, ҳоврини босиш — аламзада хаёллардан чалғиш учун боғига жўнаб кетган бўлармиди?!

Ҳаммаси тасодиф эди. Машъум бир тасодиф. Тасодиф эдики, боғлари колхознинг боғига ёндош эди. Тасодиф эдики, бир пайт ўтоқдан бошини кўтариб, эшакка миниб жўнаётган Адаш Карвонни, отасини кузатиб кулимсираб турган Насиббекни кўриб қолди.

Йўқ, фалсафа китоби алдайди! Тасодиф бу! Бундай заруриятга у қодир эмас!

Шайтон йўлдан оздирди, холос.

Гўё аллаким қўл-оёғидан куч билан тортиб, колхоз боғи томон судраётгандек бўлаверди, дилини васваса чулғади...

Гулнор, Гулнор! Ҳаммаси сени деб, Гулнор!

Кечқурун Наим мелисаникига келин тушди.

Сой бўйидан сурнайнинг ингичка ноласи эшитила бошлади. Адаш Карвон, бир кўнгли раҳматли Наимнинг хотираси, бирров фотиҳа ўқиб келмоқчи ҳам бўлди-ю, лекин фикрдан қайтди.

Кампирнинг вафотига уч ойдан ошди, у ҳали бирор тўй-маъракага боргани йўқ. Эл-юрт андишаси ўз йўлига — юрагига сиғмайди.

Карнай-сурнайнинг титратма садоси чолнинг кекса дилида оғриқ кўзғатди. У ўзининг мискинлигини, етмиш икки йиллик умри сўнгида бошига тушган кулфат — элғизлик уқубатини яна бир бор алам билан англади.

«Агар Насиббек ўлмаганда...»

Чол дам-бадам ана шундай поёни йўқ хаёлларга фарқ бўлар, рўё уммонининг бешафқат тўлқинлари унинг имконсиз жисминини қирғоқдан қирғоққа улоқтирар эди.

Адаш Карвон ҳаётда икки нарсага — худога ва ўғлига суяниб яшарди.

Суянган тоғининг бири тўсатдан кунпаякун бўлди...

У ҳануз ўйлаб ўйига етолмас, ўғлининг ўлими тақдирнинг машъум хатоси каби туюлиб, вужуди ўртаниб кетар эди.

Ўша мудҳиш кундан буён етти йил ўтди. Етти йил ичида кўп қорлар ёғди. Етти йил ичида кўп излар босилди. Юрагидаги аламга ҳам аста-секин кўникди, аста-секин тақдирга тан берди. Аммо ўша машъум жумани, ўша машъум жумада гумроҳ босгани учун ўзини гўрға киргунича қарғаб ўтади.

Чунки...

Чунки, гумроҳ босмаса, ўша куни умрида бормаган

Баландмачитга намозга отланармиди? Гумроҳ босмаса, колхоз боғидаги қоровулхонага — қамиш чайлага ўғлини атай қақиртириб, милтиқни ўз қўли билан тутқазармиди? Гумроҳ босмаса, боққа ёв кириб кетаётгани йўқ эди, милтиқни бекитиб кетса бўлмасмиди? Гумроҳ босмаса, эшакка минаётганида этак томондан салом бериб келган бадбахт Сатторни чайлага йўлатармиди?

Чол ўрнидан туриб, ух тортиди. Энди буларни эслашдан не мурод? Бари бир бирон нарса ўзгармайди-ку? Бу даъво-далилларнинг барчаси бир оғиз сўз — «тақдир азал» деган ягона калом қаршисида ҳеч эмасми?!

Шу шафқатсиз эътироф кўксига ханжар каби санчилганда ёстиғи тошга, емиши оғуға айланади.

Саттор... Ух, баттол Саттор!

Бу номни эсласа, унинг қалбида чидаб бўлмас алам ва қаҳр пайдо бўлади; баъзан имконсиз изтиробда тўлганиб, не алфозда тонг оттиради ва тонгласи банди мўмин Адаш Карвонга йўллаган азоб-уқубатлари учун яратганга сидқидилдан шукрона айтиб, саждага бош кўяди...

Ўша куни жума намозига бормаса нима бўлар эди-я!

Ҳеч нима бўлмас эди. Намоз-ниёздан аввал, кун ёниб ётганига қарамай, салобат сақлашга тиришиб янги мовут чакмон кийган, оппоқ бармоқларида йирик кўзли узук ярқираган Ғиёсхон минбарга чиқиб, одатдагидек, масрур ва ўктам оҳангда, Адаш Карвонга беш бармоғидек аён охират ишларидан шариат-тариқат йўлларида амри маъруф айлаб қавмларига ваъз айтган, ибодат тугаб, икки минг кишилик издиҳом тарқагач, ташқарида мунтазир кутиб турган савобталаб дўкондор болалардан бирининг бошини кўкка етказиб машинасига ўтирган, юмшоқ ўриндиққа ястаниб, худойига жўнаган бўлур эди.

Адаш Карвон борса-бормаса, шу тартиб-қоида оғишмай амалга оширилар эди. Афсус, минг афсуски, ўша куни у Баландмачитга борди!

Бормаса нима бўлар эди-я!

Кўп нарса бўлар эди: ўғли чайлага келмас эди, келса ҳам, милтиқ миҳда тураверарди, милтиқ миҳдан олинганда ҳам, шумқадам Саттор боққа йўлаблмасди, йўлаганда ҳам Насиббекнинг азиз жонига қасд қилган ёвуз ажал доғда қолаверарди...

Во дариф, энди буларнинг барчаси пуч, хомхаёл-ку — гумроҳ босган Адаш Карвон ўша куни Баландмачитга, жума намозига бориб бўлган!

...Афсуски, сўйлай десам, тилим йўқ. Қани эди, менда ҳам забон бўлсаю ичимдаги бор гапни тўкиб солсам!... Чунки бу дунёда кўрган-кечирганларимни ичимга ютавериш, ичи-ташимни қуруму занг босиб кетди. Нима қилай, мениям жоним темирдан эмас — жисмим темир, холос.

Мен оддий бир милтиқман. Очиги, ҳозир бундай деб даъво қилгани уяламан — жуда шалағим чиқиб кетган. Ёшлик чоғларимда — ҳали ҳамма мурватларим бут, вужудимдан мой томган пайтларда мен ҳам бинойидек милтиқ эдим, қуролхонада алоҳида ўрним бор эди, ўзимга ўхшаган навқирон аскар доим парвона бўларди, кундузлари бир зум елкасидан қўймас, оқшомлари танамга қўнган гард-ғуборни мойли латтага артиб, яркиратиш тозалар эди. У мени чўнтагида олиб юрадиган қизнинг суратидек яхши кўрарди, менинг ҳам ундан сира айрилгим келмасди. Лекин бизни айирдилар: тўсатдан эғир кўринмай қолди...

Қуролхонада узоқ зерикиб ётдим. Кейин мени бошқа аскар кўтариб юра бошлади. У калласи катта, уйқучи одам эди, далага чиққанимизда кўпинча панароқ жойни топиб, мени бошининг тағига қўярдими-да, хуррак отишга тушарди. Ҳатто бир марта иккаламиз бошқалардан адашиб, яйдоқ чўлда уч кун қолиб кетганмиз. Ҳолдан тойган эгамнинг ёнида бўғзимгача қум текилиб, офтобда қовжираб ётганимда, қидириб юрган аскарлар бизни топиб олишди.

Ундан кейин ҳам қанча-қанча одамнинг елкасида юр-

мадим, эҳ-ҳэ! Яна неча марталаб сувга тушиб оқмадим, қор бўронларига, гармселу довулларга учрамадим, дейсиз! Қанчадан-қанча ёғоч нишонларни кунпаякун қилдим, қарға ҳам, қуён ҳам, каклигу тулки ҳам, ҳатто бир гал тўнғиз ҳам отдим — лекин сира одам ўлдирганим йўқ.

Охири, индамас бир чолнинг қўлига тушдим. Унинг мен билан иши йўқ ҳисоб, доим девордаги миҳда осиглиқ турардим. Фақат, ёз пайтлари эгам чанг-чунгимни тозалаб, ўзи билан қамиш чайласига олиб кетарди. Аҳён-аҳён сочма ўқ солиб, гумбурлатиб отиб кўярди. Уқ товуши янграши билан улкан боғ этагидан дув этиб чуғурчуқ галаси осмонга кўтариларди. Шунда индамас эгам: «Ҳаҳ, бошингни егурлар!» дея аччиқланиб, яна устама-уст ўқ узарди. Менинг хизматим унга жуда кам асқотарди: боғни шовқин-сурону тартарак билан кўрир эди. Уч ойми-тўрт ой чайлада турганимдан кейин эгам мени яна доимий жойимга элиб кўярди.

Эгамдан кўра унинг ўғли менга кўпроқ ёқарди. Чунки у илк марта мени елкасига таққан ўша навқирон аскарга жудаям ўхшарди. У ҳам ўша аскардек ёш, қиройли, ҳавасманд эди, унинг ҳам кўкрак чўнтагида бир сурат бўларди — кўпинча кўз узолмай узоқ-узоқ термилиб ўтирарди... У гоҳо мени зах босган омборхонадан ёруғ оламга олиб чиқиб, кунт билан ялтиратиб тозалар, сўлогни ўйнаб кетган мурватларимни бураб маҳкамлар эди. Қайиш тасмам узилиб, не вақтгача чўлтоқ супургига ўхшаб юрганимда яп-янги чармдан тасма қилиб берган ҳам шу — индамас эгамнинг ўғли эди. У мен билан худди одам билан гаплашгандек гаплашарди. Гўсатдан кулимсираб кириб келарди-да, мени миҳдан олзаркан: «Хўш, милтиқбой, қалайсан, зерикиб кетгандирсан-а? Қани, юр бўлмаса, айланиб келайлик», дерди. Бир марта у мени овга ҳам олиб чиққан эди.

Қишнинг куни, қаттиқ совуқ эди. Гира-шира тонг қоронғисиде тоққа жўнадик. Йўл бўйи у мени елкасидан кўймай хуштак чалиб борди. Лекин куни билан уриниб, лоақал биронта каклик отолмади. Какликлар париллаганча нақ оёғининг тагидан қорни тўзғитиб учганда, у беҳос чўчиб тушар, сўнг шоша-пиша қўндоғимни кифтига тирар — бари бир тегизолмас эди.

Яна гира-шира қоронғида орқага қайтдик. Уйга яқин қолганда у негадир бошқа томонга бурилди, бандимдан маҳкам ушлаганча индамай кетаверди, сой бўйидаги булоқ бошига бориб тўхтади. Туятош устига чиқиб, мени елкасидан олди, чўнкайиб ўтирганча сувга тикилди.

Анча вақт ўтди. Бир маҳал шошиб ўрнидан турди, мени апил-тапил тош устига кўйиб, уч-тўрт қадам олға юрди. «Сувга тушиб кетсам-а!», деб шундай кўрқдим!.. Бахтимга, у дарров қайтиб кела қолди. Ёнида ўша — кўкрак чўнтагида олиб юрадиган суратдаги қизнинг ўзи кулиб турарди.

— Тоза совқотдингизми, Насиббек ака? Бугун росз қор ёққанига, балки келмассиз, деб ўйловдим, — деди қиз.

— Тош ёғса ҳам келардим, — деди эгамнинг ўғли.
— Тераб-пишиб кетибсиз, тинчликми? — деб сўради қиз.

— Овга борган эдим, — деди эгамнинг ўғли менга ишора қилиб.

Қиз мени шундагина кўрди, бандимдан ушлаб қўлига олди. Унинг қафтлари пахтадек юмшоқ эди, шу пайтгача мен сира бунақанги беозор қўл тафтини туймаган эдим.

— Ростданми? — деди қиз қўндоғимни силаб. — Милтиқ ўзингизникими?

— Милтиқбой билан эскитдан ошнамыз, — деди эгамнинг ўғли. — Бугун какликларни роса қийратдик-да.

— Вой... — деди қиз кўзларини катта очиб. — Уволига қолибсиз-ку! Бекор қилибсиз, гуноҳ орттириб...

— Э, шунча гуноҳнинг устига яна озгина кўшилса нима бўпти! — деди эгамнинг ўғли кулимсираб.

— Ҳо-о, ҳали шунча гуноҳи кўп одамимсиз?

— Бўлмаса-чи! Мана, бировнинг қизининг бош-кўзини айлантириб турибман-ку, бу гуноҳ эмасми?

Қиз сочларига қўнган қор учқунларини қафти билан оҳисти сидираркан:

— Бекор айтибсиз! — деб кулди. — Бировни қизининг бош-кўзини сиз эмас, бошқа одам айлантирмоқчи. Бу гапни эшитиб, эгамнинг ўғли бирдан қовоғини солди.

— Ким экан у?

— Э! — деди қиз қўл силтаб. — Шунчаки айтдим-қўйдим-да. Қани каклигингиз?

— Мушук еб кетди, — деди эгамнинг ўғли ҳамон чиририлиб. — Ким эди у, деяпман?

— Ҳеч ким, — деди қиз шоша-пиша, — ҳеч ким эмас, ўзим, ҳазиллашдим...

— Лекин, ким бўлсаям, айтиб қўй: жим юрсин, нақ пешонасидан отиб ташлайман! — деди эгамнинг ўғли бандимдан маҳкам чангаллаб.

— Вой-бў, Насиббек ака! — деди қиз. — Мунча! Қаёқдан ҳам айтдим-а! Қўйинг, яхши гапга ҳам, ёмон гапга ҳам фаришта омин дермиш...

— Омин дейдими, бошқами, лекин, у қўлоғинг билан ҳам, бу қўлоғинг билан ҳам эшитиб ол: шартта отиб ташлайман, вассалом! — деди эгамнинг ўғли.

— Аза-база тоққа чиқиб, битта каклик отолмабсиз-у, ваҳимангизни қаранг! — деб жилмайди қиз.

... Ярим кечаси уйга қайтиб келдик. Эгамнинг ўғли мени қуруқ латта билан артиб тозалагач, яхшилаб мойлади-да, яна миҳга илиб кўйди.

Шу бўйи жойимда уч ой қимирламай турдим. Уч ойдан кейин эгам мени боққа олиб кетди. Тағин ҳар йилги аҳвол: ўш чайла, ўша узумзор, ўша чуғурчуқ галаси...

Энди кун-уззукун чайладаги миҳда осиглиқ турар ва: «Қачон эгамнинг ўғли келиб мени қўлига оларкин?», деб кутар эдим.

Ниҳоят, бир куни чошгоҳ пайти у келди.

У келгач, эгам чўлоқ эшагини миниб қайгадир жўнади.

Эгамнинг ўғли мени қўлига олганда шундай қувондим, шундай қувондимки!.. «Хўш, милтиқбой, қалай, занг босиб ётибсанми?», дея кулимсираганидан билдимки, у ҳам мени соғинган.

Чиндан ҳам, миҳда туравериб бир ҳолат бўлиб қолган эдим. Эгамнинг ўғли аҳволимни кўриб бош чайқайди, чайланинг шифтини тимирскилаб, чарм халтачадаги сочмани олиб чиқди, икки-уч марта гумбурлатиб ўқ узди, дувиллаб осмонга чуғурчуқ кўтарилди...

Эгамнинг ўғли супада ёнбошлаганча бир бош чиллаки билан нон еб ўтирганида чайла олдида аллакимнинг қораси кўринди.

— Э, келинг. Саттор ака! — дея эгамнинг ўғли дарров ўрнидан турди.

Бўйи ўртадан тикроқ, қошлари туташ, хушранг юзли бир йигит илжайиб унга қўл чўзди.

— Ҳорма, Насиббек! Ҳа, бобойни қаёққа жўнатдинг?

— Баландмачитга кетдилар, жума-ку бугун. Ҳеч бормасдилар, ҳайронман...

— Пост ўзимизда, дегин? Жуда гумбурлатаётган экансан...

— Ҳа. Қани, бу ёққа ўтинг. — Эгамнинг ўғли чойнак тубидаги совуқ чойни пиёлага сиркитиб, меҳмонга узатди. — Ҳозир чой кўйвораман.

— Овора бўлма, тураман, — деди меҳмон ва негадир анча вақт эгамнинг ўғлига бошдан-оёқ тикилиб турди.

— Э, овораси борми! Бир ўзимга манави челақдек чойгумни қайнатгани эриниб турувдим, келганингиз яхши бўлди. — Эгамнинг ўғли ўчоқ ёнида солиб чиқиб ётган тешани олиб, тоқрўда майдалай бошлади. — Каникулми, Саттор ака? Институтда ўқиш зўр-а?

— Ёмонмас. — Меҳмон эгамнинг ўғлига эмас, чайла ортидаги қари ёнғоқнинг осмонга туташган шоҳларига қараб жавоб берди. — Ўзинг нега ҳаракат қилмадинг? Мактабни тузук битирувдинг?

Эгамнинг ўгли тарамдан бир кучоқ тоқрўда олиб кунда устига ташлади.

— Чол-кампири кўзим қиймади.

— Э, бир тирикчилик қилиб туришарди-да, чакки бўпти.

— Отамни-ку амаллаб кўндирдим-а, лекин оймни унатиб бўлмади,— деди эгамнинг ўгли энгашиб ўчоқдаги оловни жўнаштираркан.

— Нега? Тошкент қочиб кетган эмас-ку, ахир? — деди Саттор овози қуруқшаб.

— Энди... бизнинг чол-кампири биласиз-ку. Кўзимнинг олдида юрасан, вассалом, деб туриб олишди.

Саттор ўрнидан кўзғалиб, ўчоқ олдида борди, тиз чўкиб, қўлидаги сигаретасини ёндирди-да, Насиббекнинг ёнига чўнкайди, сўнг чирс-чирс ёнаётган оловдан кўз узмай, мудроқ элитган одамдек узоқ жимиб қолди, ниҳоят, чойгум вишиллаб қайнаб-тошганда, ўзича хаёл сургандек:

— Бари бир сен бу ерда узоқ юролмайсан! — деди секин, аммо дон-дон қилиб.

Эгамнинг ўгли ялтироқ чойқоғоз билан чойгумнинг бандидан ушлаб ўчоқдан оларкан, унга бир қараб қўйди:

— Нега?

Сатторнинг шунча пайт олов тафтида қизармаган юзи тўсатдан қизариб кетди, бир зумдан кейин эса, қизиллик тарқаб, ранги бўздек оқарди.

— Ахир, армия, армия-чи? — дея негадир қичқирди шошқалоқлаб.

— Армияга чақирса, кетавераман-да.

— Уқишга кирганингда эди, армияга олмасди. Энди битта йўли бор.— Саттор ўрнидан турди, супа лабига яқинлашиб, илинибгина ўтирди.— Дарров уйланасану бола-чақани кўпайтирасан. Иккита болали бўлсанг бас, армиядан озодсан,— деб илжайди у лаблари қийшайиб.

Эгамнинг ўгли чойнакдаги чойни қайтараркан, товушсиз кулди.

— Нега куласан? — деб сўради Саттор атрофга аланглаб.

— Ахир, мени октябрда армияга опкетади, сиз бўлса... Олинг, узум билан олинг.

Саттор мени четга суриб жойлашиброқ ўтирди. Унинг қўллари чўгдек иссиқ эди.

— Келин тайёр бўлса, уйланаверасан-да, ҳарбий озгина сабр қилиб турар,— деди у чой хўплаб.

Эгамнинг ўгли бепарво қўл силтади:

— Келин-ку тайёр, лекин нима кераги бор ҳалитдан тузлуқ тўрвани бўйинга илиб?

— Ким билади дейсан,— дея елка қисди Саттор.— Ҳозирги қизларга ишонч борми, келгунингча кутадимийўқми...

— Кутади! Кутмай ҳам кўрсин-чи! — деди эгамнинг ўгли ғурур билан.

— Қайдам. Ким экан ўзи у кутадиған, биз ҳам таниймизми? — деди Саттор ва эгамнинг ўғлига ғалати-ғалати қараб қўяверди.

Эгамнинг ўгли қизариб, кулимсиради.

— Танийсиз, уйи маҳаллангизда,— деди секингина.

— Ҳали маҳалланинг кўёви билан улфатчилик қилиб ўтирган эканмиз-да? — Саттор оғир кўзғалиб қўйди.— А, кимнинг қизи?

— Зуннун аканинг.

— Ҳм...— Саттор ёнбошига чўзилди, кўндоғимдан ушлаб мени болиш устига олиб қўйди. Қўллари негадир титрарди.— Яхши,— деди у бўғиқ товуш билан. Туриб-туриб, анчадан кейин:— Ҳм, яхши,— деб такрорлади яна.

— Ўзингиз қачон уйланасиз, Саттор ака? — деб сўради эгамнинг ўгли ҳам ёнбошлаб.

Саттор кўзларини юмган кўйи қисқагина жавоб қилди:

— Уқиш битсин.

— Кеннойимиз... шаҳарданми?

— Йўқ.

— Борми ўзи?

— Бор эди, энди йўқ.— Саттор яғринини кўтариб

ўтирди, уҳ тортиб, чўзинчоқ иягини сийпади.— У, ҳаммаёқни чуғурчуқ босиб кетибди-ку, маҳалланинг кўёви!

— Қани? — Эгамнинг ўгли супадан сакраб тушди.— Э, отинг, дарров бўлинг!

— Уқи борми буни?

— Бор, бор, ана, халтада! Э, шошманг, ўзимга беринг!

Эгамнинг ўгли кўндоғимни кифтига тираб, устма-уст ўқ узди. Иккинчи бор ўқ гумбурлаганда осмонга кўтарилган галадан бир чуғурчуқ боғ этагига тошдек шўнғиди.

— Э, тегди! Ростдан тегди! — Эгамнинг ўгли шошапиша мени Сатторга тутқазди.— Манг, ўқлаб туринг. Мен бориб опкелай, яна бир-иккита отсак, қозонкабоб қиламиз. Манг, ўқниям олинг.

У тоқзор ўртасидаги янтоқ қоплаб ётган йўлдан боғ адоғига қараб кетди.

Саттор ҳам шу заҳоти дик этиб ўрнидан турди, апилтапил атрофга кўз югуртирди: ҳеч ким йўқ. У титроқ бармоқлари билан ўқдонимга ўқ жойлади, бир лаҳза қимир этмай турди, кейин шартта бандимдан ушлаб, кўндоғимни кифтига тиради ва... боғ ўртасидаги ёлғиз-оёқ йўлда ҳеч нарсадан бехабар, ҳуштак чалиб кетаётган эгамнинг ўғлини мўлжалга олди! Аввал, у ҳазиллашаётган бўлса керак, деб йўладим, аммо ўт сочиб ёнаётган кўзларини кўргач, нафаси кўксига тиқилиб ҳансираётганини эшитгач, даҳшатга тушдим...

Лекин, не қилайки, мен жонсиз бир темирман, кимнинг қўлида бўлсам, шунинг ҳукмига итоатдаман!

Вужудим титраб-қалтирай бошлади.

Қани энди, менда забон бўлса!

«Қоч, Насиббек, қоч! Эҳ, қочсанг-чи, ахир, қоч!»

Эгамнинг ўғли оёқ учи билан ўт-ўланларни титиб, ҳамон ҳуштак чалганча кетиб борарди.

«Насиббек, қоч!»

Аммо бандимдан маҳкам тутиб турган қўл чайир эди, кўндоғимга тиралган кифт бақувват эди, тепкимга кўйилган бармоқ кучли эди!

Уқ гумбурлади!

Жон-жаҳдими билан Сатторнинг кўксига тепдим — кўлимдан келгани шу бўлди, холос...

Эгамнинг ўғли бирдан қалқиб кетди, биқинини қўшқўллаб чангаллаганча аста орқасига ўгирилди, ҳайрат, таажжуб қотиб қолган юзи оғриқдан аламли буришиб, базўр икки қадам ташладию унсизгина юзтубан қулади.

Саттор бандимдан ушлаган кўйи бир муддат ҳайкалга айланди. Сўнг мени улоқтириб юборди-да, орқангига қарамай ўзини тоқзор ичига урди. Мен қари ёнғоқ тагидаги тезак уюми ёнига тап этиб тушдим.

Тоқзор орасида қоқилиб-суришиб бораётган Саттор, оёғи чалишибми, зангга илашибми, тўсатдан мункиб кетди, шу заҳоти жонҳолатда сапчиб турди-да, юзлари шилинган, сочлари тўзгиган афтодаҳол вужудини пастак паҳса девор ортига олди.

Кечгача тезак уюми олдида ётдим. Кейин... қиёмат-қоийим бошланди.

...Энди мен бутунлай бошқа одамнинг қўлидаман. Эгам — магазин қоровули, бир оёғи йўқ. Узун қиш кечалари синиқ яшиқларни майдалаб гулхан ёқади, бозор қоровули билан гурунглашиб чой хўпларкан, қувуримни косов қилиб ўт жўнаштириб ўтиради.

Ана шунда аъзойи баданим қурумга тўлиб...

Шундай кезларда ўша индамас эгамни, унинг ўғлини — мени илк марта елкасига осган навқирон аскарга бениҳоя ўхшаб кетадиган ёш, ҳавасманд, жувонмарг Насиббекни соғинаман, соғинчимни кимгадир айтгим келади.

Афсуски, сўйлай десам тилим йўқ!

* * *

Адаш Қарвон Баландмачитдан — жума намозидан чиқиб тўғри бозорга келди, эшагини дарвоза олдидаги симёғочга боғлаб, гўшт растасига қараб юрди.

У Назар қассобдан ранжиди: касофат, бергани бир кило гўшт-у, ярмидан кўпига сўнгат билан без кўшибди. Имонсиз, моли мардумхўрлик қилганинг нимаси-ю, ҳар ҳайит мазорда ҳукиз сўйиб ҳалим қилдирганинг нимаси! Бандани-ку алдарсан, лекин, наҳот парварди-горнинг ҳам кўзига чўп соламан, деб ўйласанг!

«Кампир чучварага, деб тайинлаган эди, жаврайдиган бўлди-да», дея кўнглидан ўтказди чол, лекин қайтиб бориб қассоб билан бетма-бет бўлгани, унинг қақчайган, қағир кўзларига боқиб ҳақини талаб қилгани уялди. Гўшти белбоққа тугиб, эски ошнаси — уста Шоназарнинг дўқониға бош суқди, ўтган ҳафта буюриб кетган чалғи ўроғини суриштирди. Уста билан бир пиёла чой ичиб пича ҳангамалашгач, ёйма растаси томон юрди. Қилтириқ бўйинини аранг тутиб ўтирган Муслим аттордан икки сўмлик маккаи сано билан уч ду-малоқ ҳинди чой олди. Дори емаган қовун йўқ экан — харидини тугатди.

Эшагини хитиллатди жўнади. Аввал уйга кириб, олган нарсаларини ташлайди, кейин боққа қайтади. Насиббек ҳам зерикиб кетгандир.

Ахваннинг кўпригиға етганида ён томондаги сой кўчадан жалагини қийшиқ ёпинган бир кампир ўқмолича отилиб чиқиб, тўғри келаварди, уч-тўрт қадам қолгач, унга кўзи тушиб, юз-бетини чангаллаганча бирдан фарёд кўтарди:

— Вой, Адаш, уйе-енг куйде, уйгинанг куйде-е!

Адаш Карвон эшагини таққа тўхтатди, ҳуши бошидан учиб кампирга тикилди ва шундагина уни таниди: Тожи буви, Ойниснинг холаси!

— Ҳов, ҳов, нима деяпсиз? Қачон, нега куяди? — деди товон-товонигача музлаб.

Тожи буви рўмоли елкасига сирғалиб тушганини ҳам, сийрак, пахмоқ сочлари тўзғиб кетганини ҳам пайқамай, икки қўлини икки ёнбошига уриб, айюҳаннос соларди:

— Уйе-енг куйде-е, Ойнис! Ёлғизингдан айрилиб қолдинг, Ойнис! Вой-дод, дод, бунча шўринг кўп экан, Ойнис!

Адаш Карвон, ток ургандек мияси чатнаб, боши орқага оғди, кўз ўнги хира тортиб чаплашди — Тожи бувининг қораси ғойиб бўлди. Ҳушига келиб, ўзини ҳамон Ахваннинг кўпригида, эшак устида сурат бўлиб турган ҳолда кўрди. Йигирма қадамча нарида жалагини судраб Тожи буви талваса ичра чаппор уриб боряпти — ўзини унутган, оламини унутган... Адаш Карвон жонсиз оёғини қандоқ қилиб узангидан сугурдию қандоқ қилиб кампирнинг олдиға етиб борди — билмади, унинг елкасидан тутиб жон алфозда силкитаркан, тили оғзига сигмай гўлдирарди:

— Н-насиббекка нима бўлди?! А-айтинг, нима бўлди?! Э, айтсангиз-чи, ахир!

Тожи буви унинг чангалдан чиқишга уриниб, юлқина-юлқина кичқирди:

— Отиб қўйибди! Тилаб олган болангни отиб қўйибди!

Адаш Карвон эс-ҳушидан айрилгандек бир зум қарахт қотди, ердан нимадир олмоқчидай эгилди, кейин... кейин бирдан ўзини тош йўлга отди, пешонасига шақшақ урганча ўкраб юборди:

— Э худо! Жонимни ол, худо, жонимни ол!..

...Кейин, қачонки ўша машҳум кунни эсласа, энг аввал қўлоғи остида Тожи бувининг ситамдийда фарёди янграйдиган бўлди: «Уйинг куйде-е, Адаш!»

Оҳ, қани эди, Адаш Карвоннинг уйи кўйган, куйиб қул бўлган, кули кўкка соврилган, ниналаб йиққан рўзгоридан бирорта чўп қолмаган, тахмон тўла кўрпалару кўрадаги кўйлар — бари ёниб битган бўлса! Қани эди, буларнинг ҳаммаси хоки туробга айланган бўлса-ю, эвазига фақат Насиббек, кўзининг оқу қораси, суянган тоғи, юрагининг малҳами, жисмидаги жони — Насиббеги омон қолган бўлса!..

Минг бор таассуфки, Адаш Карвоннинг уйи куймади.

Адаш Карвоннинг юраги куйди, холос.

Адаш Карвоннинг куйган юраги ҳамон гуриллаб ёнмоқда.

Уни ким ўчиради?.. Учира оладими?!

...наҳот, азоб бордир қисматда фақат?!

* * *

— Гулнор, Гулнор... Яна келдим, Гулнор!

— Нега келдингиз, Саттор ака? Ахир, бошқа келманг, деган эдим-ку!

— Гулнор, шошма, бир оғиз гапим бор.

— Ҳамма гапни ўшанда айтганман, биласиз. Кечиринг, мен боришим керак. Касал кўп, врачимиз кутиб қолади.

— Ахир... Наҳот, шунчалик бағринг тош-а?

— Саттор ака, ўзингизни ҳам, мени ҳам қийнаманг. Илтимос, кетинг, ўтган-кетганинг ҳаммаси қараяпти, уят...

— Ҳайдама мени, Гулнор, ҳайдама. Балки бу сени охирги марта кўриб туришимдир.

— Нега ундай дейсиз?... Ахир, мен нима қилай, айтганман-ку ахир, Насиббек акам бўлмаганда...

— Шошма, Гулнор, шошма! Агар у бўлмаганда, агар у бўлмаса, нима дердинг?

— Нимани нима дердим?

— Энди у йўқ, тушуняпсанми, ахир, у йўқ энди!

— Нега йўқ бўларкан?!

— Эҳ!.. Ёмон бўлди, Гулнор, ёмон бўлди! Хайр, майли, хайр! Эҳ, Гулнор!.. Кўрқиб кетяпман...

— Нималар деяпсиз? Тобингиз йўқми? Е... кайфингиз борми?

— Кайфим ҳам йўқ, тобим ҳам йўқ. Мен сени яхши кўрадим, Гулнор! Энди ҳеч нарса йўқ. Тушуняпсанми, Гулнор, ҳеч нарса йўқ!..

* * *

Шундан кейин кўп ғалати ишлар бўлди. Лекин уларни на Адаш Карвон кўрди, на Саттор эшитди, фақат мен — Муаллифгина барчасини ўз кўзим билан кўриб, ўз қўлоғим билан эшитдим.

Насиббек дунёга келганида киндик қони томган, дунёдан кетар чоғи юрак қони тўкилган бу кўҳна қишлоқда унинг гирдо-гирдини қуршаган тоғлар каби қадимий бир удум авлоддан авлодга, насллардан наслларга ўтиб келар эди: бу юртда агар буй етган йигит бевақт қаёз топса, қадрдон дўстлари, жўралари марҳумнинг бошига йиғилиб, жаноза ўқилгунга қадар, йиғи ўрнига... «ёр-ёр» айтар эдилар...

Бу ғаройиб удум замирида ўзбекнинг боласи дунёга кўз очганидан сўнг — азон, никоҳдан сўнг — «ёр-ёр», жон таслим қилганидан сўнг — жаноза товушини эшитмоғи фарз, деган бир ақида мужассам бўлса эҳтимол...

Дарвозада Насиббекнинг дўст-ёрлари кўринганда таъзияхона қалқиб тушгандек бўлди. Ун чоғли паст-баланд йигит, бош эгиб жимгина кириб келаркан, кунни кеча базмлар гули бўлиб юрган мард ва ўктам жўраларининг отасига — ноғаҳоний ғам адои тамом қилиб кўйган Адаш Карвонга бетланиб қарашга журъат этолмас, бу фожиага худди улар айбдордек, барчасининг бўйни қисик эди.

Адаш Карвоннинг берух, беҳуш қоматини бир-бир кўчоқлаб ичкари ўтаркан, уларнинг бирортаси ҳам ошхона бурчагиға тикилганча тош қотган Гулнорни пайқамасди.

Бел боғлаб юрган азадорлардан бири йигитларни тўрдаги айвонга бошлаб чиқди. Айвоннинг хотин-халаж уймалашган чап томонига оқ бўздан парда тутилган, рўпарадаги хонадан бўйиқ йиғи эшитилади.

1 Ҳамид Олимжон сатри.

Йигитлар парда остидан энгашиб ўтиб, кунгай тарафдаги катта уйга қараб юрдилар.

Бўсағада одам тирбанд эди. Улар остонага қадам қўйганларида хотин-халаж икки ёнга чекиниб йўл берди, кейин аёлларнинг бирдан кўтарилган уввос йиғиси ҳовлини зир титратди.

Насиббекдан — жўраларнинг бегидан дафъатан айрилиб қолган, кўпчилиги илк бора ўлим кўраётган йигитлар, юраклари тўкила-тўкила, кўзларини арта-арта, ичкари ҳатладилар.

Хона ўртасида, қибла томонга оёқ узатиб Насиббек ётарди. Устига яп-янги банорас тўн ташлаб қўйилган — гўёки ҳориган бир вужуд шунчаки ором олаётгандек... Жасаднинг бош томонида қатор тизилишиб ўтирган кампирлардан бири аста ўрнидан турди, мурданинг юзидаги оқ докани секингина олди-да:

— Мана, ётибди ўртоқларинг, ўлмагандек... — деди.

Бу мункиллаган кампир — саксон уч йиллик узун ва машаққатли умри давомида укубату ўлим кўравериб дийдаси қотиб кетган, ажалнинг тўймас, совуқ кўзларига хотиржам, тик боқа оладиган бу оқ соч кампир ҳақ эди: Насиббекнинг ҳаёт тарк этган жонсиз вужуди янада кўркам тортган, бир тутам қоп-қора сочи кенг, ёрқин манглайга тушиб турар, тиниқ, мардона чехрасида на бир орқиқ, на шиква-шикоят ифодаси сезилар эди.

Башарти, Саттор Насиббекни шу ҳолатда кўргудек бўлса шу ҳолига ҳам ҳасад қилмоғи муқаррар эди — рақибининг сиймосига ҳатто ўлим ҳам ҳусн бўлиб тушган эди.

Кампир инқиллаганча жойига бориб ўтирди, тиззаларининг кўзини уқалаб, оғир сўлиш олди-да:

— Қани, чироқларим, бошланглар! — деди.

Йигитлар бир-бирларига қараб қолишди. Удум нақадар муқаддас, нақадар жоиз бўлмасин, ҳозир — шу лаҳза, шу ҳолатда уни адо этмоққа уларнинг бирортаси қодир эмас эди.

— Ҳа, бўлақолинлар, маҳтал қилиб қўйманглар! — деди оқ соч кампир ҳамон ўша ҳайратомуз босиқлик билан.

Ҳеч кимдан садо чиқмади.

Тўсатдан айвонда нимадир гурс этди, аллакимнинг: «Ҳой, секин, секин!», деган хирқироқ товуши эшитилди, сўнг эшик шарақлаб очилдию остонада Ойниса пайдо бўлди — мотамсаро вужудида телба бир титроқ, юз-кўзлари шишган, қонталаш...

Пойгакроқда ўтирган иккита аёл ўрнидан сөлчиб туриб, унинг икки қўлигидан суяди, дераза рафига ўтқазиб, бири рўмолини тўзатди, бири қонсиз-жонсиз лабларига пиёлада чой тутди. Ойниса бошини орқага ташлаб, лабларини қимтиркан, бирдан ўзини ерга отиб урди, наमत устида сургалганча Насиббекнинг оёқларини маҳкам қучоқлади:

— Вой, боле-ем, вой, боле-ем!.. Отингдан айланай, Насиббек! Сочларингнинг қорасидан айланай, Насиббек! Мени кимга ташлаб кетяпсан, Насиббек!..

Боядан бери чет-четда пиқ-пиқ йиғлаб турган йигитлар ҳам энди баралла ҳўнграб юборишди.

Қора чопон устидан қарағойи белбоғ болаган оқсоқ киши — Ойнисанинг укаси Умматали шоша-пиша ичкари кирди, опасини қучоқлаб, базўр ажратиб олди.

— Йиғлама, опа, йиғлама, жон опа! — деб яккаш такрорларкан, букчайган елкалари силкина-силкина, ўзи ҳам йиғлаб юборди.

Ойниса укасининг қўлидан юлқиниб чиқдию бошини қарс этиб эшик кесақисига уриб олди, аммо қарахт вужуди оғриқни мутлоқ сезмай, биргина маъно — алам, чексиз алам муз каби тўнғиб қолган бесаранжом кўзларини гангиб қолган йигитларга тикди, сўнг жонҳолатда олдинга талпиниб, бирининг оёғига, бирининг этагига ёпишганча бўғилиб шивирлади:

— Боламини кўрган кўзларингдан айланай!.. Насиббегимдан айрилиб қолдим-ку, энди қандоқ қиламан, қандоқ қиламан!

...Ниҳоят, таскин-тасалли, отамерос ўлим, худонинг буйруғи, бедаво фалокат ҳақидаги гаплар унинг эс-ҳушини бир зум яна ўзига қайтаргандек бўлди. Алланечук юмшаб, кўнгли тўлиб, бошини саралаш-сарак қилди:

— Менинг болам дунёга келиб чодирларга кўёв бўлмади, саруполар кийиб «ёр-ёр» эшитмади... Айтинлар, болаларим, болам шўрликнинг лоақал арвоҳи эшитсин, айтинлар...

Йигитларнинг дадил ва эспироғи бир ютиниб олди-да, кўзини ердан узмай, дўриллаган овоз билан бошлади:

Мен ўланчи эмасман-о бошлагани...

Шу зумдаёқ ивир-шивир товушлар тўхтаб, ҳовлидаги қадам шарпалари ҳам тинди. Кейин ўн чоғли раста йигитнинг баравар кўтарилган йиғи аралаш товуши баланд шифтга, хонанинг тўрт деворига урилди, урилдию зир титраб ортига қайтди ва орадан дақиқа ўтар-ўтмас, мотамдор кўнгиллар қаърига бостириб кирди:

Ёр-ёр-эй, бошлагани...

Гиря бўлиб янграётган ўлан садоси ошхонанинг қия очиқ деразасидан ичкари кирди.

Гулнор машўм хабарни эшитгач, асло ишонмаган, ишонмай тўғри шу ерга келган, бир бурчакка тикилганча хануз гангиб ўтирар эди, ўлан товуши қулоғига чалинганча, юз берган воқеанинг бутун даҳшатини юрак-юракдан англади. Англадию лоп этиб Саттор, унинг боягина маст-аластликдек туюлган пойинтар-сойинтар сўзлари, у сўзлар замиридаги бешафқат ҳақиқат — бари-бари ёдига тушди.

Аммо, ўрнидан туриб ичкари киргани, Насиббекнинг қадрдон сиймосига яна бир бор тикилгани ҳамон мадор тополмас эди. Ошхонада уҳ тортиб шивирлашганча юмуш қилиб юрган хотинлар унга деярли эътибор бермас, эътибор берганлари ҳам шунчаки Насиббекнинг синфдоши деб хаёл қилар эди.

Ҳа, улар ўртасидаги сир пинҳон, пинҳону муқаддас эди! Буни аввал уларнинг ўзидан бўлак ҳеч кимса билмас эди. Кейин бу сирдан учинчи одам воқиф бўлдию...

Гулнор ҳозир ҳамма нарсани кўриб турар, лекин ҳеч нарсани кўрмас, ҳамма нарсани эшитиб турар, лекин ҳеч нарсани эшитамас эди.

Ичкарида эса, Насиббекнинг етолмаган армони — энди бир умр кўрмайдиган орзу-хаваси аянчли ўлан — гиряи қаза бўлиб, тобора авж билан янгарди:

Тоғда тойчоқ кишнайди-ей, от бўлдим, деб,
Ёр-ёр-эй, от бўлдим, деб...

Ногаҳон Гулнор бир нарсани — Насиббекнинг умрига беихтиёр завоқ бўлганини идрок этди. Нега, нима учун унга бир оғиз билдирмади? Саттор муттасил йўлини тўсганларини нега ундан сир тутди?! Нега, нега ахир?!

Уйда келин йиғлайди-ей, ёт бўлдим, деб,
Ёр-ёр-эй, ёт бўлдим, деб...

Гулнорнинг чиппа битган қулоғи бирдан очилиб кетгандек, мияси равшан тортиб шахд билан ишлай бошлагандек туюлди. Кўз ўнгини тўсган шашқатор ёшлар ортида чаплашиб кўринаётган теваракка термиларкан, ғайриихтиёрий бир хўрсиниқ билан, пешонасига муштлади:

«Ёт бўлдим!.. Чиндан ҳам ёт бўлдим! Ёт бўлмай нима бўлдим, э худо! Энди бир умр ётман, етти ёт, беғона...»

Бу ғаройиб ҳол эди: ичкарида ўлиқ чўзилиб ётар, қотил қайлардадир қочиб борар, жўралар марҳумнинг йигитлик армонини адо этар, маъшуқа ошиғининг кўксига сўнги марта бош қўйиб видолашмоқдан маҳрум эди...

Энди ичкари уйларда ҳам бараварига қий-чув, сурон бошланган, ўланнинг товуши узук-юлуқ учиб чиқар эди:

Йиғлама, қиз йиғлама-ё, тўй сеники...

Остонаси тиллодан-о уй сеники, ёр-ёр-эй...

Гулнор бори-борлиғи шамдек ўртаниб, ўзини қар-ғаб, ўзига қайта-қайта ўлим тилаб йиғларкан, ситам-дийда кўксини ёргудек тўлиб келган қаҳр бутун аужудига ларза солди: «Саттор, Саттор! Жувонмарг бўл, Саттор! Бизга кун кўрсатмадинг, илоё кун кўрмагин, Саттор!.. Наҳотки, ҳаммаси тамом?!»

Чиндан ҳам, наҳотки ҳаммаси тамом? Наҳотки, ҳам-маси бекор? Наинки, у навқирон қомат, Гулнорнинг қў-лидан тугган чоғи оҳиста титрагучи бармоқлар, қизга олам-жаҳон севинч, йўқ, севинч нима, ҳаёт бағишлов-чи у мардона табассум, ҳали илк бўса лаззати кетма-ган лабларнинг у ўтли нафаси, кўзларда чарақлаган жуфт юлдуз шуъласи — наҳот буларнинг бари тупроқ-қа қоришиб, тупроқ бўлиб кетса?! Наҳотки, Саттордан ҳам, Насиббекдан ҳам охир-оқибат бир қафт хок — яр-ранг, кутсиз, бир ҳовучгина қора тупроқ қолса?! На-ҳотки, яхшининг ҳам, ёмоннинг ҳам азал-абад қисмати шу бўлса?!

Унда... унда, тирикликнинг маъноси, эзгулигу ёвуз-ликнинг маъноси не?

Қани ҳақ, қани адолат?..

* * *

Уша кундан бошлаб Сатторга қишлоқнинг суви ҳа-ром бўлди.

Орадан анча йил ўтгач, изғиринли куз кунларининг бирида у Эскижўва бозорида боши оғиб юраркан, дил-дираганча узум сотиб ўтирган Меҳмон деган собиқ синфдошдан икки ой бурун Гулнорнинг тўйи бўлган-нини эшитиб қолди. Гулнор улардан тўрт синф аввал ўқиган Адҳам деган шофёр болага тегибди. Меҳмон кула-кула сўзлади: тўй жуда аломат бўлган эмиш. Кел-лентушар кун куёв иккита жўраси билан от миниб тўйга айтиб юрганида, тагидаги гўнан асовроқ эканми, ҳуркиб йиқитибди. Адҳамнинг оёғи тагида қолиб, со-нидан синибди. Номус кучли, бир амаллаб тўйни ўт-казибди-ю, эртасига чидаёлмабди — дўхтир кўриб, бе-лигача тахтакачлаб ташлабди. Ушандан буён куёвбола шифтга боқиб ётганмиш... Кейин Меҳмон маъноли чи-мирилиб давом этди: қишлоқда ҳар хил гап тарқаган эмиш: биров «Насиббекнинг арвоҳи урди», деса, би-ров: «Қарғиш теккан қиз экан» деб бичиб-тўқирмиш; Адҳамнинг ота-онаси ваҳимага қолиб, азиз-авлиёларга қозон қайнатиб юрган эмиш...

Саттор шу куни ҳолдан тойгунча ичди — кўнглининг фарёдини босмоқчи бўлди; кечаси — сочлари елкаси-га шалолодек қўйилган қийғоч кўзли бир гўзал оғу-шида тонг оттирди; бурчакдаги радиода тун бўйи Ивица Шафреси эхтирос билан шивирлаганча қандай-дир ситамгар Малайқасини чорлаб бўзлади.

Бундай тунлар кейин кўп бор такрорланди. Май — кўшиққа, кўшиқ — эхтиросга, эхтирос — шармисор бў-саларга қовушиб кетган бедор кечалар дарёсида унинг руҳдан айри тушган жисми бемажол оқди...

Ва у ҳар сафар ўзини — ўзи баҳона, аччиқма-аччиқ, қасдма-қасд, Уни унутмоққа уринди.

...абадиян алвидо, севги!'

Унутолмади.

Икки йил бурун — яқшанба кун, тушдан кейин ша-ҳарда, катта бозорда у тасодифан Гулнорга дуч келиб қолди...

Гулнор ёйма дўкон олдида қандайдир ялтироқ ма-гони титкилаб кўрар, ёнидаги сумка кўтарган новча йи-

гитга ҳар замонда нимадир деб қўяр эди. Саттор авто-бус бекати томон бораётган эди, бирдан тўхтади, ҳудди ҳозир биров келиб ёқасидан оладигандек сёқ-қўли бўшашиб кетди. Атрофга олазарак аланглаб, чет-рокдаги газета дўкони панасига ўтди, титроқ қўллари билан сигарета тутатди.

Қачондан бери уни лоақал бир кўрсам, деб юрарди. Мана, ниҳоят, кўрди! Танирмикан? Е унутиб юборган-микан?.. Таниганида не мурод, унутиб юборганида не қайғу? Ахир, у...

Озиб-ўзгариб кетибди, уст-боши ҳам нимдошгина...

Ногаҳон Гулнор ёнидаги йигит билан тўғри газета дўконига қараб келаверди. Саттор типирчилаб талваса-га тушди, нима қилаётганини билмай, оёғи тагидаги ах-лат тўла қоғоз кўтини ағдариб юбориб, беихтиёр улар-га пешвоз юрди ва орада икки қадам қолгандагина рўпарасидаги жувоннинг... бошқа аёл эканини кўрди. Шошиб четга бурилди, юраги бетоқат дукучлаб, сал нарида тахлаб қўйилган сабзи тўла қопларга беҳол суяниб қолди.

«Хайрият! — деб шивирлади кўйлагининг ёқасини бўшатаркан. — Хайрият, бошқа экан!..»

Ва шунда Гулнорни унутмаганини, унутдим, деб ўй-лаганлари бекор эканини, энди ҳеч қачон унутолмас-лигини дил-дилидан англади.

Ҳаётида яна бедор тунлар бошланди. Энди оқшом-лари эшигини иккита қулф билан маҳкам бекитиб олар, аммо бари бир ярим кечаси гоҳ Насиббек, гоҳ Гул-нор унинг ҳузурига бостириб кирар эди...

* * *

Шундай қилиб, Адаш Карвон раиснинг олдида кир-мади. Муродо муддаосини, айтар сўзини ипидан игна-сигача шитиб қўйган эди-ю, лекин кирмади.

Эрта бозор деган куни у ногоҳ фикридан қайтди.

Шу куни ҳам, одатдагидек, пешин намозидан сўнг мазорга чиққан эди. Ўғли билан кампирининг бошида ўтириб, тагин узоқ ўй ўйлади. Теварак-атрофдаги ма-ҳобатли сағаналар, ярқироқ мрамартошларга тики-либ хаёл сурди.

Тошлар... Силлиқ, совуқ тошлар... Қачонлардир шод-лиги, севинчи, ҳасрату қайғуси билан бу ёруғ дунёга сизмай, олам ичра ўзи бир олам бўлиб яшаган ким-салар ёдини жонсиз кўксига нақш этган тошларнинг ғариб салобатидан кўнгли ҳам алланечук чўкиб, ҳам алланечук юксалиб ўтираркан, кўпдан буён борлигини банд айлаган ташвишлар бирдан ортга чекинди. Ён-вер-ридаги мрамартошларга боқиб дафъатан англадики, ўғли билан кампирининг ёди — унинг кўксига, етмиш икки томирида ниҳон. Улар унга шу қадар азиз, шу қадар мўътабарки. мрамар эмас, ҳар гиштини тилло-дан қилиб сағана ўрнатганида ҳам, бари бир қарзини узолмайди...

Минг шўрки, ўғли ҳам, кампири ҳам ҳалол яшади, иймони саломат, диёнати пок кетди. Улардан Адаш Карвонга чексиз изтироб билан бирга, ўртаниб эсла-ган чоғи юрак-бағрини ёруғ бир шукуҳга тўлдирувчи соғинч ёдгор бўлиб қолди.

Асли, ёдгору ёдгорлик деганимиз нима? Бир юрак-нинг иккинчи юракда қолдирувчи азиз, ардоқли ар-мони эмасми?

Ҳар банда тириклигида қилган савоб ишлари билан ўзига ўзи хотира қўйиб кетади. Қачондир, қайдадир иморатга қўйилган бир дона гишт, қайсидир боғда ўт-қазилган бир туп ниҳол, жабрдийда кўзидан аритилган бир томчи ёш, кўнгли ярим кимсага айтилган бир оғиз ширин сўз, беминнат топилган бир бурда нон — одамизот ўзи учун ўзи бунёд этажак ёлғиз ва асл ёд-горлик мана шу. Бас, шундай экан...

Мазордан ҳар галгидек руҳи сўниб эмас, дили ёри-шиб қайтди. Кўпдан буён беором, беҳаловат ўртаниб излаган нарсасини топгандек қадам олишлари фавқу-лодда тетик эди.

Кўчанинг бошига етганида Турди олакўзга дуч кел-

1 Ойбек сатри.

ди. Гузардан қайтаётган бўлса керак, кўлида нимадир солинган тугунча.

Турди олакўз гавдасига ярашмаган тавозе билан лапанглаб келиб унинг кўлини тутди, ҳол-аҳвол сўрашиб, сохталигини фарқ қилиш мушкул бир меҳрибонлик билан деди:

— Ҳа, ака, тагин ўзингизни уринтириб чиқдингизми, дейман?

Адаш Карвон гапни чувалтириб ўтиргиси келмай, бош ирғаб кўя қолди.

— Қийин-қийин сизга қийин бўлди-да, ака, ёлғиз... Ёлғизнинг ёри — худо, деганлар, биламан.

— Яратганнинг Буйруғи, — деди Адаш Карвон хомуш тортиб. — Кўнмай не илож?

— Шуни айтаман-да, кўргилик экан, — дея маъқулади Турди олакўз. — Улган кетаверар экан, ака, қолганга қийин. Раҳмонбердиннинг итваччаси сизни шундоқ хонавайрон қилди-да. Боя кўрдим гузарда, сочни саватдек қилиб савлат тўкиб юрибди, туя кўрдингми — йўқ... Ҳар ким феълидан топади, майли, кўяверинг, унгаям боққан бало бордир...

Турди олакўз ясама ачиниш билан бош тебратиб кўйиб, дарвозасига қараб юрди.

Адаш Карвон бирдан сергак тортди: Саттор келган экан-да!..

Юраги туз сепгандек бир хил бўлиб, секин уйга кириб кетди.

Намозшомгача ул-бул юмушга ивирсиб, ўзини чалғитмоқчи бўлди. Ҳусния чиқартирган бир коса юмшоқна ошдан нари-бери тотиниб, икки пиёла чой ичгач, яна ўйга толди.

Кампири раҳматли узилаётди: «Раҳмонбердиннинг ўғлини кечирдим, сиз ҳам кечиринг», деб васият қилган эди. Адаш Карвон у шўрпешонани аллақачонлар кечирган. Ҳатто судда ҳам унга ҳеч қандай даъво-жанжал йўқ эканини очиқ-ойдин айтган эди. Лекин шундай дегани билан, тирик жон, шу кунгача кўнгида унга чексиз-чегарасиз адоват пинҳон экан. Таажжубки, фақат шу бугун, боя қабристонда, совуқ сағалаларга тикилиб ўтирганида ана шу кек ва кудурат алангасига гўё аллаким сув сепгандек, жазиллаб ачишган жароҳатларига муздай малҳам кўйгандек бўлди...

Ҳа, неки бўлган бўлса — бари ўтди! Энди қандай бўлмасин, Сатторни кўрмоғи, кампирининг сўнгги тилагини адо этмоғи керак. Токи бир бандани бечора умр бўйи ўртаниб ўтмасин! Адаш Карвоннинг ўзи бир умр ўртанди — ўзгалар ўртанмасин! Буни шу пайтгача журъати етмасданми, кўнглининг исёнини босолмайми, айтмаган экан, энди айтиши ҳам қарз, ҳам фарз. «Майли. Ахир, расулиллоҳ айтмишларким: «Эртага қиёмат деган кун ҳам дарахт экингизлар».

Адаш Карвон қатъият билан ўрнидан турди. Кафшандозга етганда, туйқус ўйланиб қолди. Кун алламаҳал бўлиб кетибди-ку. Эртага боргани дуруст эмасми?

Ёруғ ниятларни ёруғда, ёруғ юз билан амалга оширгани маъқул!

У жойига ўтириб, ёстиқ устидаги Қуръонни очди.

* * *

Саттор ҳамон шифтга тикилиб ётаркан, дабдурустан, кўйиб берса, шу алфозда узоқ, жуда узоқ ётиши мумкинлигини, охир-оқибат, юраги ёрилиб ўлиши ҳам ҳеч гап эмаслигини сезиб қолди.

Нимадир қилиш керак! Нима бўлмасин, қандай бўлмасин, ишқилиб, изтироб чангалдан қутқарувчи ҳаракат — халоскор бир ҳаракат керак!

Худди ёв қувгандек шоша-пиша ўрнидан турди, ёғоч зинапојани ғичирлатмасликка тиришиб дарвозахонага тушди, ҳувиллаган кўчага чиққач, кўксига муздек шабада тегиб, хўрсинди.

Вақт шомга яқинлашган, теракзор чимсасиз эди. Юраги ёрилгудек шахд билан кўчага отилган одам, йигирма қадам юрар-юрмас, нима қиларини, қайга борарини билмай қолди.

Шартта жўнаб кетса-чи? Ҳаммасига бирийўла қўл силтаб, ҳаммасидан бирийўла воз кечиб...

Нима ўзи у — «ҳаммаси»?

Энди оидиллари суст тортиб, аста булоқ бўйига тушиб борди. Товушсиз қайнаб ётган булоқ кўзига тикилди. Мана, унинг хотиралари — ҳам тиниқ, ҳам қайғули; ҳам совуқ, ҳам қайноқ — қалбдаги туганмас изтиробдек, тошу қум қатламлари орасидан тўхтовсиз сизиб ётибди...

«Ҳаммаси» — бу неки кўнглига қадрдон бўлса, неки юрагини қачондир ақалли бир марта жазиллатган бўлса — бари; бу — ихтиёрсиз жиноят азоби ва ихтиёррий жазо тазарруси билан йўғрилган кунлар, ишқининг ёруғ ёди билан мунаввар тунлар... унинг ўтмиши, бугуни, эртаси — бутун умри-ку!

Шуларнинг барчасидан бирийўла воз кечиб бўлади-ми? Шуларнинг барчасига бирийўла қўл силтаб бўлади-ми?

Бутун бир умрга-я!

...Бир пайт ҳушини йиғиб қараса, бўғотлари нураб ётган пастак паҳса девор олдида турибди. Чўчиб, лаввал ён-верига аланглади, кейин девор оша ҳайхотдек ҳовлига тикилди. Ҳовли этагида, қари тут остидаги пўпанак босган тўнка ёнида уч-тўртта товуқ қорайган хазон уюмини титкилаб юрибди. Ойнаванд айвондан вағиллаб ётган радиоканарнай товуши келади. Ошхона олдида бола кўтариб турган қизил кўйлакли қизча кўп ўтмай ичкари кириб кетди. Негадир радионинг овози бирдан ўчди. Анчадан сўнг бояги қизча кўлида гулдор товоқ кўтариб чиқди-да, «ту-ту»лаб товуқларга дон сочди, кейин яна жимгина ғойиб бўлди.

Хийлагача ҳовлида жон асари кўринмади.

Саттор нимадандир умидвор бўлиб, ҳануз пешайвондан кўз узмасди.

Бу девор ортида у жуда кўп марта шу алфозда соатлаб турган. Гулнорнинг лоақал қорасини узоқдан бўлса-да, бирров кўриш умидида шу ҳовли, шу айвонга юраги орзиқиб қайта-қайта термилган...

Аммо бу кўҳна девордан — руҳи аро тушмиш бу тўсиқдан ошиб ўтгани ҳеч вақт, ҳеч қачон журъати етмаганидек, бу сафар ҳам кўчанинги бошида аллақандай шарпани сезган заҳоти апил-тапил ортига қайрилди.

Ахир, Гулнор энди бу ҳовлини тарк этганими? Бу ҳовлинигина эмас, унинг ҳаётини ҳам абадий тарк этганими?!

Чексиз-чегарасиз бу оламда ҳозир унга ягона паноҳ болохона эди, аста қайтиб келди. Саросима чангалида яна анчагача қарақч қўзилиб ётди. Бир пайт ўз-ўзидан нафаси тиқилиб ўрнидан турди, шоша-пиша дарчага яқинлашиб, сўл тавақсини очди. Шунда мўъжиза рўй берди: у Гулнорни кўрди!

Ҳа, бу сафар адашмаган эди. Гулнор — унинг қалбига ҳануз ўн саккиз яшар, ҳануз диловар сиймода яшаб келаётган Гулнор, энди бутунлай ўзгариб кетган Гулнор, булоқ бошида челақ кўтариб турарди. Ёнида паст-баланд иккита бола...

Саттор, бағрини дарчага бериб, борлиги кўз-қулоққа айланаб, теракзор ортига тикилди. Гулнор челақларини тўлдириб сув олди-да, обхашни елкасига илиб:

— Юринлар, — деди болаларга қараб. — Укангни етаклаб ол, Ҳамдам.

Унинг овози!.. Бир маҳаллар тун сукунатию Сатторнинг юрагига бирдек титроқ солган бу овозигина ўзгармаган эди — ҳамон илгаригидек тиниқ ва жиндақ шикаста...

Саттор Гулнорнинг изидан унсиз фарёд билан термиллиб қоларкан, сарплойчан оёғига бесўнақай қалиш йлган иккита болани эргаштирганча кўздан узоқлаб бораётган бегона бир аёлни кўрди. Шу лаҳзанинги ўзида жуда кўп нарсани бирданга тушунди — ўтган умрни қайтариб бўлмаслигини, қачонлардир жаҳолат туфайлими, ҳасад туфайлими, муҳаббат туфайлими, содир этилган машъум хатони ҳам тузатиб бўлмаслигини, қанчалар оғир, машаққатли бўлмасин, энди бошқача яшаши кераклигини, бундан бўлак иложи йўқлигини...

Қайтадан, янгитдан ҳаёт бошламоқ керак! Янгитдан —

хатоларсиз, гуноҳларсиз; мардроқ, олижаноброқ бўлиб!..

Ушандай ҳаёт бошлади ҳам дейлик, лекин ана шундай яшаб ўтишга қудрати етармикан? Ҳадсиз укубатлар сўнгидан унга ниҳоят, ҳорғин бир қувонч насиб этармикан?!

Аммо... нимадан бошламоқ керак?

Ҳа! Утмиш билан хайрлашувдан! Неки ўтмишни эслатса, у рутубатли кунлар изтиробини ёдига солгудек бўлса, баридан воз кечмоқ керак! Мақтублар, суратлар, дафтарлар — барини унутмоқ, йўқотмоқ, йўқотиб тугатмоқ лозим!

У, кўнглида кутилмаган бир қатъият туйган кўйи, ўрнидан туриб ўймакор тоқчага яқинлашди. Қатъияти жасоратга айланиб, алмисоқдан қолган қора чамадондаги эски суратларни, турли-туман сарғайган қоғозларни олиб, аямай-ачинмай, бир-бир йирта бошлади.

Чамадоннинг тагидан қизил ипак боғич билан боғланган бир даста қоғоз чиқди. Саттор қўлига илинган биринчи варақни суғуриб, кўз югуртирди...

«Салом, Гулнор, соғ-омон бормисан? Кўзларингнинг ёши тиндимми? Ёки ҳануз аламдамисан? Мени қарғашдан чарчамадингми?»

Олти йил мобайнида сенга қирқ еттита хат ёздим. Бу — қирқ саккизинчиси. Ишончим комилки, унгра ҳам жавоб олмайман. Йўқ, йўқ, бунинг учун сени айбламоқчи эмасман. Сенга маломат тақмоқдан ўзи асрасин. Маломату офатлардан, ғам-кулфатлардан ўзи асрасин сени. Қайда бўлма, қаерда юрма, ҳамиша омон бўл — ёлғиз тилагим шу.

Биласанми, сенга айтишим, тушунтириб беришим шарт бўлган гаплар шунчалик кўпки, қирқ еттита хатга сиймаганидан, мана, қирқ саккизинчисини бошлаб ўтирибман. Мени ҳар қанча лаънатласанг, қарғасанг — ҳаққинг бор. Иқрорман, гуноҳим улуг, кечирилмас. Лекин, ўшанда аслида нима бўлганини билишингни истайман, Гулнор. Буни сенга айтмасам, кимга айтман?!

Ушанда ҳеч чидаёлмадим. Алам кўзларимни кўр қилиб қўйди. Умримда қўлимга милтиқ ушламаган одам, қандай қилиб мўлжалга олдиму қандай қилиб... Гулнор, эсласам, ҳали-ҳали тутқаноқ тутгандек ғужанак бўлиб қоламан.

Бечора Насиббек! Айби нималигини ҳам билмай кетди шўрлик...

Менга бошдан бир нарсани тинчлик бермасди: нега энди у? Нега энди у? Ахир, Гулнорни у менчалик яхши кўрмайдими-ку, деб ўйлардим эртаю кеч. Сенинг ҳам унга кўнглинги борлиги эса менга ҳаддан ташқари бедолик, бориб турган адолатсизлик бўлиб туюлар эди.

Нега шундай бўлди? Ахир, одамлар бугун топишиб, эртаси ажрашиб, индини буткул унутиб ҳам кетаверади-ку? Нега мен сени унутолмадим? Нега тақдирга тан беролмадим?

Билмайман, билмайман... Билганимда эди, оҳ!..

Кейин нималар бўлганидан балки хабардордирсан ҳам. Ушанда жон ҳаллида Жаркалонга қочиб бордим. Ёшлигимизда мол боқиб юриб бекиммачоқ ўйнайдиган қоронги камарлардан бирига кириб ётдим. Юрагимнинг дуқури бутун камарни ларзага солди. Назаримда, шу тахлит гурсиллаверса, зах босган деворларни устимга ағдариб юборадигандек туюлди. Кеч бўлди, ҳаммаёқни зулмат-зимистон босди. Қимир этарга ҳолим келмай, ётган жойимда чўзилиб қолдим. Тинка-мадорим қуриб, хиёл кўзим илинибди. Қанча мудрадим, билмайман, бир маҳал аллақандай қоп-қора нарсани кўрагимга миниб олиб, бўғзимдан маҳкам бўғайганини сездим. Қора терга тушиб жон талвасасида тўлғандим, озгимни қаппа-қаппа очиб бақирдим — товушим чиқмади, ҳушдан кетдим...

Мени эртаси чошгоҳдан кейин ўша камарда беҳуш топишибди. Бир ой қишлоқ касалхонасида ётдим, кейин — руҳий касалликлар шифохонаси, кейин тергов, суд, ниҳоят, мана энди, бу ердаман...

Ҳеч вақт шу кўйларга тушарман, деб ўйлаганмидим?

Асло, асло! Одам дунедан эртага аҳволи нима бўлишини билмай ўтаркан, Гулнор. Мени «жинни» деб, «қотил» деб айтгандирлар. Балки бу гапларга ишонгандирсан, ишонарсан. Нима ҳам дердим? Уларни рост ёки ёлгон деб исботлашга уринганим билан ҳеч нарса ўзгармайди-ку? Фақат, бир илтимос, Гулнор, шунча гапга ишонган экансан, яна бир нарсага ҳам ишон:

Сени деб жинни бўлганим рост!

Сени деб одам ўлдирганим ҳам рост!

Бу ерга дастлаб келган кезларимда сени тез-тез тушларимда кўриб турардим. Энди эса... Нега, Гулнор? Ёки энди мени қаргашдан тўхтадингми? Илтимос, қарғаб-лаънатлаб бўлса-да, мени аҳён-аҳён ёд этиб турсанг. Зора мен шунда дийдорингни яна тушларимда кўра олсам...

Яқинда авфи умумий чиқади, деган гап бор. Жуда кўп одам озод бўлади. Аммо сен мени авф этмайсан, биламан. Демак, менга мутлақо авф йўқ — бир умр, абадий...

Сен бу хатни, аввалги қирқ еттита каби, ҳеч қачон олмайсан. Чунки уларни сенга ҳеч қачон юбормаганимдек, бу хатни ҳам асло жўнатмайман. Чунки...

Қайси юз билан юбораман, Гулнор?! Ахир, энди сенга лоқал хат ёзишга ҳам ҳаққим йўқ-ку!..»

Хатти-ҳаракатларининг нақадар маъносиз эканини энди англади.

Наҳотки шу билан қутулиб кетолса?..

Беҳуда талваса!

Суратларни йиртар, қоғозларни ўтга ташлар, аммо қалб тубига оғриқдек ўрнашган хотирани-чи? Утда ёнамас, сувда чўкмас хотиранинг бешафқат таъқибидан қандай қутулади?

Қўлида бир даста қоғоз, бўшашиб дарча рафига ўтириб қолди.

Ҳаммаёқ қоп-қоронғи. Ҳамма уйқуда, ором оғушида. «Ҳозир мендан бошқа ҳам бедор кимса бормикан? — деб ўйлади беихтиёр. — Бўлса, нега бедор экан? Қувончданми, азобданми?»

...Афсунгар, соҳир бир тун эди. Бундай кечаларда киши фақат бахтиёр бўлиши лозим. Бундай кечаларга ғам-андух учун увол. Бундай кечаларда фақат оҳиста хўрсиниб, шодумон шивирламоқ мумкин:

...оҳ, ойдин тунларнинг сирли савдоси!

Шу асно муқаррар бедор ўтирган кимсани хаёлан адашмай топди: Адаш Карвон! Ҳа, бундай афсунгар, соҳир тунда — кўнгилдаги азиз ва оғриқли хотираларни уйғотувчи ёруғ кечада ёлғиз Адаш Карвонгина бедор бўлиши аниқ...

Бас, бас, бўлди! Ҳозирок унинг олдига боради, лаҳза сайин ўртаниб кетаётган юракдаги дардини сўйлаб, истиғфор келтиради, ундан шафқат ва муруват сўрайди!..

Балки шунда бир оз ором топар!

Умид уни Адаш Карвоннинг эшигига етаклаб келди. Дарвозага еганида, занжирда ётган Қўрқув уйғониб, йўлини тўсди. Шубҳа қўшқўллаб кўкрагидан итарди.

Нима деб киради? Киргандан сўнг нима дейди? Тош қотган тил сўзга айланадими?

Кирганида... нима мурод ҳосил бўлади? Уни кўриб, чолнинг дилидаги алам-аланга баттар авж олмайдими?! Юрак ютиб, базўр ичкари кирди. Писиб бориб, дарчадан аста мўралади.

Адаш Карвон китоб ўқиб ўтирарди...

* * *

Адаш Карвон Қўрқув ўқиб ўтирарди.

Ташқари жимжит. Ҳовлининг намхуш, ойдин саҳнига аҳён-аҳён заъфарон япроқлар узилиб тушади.

У китобдан нигоҳини олиб, деразага тикилди.

«Ин оллоҳи маассобирин!» — дея шивирлади ҳозиргина ўқиган оятини такрорлаб. — Оллоҳ собирлар билан...» Бирдан кўнгли тўлиб кетди. Юрагининг қат-қатида аламли бир туйғу титради.

«Ин оллоҳи маассобирин!» — деб такрорлади яна. — Ҳа, оллоҳ собирлар билан! Лекин... Э поко парвардигоро! Нега мени бунча шўрпешона яратдинг?! Ахир, мен собир эдим-ку! Ахир, умр бўйи буйруғингга бўйин эгиб ўтдим-ку! Тану жонимни, бор-йўғимни йўлингга бағишладим-ку! Балою офатларга дучор бўлган чоғларимда ҳам, қоронғи йўлларда қоқилган пайларимда ҳам номингни дилимдан қўймадим, ҳеч қачон шиква-шикоят қилмадим, бошимга неки кўргилик тушса, сенинг ироданг деб билдим, ҳамиша ўзингга шукрона айтдим. Лекин, энди сендан сўрайман, муборак даргоҳингга бош уриб, ёлвориб сўрайман, айт, англаб менга: манга-лайи қора бу банданнинг гуноҳи не эди? Нега мен ҳам одамларга ўхшаб бир рўшнолик кун кўрмадим? Нега менга фақат ситамни раво кўрдинг?! Ёзуғим не эди, халлоқи олам?!»

Туйқусдан... тип-тиник, булутсиз кўкда чақмоқ чақнади, еру осмонга қудратли ларза тушди, жамики жонзот сесканиб кетди, дарёлар ўзанидан чиқиб тошди, тоғу тошлар узра гулдурак янгради, дарахтлар қалт-қалт қалтиради.

Ва баногоҳ... арши аълодан гулдираб бир садо келди:

«ЭЙ АЗИЗ БАНДАМ, ИҚРОРМАН, МЕН СЕНГА «МЎМИН БЎЛ!» ДЕГАН ЭДИМ — «МУТЕЪ БЎЛ!», ДЕГАННИМ ЙЎҚ ЭДИ; «ТУПРОҚДАЙ ХОКСОР БЎЛ!», ДЕГАН ЭДИМ — «ТУПРОҚДАЙ ХОР БЎЛ!», ДЕГАНИМ ЙЎҚ ЭДИ...»

Адаш Карвон чўчиб кўз очди.

1980—1983 йиллар

ОЛЬГА
ИПАТОВА

ҚАРЗ

ҲИКОЯ

Русчадан
Илҳом СУЛТОНОВ
таржимаси

уққиз яшар Вася Шкутъкани областдан яна район касал-хонасига олиб келишди. Унинг тирик қолиши гумон эди. Турли-туман уқолу поёнсиз текшир-текширлардан безган Вася тўмтоқ бармоқли қўлларини тиззасига қўйганча, қабулхонанинг оқиш деворига суяниб беҳол ўтирарди. «Тез ёрдам» машинаси дераза олдига келиб тўхтади. Ундан япалоқ юзли, барваста аёл тушиб, бош врач хонасига ўтиб кетди. Вася титраб, ўрнидан зўрға кўзгалди-ю, яна ўтириб қолди. Юпқа фанер девор ортидан онасининг совуқ, ёқимсиз товуши эшитилди. Боланинг юзида оч-қизил доғлар пайдо бўлди. Онаси кимгадир ҳадеб уқтирарди:

— Қараб туришга вақтим борми? Эртаю кеч бетўхтов зиғир келиб турса, ҳисоботини олиш керакми ё йўқми?.. Шу ерда қолаверсин! Қайтариб юборамиз?.. Ҳаққингиз йўқ! Доктор бўлсангиз — даволанг. Гап тасом — вассалом!

Навбатчи ҳамшира Васяга бир қараб қўйиб, радио қулоғини буради. Лекин девор нариёғидаги шанғиллаган овоз жигарранг қутичадан таралаётган заиф бир куйни ҳам босиб кетди:

— Тушунаман, у кераксиз матоҳ эмас, одам боласи у ҳам. Аммо, аввал тузатинг, кейин... Иложимиз йўқ? Бу нима деганингиз?

— Э, садқаи она кет! — Ҳамширанинг кўм-кўм кўзларида ёш кўринди. — Яна қоладиган бўлдинг, йигитча...

У бош врачнинг буйруғини кутмаёқ, эшикни очиб, чақирди:

— Энага Ивановна! Қаердасиз? Болага кийим олиб келинг. Ваннани ҳам иситинг...

Васяни учинчи палатага ётқизишди. Бир чеккадаги мўъжаз хонада тўртта каравот қўйилган бўлиб, шундоққина қўшни хонада беморлар операция қилинар ва яраси бойланар эди. Ёш, тўладан келган рангсиз йигит — бош врач ҳамшира ва ёрдамчилари билан ҳафтада бир марта шу хонага ўтиб кетар, кейин ярим тунгача у ерда нималардир шиқир-шиқир, гивир-гивир қилар, оқ аравача йўлакда у ёқдан бу ёққа бориб келар эди. Баъзан зудлик билан операция қилишар, шунда Вася уйғониб кетиб узоқ вақтгача ухлай олмас, беихтиёр операция хонасидан чиқиб келган врачларнинг ўлда-жўлда луқмаларига қулоқ солиб ётарди.

— Дока озгина етмай қолди-да...

— Томиридан қон фонтандек отилди-я...

Сўнг асбоб-усқуналарини йиғиштириб ҳамширалар чиқиб келишар,

Расми Ҳ. СОЛИХОВ чизган

Беларускую і ўзбекскую літаратуры
звезда даўней, шырае сьвёроўства.
Іно замацавалася ў гадзі вайны

Мы, беларусы, заўсёды помнім,
якой цемнай і кіпатам былі
абкружаны ў Ўзбекистане Служ Колае,
гэі 100 - годзе ім сімента аднагамі,
і дзругія беларускія пісьменнікі. Няхай
наша сьвёроўства будзе і надалей
мацнець і развівацца.

Г няхай гэсьніс „Ёшлік“ займае
ў гэтай справе насьнеае мёсуа.

Вольга Інатова

«Ёшлік»жа тилагим

Белорус ва ўзбек адабиётлари ўртасида қадимдан чамбарчас дўстлик алоқалари мавжуд. Бу дўстлик уруш йиллари янада мустаҳкамланди.

Юз йиллиги бултур нишонланётган Якуб Колае ҳамда бошқа ёзувчиларимизнинг Ўзбекистонда қанчалар қизғин ва юракдан кутиб олинганини биз — белоруслар ҳамшиша ёдда тутамиз.

Дўстлигимиз бундан буён ҳам мустаҳкамланаверсин, «Ёшлік» журналі бу шарафли ишга муносиб ҳиссасини қўшаверсин.

улардан бири — Наташа эснаб, ўзича дерди:
— Энди Юрка уйдан ҳайдади мени, нукул ярим кечаси қайтасан, деб...

Кейин ҳаммаёққа сукунат чўкади, фақат дераза ортидаги қарағайнинг шитир-шитири эшитилади, холос.

Касалхонанинг атрофи қарағайзор, аммо пакана, беўхшов, бу қарағай бир чеккада, бино қаршисидаги тепаликда ёлғиз ўзи ўсар эди. Шимол томондан шамол турса, шохлари эгилиб, учлари айқашиб-уйқашиб, нақ танасидан ажраб кетгудек қарсиллар, лекин анови қарағайлар эса худди у билан ўчакишгандек салобат билан гердайиб тураверишар эди.

Бу изгирин шамол Немаи оқими бўйлаб хуруж қилар, айниқса, февраль ойида дарёнинг тик қирғоқларида шиддатли бўронга айланиб кетар эди. Лекин унча баланд бўлмаган тепалик касалхонани шамолдан асраб туради, фақат аҳён-аҳёнда — осмонни қора булут босган совуқ кунлардагина ҳўл қор учқунлари касалхона деразаларига келиб урилади.

Осмонда янги ой тилини ярқиратиб турганида ҳам, ёхуд шамол кутуриб хуштак чалиб ўтганида ҳам пакана қарағайнинг аллақеари ҳамшиша ғижирлаб, қисирлаб туради. Эҳтимол бу қуриган-чириган ёки кесилган битта-яримта шоҳидир. Эҳтимол, бу ўз тақдири билан чиқишолмаётган ўжар қарағайнинг нолаасидир.

Бундай пайтларда Вася ўрнидан туриб, қарағайнинг ёнига боргиси, ғадир-будур кўнғир баданини силаб, юпатгиси келади. Ахир, беморлар ҳам ўз дард-ҳасратларини тўкиб-солиб бир-бирларига тасалли берадиларку! Вася ҳам шу дарахт билан бир отамлашиб, яқинда ёруғ оламдан кўз юмажагини, докторлар уни даволашдан воз кечганини, бош врач Томаш Кузьмич бўлса, ачинганидангина касалхонада олиб қолганини айтмоқчи бўлади!..

Эрталаблари, тирсагидан юқорироққа резинка боғланган озгин, дармонсиз қўлини ярқираб турган ўткир нинага тутаркан, Вася салмоқланиб дерди:

— Дорини бекорга исроф қиляпсиз. Фойдаси йўқ энди...

Бу гапни у бир эмас, бир неча бор айтганига қарамай, ҳамшира Саша сөл-пал кўриниб турган томирча-

ни зўрға топиб, нинани суқиб олғач, зарда қилади:
— Жуда доно бўлиб кетибсанми, а? Қани, кўлингни қимирлат-чи!

Беморлар касалхонага келган кунданоқ дарров Васянинг кимлигини, қаерданлигини суриштиришар, ҳамширалар ўтиб кетаётиб, шивир-шивир қилишар, кўшни палатадаги аёллар уни-буни олиб келиб, пешонасини силаб, ачиниб бош чайқашар, Вася ҳам бунга кўникиб қолган эди.

Аслида-ку, у ҳозирги ҳаётидан нолимаса ҳам бўлади. Ахир, мактабда икки ой ўқиганида озмунча азоб чекмади. У диққатини бир жойга жамлай олмас, уй вазифасини сўраганларида уялиб, оғиз очмай тураверар, шунда юзларини қизил доғлар босиб кетар эди.

Уйда ҳам жони қийноқда эди. Тез-тез ҳушини йўқотиб, ранги оппоқ оқариб кетишларини писанд қилмай, сентябрь ва октябрь ойларида икки марта онаси Васяни мактабга ҳайдаб чиқарди. «Мени уятга қўйма, сен фақат «азло» баҳоларда ўқишинг керак!» деб дағдаға ҳам қилди. Мактабдан уйга қайтаркан, дастурхон устида баъзан ярми бўшатилган шишага, папирос қолдиқларига кўзи тушиб қоларди. Онаси сира чекмас эди-ку?

Касалхонада эса Васяга ачинишади, яхши муомала қилишади. Орқасига укол олганида узоқ вақтгача қимирламай чалқанча ётишини ҳисобга олмаса, ҳаммаси жойида. Докторлар бошқа беморларни бирпасда кўриб бўлишади, бироқ Васянинг тепасида худди қийин бир масалани ечаётгандек, узоқ ўйланиб қолишади. Айниқса, бош врач билан бирга бирон салобатли профессор келиб қолса борми, дарҳол каравотининг бир чеккасига ўтириб, касалини яна бир карра обдан суриштиради, ниманидир ўзаро келишиб ташвиш аралаш қизиқиш билан қараб-қараб қўйишади. Бу эса Васяга хуш ёқади, у беихтиёр жилмаяди...

...Февраль бўронлари тугаб, март ойига хос осойишталик бошланди. Оппоқ момиқ қор остида яширинган табиат аста уйғониб, одамзот кўзи илғамайдиган илк гиёҳлар туртиб чиқади, дов-дарахтларнинг илдизларига жон киради, ҳайвонларнинг мудроқ танасига қон югуради.

Шу ойнанинг охирида кўз ўрганиб қолган кулранг қорларнинг, қарағайларнинг (пакана қарағайнинг ҳам) устини илиқ-илиқ туман қоплади, қишнинг бутун қолган-қутгани бир неча соат ичида этагини йиғиштириб олди.

Худди шу куни палатага янги бир одам келди. Васянинг қўшнилари — ошқозон ярасини даволатаётган малла сочли Семёнич ва уйқусида ноқулай ётгани учун ўн икки бармоқли ичаги қисилиб қолган Александр унга диққат билан қараб қўйишди.

Янги хонадошлари қалин қошли, оппоқ мўйлови силлиқ тарашланган, озгин, муштдеккина бир чол бўлиб, у кенг йўл-йўл халат ва кулранг галифе шим кийиб олган эди. Чол ҳамма билан бир-бир саломлашиб чиқди, қизғиш аёлнинг учини қайириб қаравотга чўқди-да, қўйнидан нарса тўла халтача олди. Богичини бўшатиб, ичидан оппоқ, майин чўчка ёғи, бир бўлак нон ва пиёз чиқариб тумбочка устига қўйди.

— Етиб келгунимча қорин қургур очқади, — деди у чўчка ёғидан бир палламани нон устига қўйиб еярдан. — Илгарилари беш-олти чақиримни писанд ҳам қилмасдим, энди бўлса дарров сезиляпти.

— Ҳа, сезилади, — деб гап қотди Семёнич, асабий равишда оёғига аёл тортди. — Оёғингда турибсанми, бўлди-да, нега касалхонага келасан?

— Оёқ-ку ҳали бақуваат-а, лекин лаънати осколка қўймапти-да! Нафас олишим қийин. Эрталаб бир йўтал тутса борми, қон оқади, деявер.

— Демак, сени операция қилишади, — деди лўнда қилиб Александр.

— Йў-ў-ўқ, операция қилдирмайман. Бир оз даволашса, қон оқмаса бўлгани... Операция эмиш! Шусиз ҳам етмиш йил яшадим, бу ёғига энди бир амаллаб...

— Вася жилмайди.
— Ҳа, болақай, нега қараб турибсан, — деди чол Васяга қараб. — Нондан, ёғдан ол, олавер. Уялма, бемалол...

— Иштаҳам йўқ, — деб бош чайқади Вася.
— Бе, қўйсанг-чи! Сен кўпроқ овқат ейишиг кетди. Қара, тахтакачга ўхшаб кетибсан...

Семёнич хира кўзларини ялтиратиб, пичинг қилди: — Энди болақайга ҳеч нарса қор қилмайди...
Чолнинг жаҳли кўзиди:

— Мендан ёш бўлсанг ҳам нодон экансан, — деди у Семёничга тик қараб. — Нима қиласан боланинг миясини заҳарлаб?

— Э, қўйсанг-чи, — деб қўл силкиди Семёнич. — Унинг ўзи ҳам яқинда ўлишини билади... Яхшиси, чол, пиёзинг билан палатани саситмай чиқиб кет. Шусиз ҳам зўрга нафас оляпмиз.

— Одам сасийди, пиёз эмас, — деб жавоб қилди чол. — Пиёз етти дардга даво, билдингми? Менинг дардим — саккизинчи, уни ҳам даволайди...

Тунда Вася йиғлади: Семёничнинг сўзларидан эмас, йўқ, у бунақа гапларга кўникиб қолган...

Унинг бутун фикри-зикри ташқарида. Ҳа, дераза ортида ажабтовур ҳодисалар бўлаётган эди. Оппоқ қалин туман пакана қарағайни батамом ўраб олган, у энди ялинмас, титрамас, фақат, шохлари қисир-қисир қилиб, баҳорни чорларди.

Узоқда, пастда дарё гузуллаб оқмоқда, охириги муз парчалари бир-бирига қарс-қурс урилади, қирғоқнинг оқим ювиб кетган жойларидан шувиллаб қум кўчади.

Ҳа, ташқарида зўр ўзгаришлар бўляпти. Уларни жон қулоғи билан тинглаб ётган Вася негадир ўзини ҳаётга, шу ўзгаришларга, умуман, ҳеч кимга кераги йўқдай ҳис қилади. Ёнида хуррак отиб ухлаётган Александрнинг ҳам, касалхонага атиги бир марта келган онасининг ҳам, баҳорга муштоқ ўша ёлғиз қарағайнинг ҳам Вася билан ишлари йўқ.

У йиғлайди. Лекин товуш чиқармаслик учун муштини оғзига тираб йиғлайди. Ёрилган лабларига кўз ёшлари сизиб томади, ачишади, уларни ялаб, лабларидан сидириб ташламоқчи бўлади-ю, аммо ғадир-будур тили оғзида базўр айланади.

Шунда у эмаллаб бўлса ҳам ҳовлига чиқиб кетгиси,

чўккалаб ўтириб олиб, қуруқшаб кетган лабларини дераза нариёғидаги дарахтдан оқиб тушаётган биллур томчиларга тутгиси, ҳўллагиси келди. Аммо, ҳамхоналарини уйғотиб юборишдан, йўлакда навбатчи ҳамшира — серзарда Сашага дуч келиб қолишдан чўчиб, фикридан қайтди; дори иси анқиб турган аёлни бошига тортди, ғужанак бўлиб ётиб олди.

Зим-зиё хонада иситгич-батареядан кишини лоҳас қилувчи қандайдир нохуш бир тафт таралар эди. Васянинг тасавурида ўлим ҳам шунга ўхшайди: зим-зиё, диққинафас жойда ётасан, қимирлашдан, йиғлашдан ҳам кўрқасан, атрофингда бўлса — бегона, бепарво одамлар...

У йиғидан тўхтаб, аёлдан бошини чиқариб, ён-верига қаради. Александр боягидек хуррак отиб ётар; Семёнич кўкрагини чаңгаллаганча ухлаб қолган; янги келган Тимофей бобо аҳён-аҳёнда йўталиб қўяр, йўталганида кўкрагида худди газмол йиртилгандек нимадир ширт-ширт қилар, шунда у ўрнидан туриб, кўзларини бир нуқтага тикиб ўтирар, сўнг яна ётар эди. Вася баттар кўрқиб, «У қачон ухларкин?», деб пойлар, чол ухлаб қолгач аёлга бурканиб, хўрлиги келиб гоҳ йиғлар, гоҳ тун шовқинига қулоқ солиб, тонг отишини пойлар эди.

Эрталаб Вася жуда дармонсизланиб қолганини ҳис қилди. У илма-тешиқ қилиб ташланган қўлидан ушлаб, яна игна санчиш учун жой танлаётган ҳамшира Сашани ҳам, пешонасини тириштириб турган Томаш Кузьмични ҳам таниб-танимай, беҳуш-бемажол ётарди.

Ташқарида қуоқ оқ туман ҳали-вери тарқалиб кетмаган, хонадаги чироқ ҳам ўчирилмаган эди. Тимофей бобо Васянинг атрофида парвона бўлиб, ниманидир суриштирар, Семёнич бўлса сўкиниб: «Чет элда чиқарилган доридан бериш керак», деб вайсар, аёллар палатасидан ёқимтойгина жувон — Василиса хола боланинг аҳволини дам-бадам ҳамширадан сўраб турар эди. Александр Васядан кўзини узмасди.

Кечга яқин Тимофей бобо қаердандир намхуш, сер-бутуқ дарахт шохини кўтариб келганида сезилар-сезилмас смола иси болани ҳушига келтирди, кўзларини очди. Шохчани тиззалари орасига олиб, сирли шакллари ўяётган бобога бир оз қараб ётди. Шу топда хонага Саша кириб бобога ўшқириб берди, лекин унинг нима қилаётганини пича қузатиб тургач, чеҳраси очилди. «Врачлар кирадиган пайтда жимжи-мадор таёқни бирон жойга яшириб қўйинглар», деб чиқиб кетди.

— Қара, нима ясадим, — деди эртасига Тимофей бобо таёқни Васяга узатиб. — Ҳар хил ҳайвонлар сурагини ўйиб чиздим. Қалай, ёқадими? Бу — сенга. Билман, катталар орасида бир ўзинг зеркиясан...

Таёқнинг кўнғир тусли юпка пўстлоғига ўрмон қуши ва ҳайвонларининг жажжи шакллари усталик билан ўйилган эди. Қуйроқда эса, Семёничнинг қора қарғани эслатувчи беўхшов қиёфаси чизилган. Вася жилмайиб қўйди: «Нақ Семёничнинг ўзи-я!» Шунда Тимофей бобо кемшиқ тишларини очиб, хандон отиб кулди:

— Ўзи кўрмасин, — деди у Семёничнинг бўш қаравотига имо қилиб. — Кўзи тушса борми — ғажиб ташлайди.

— Манави нима, — сўради Вася ғалати бир маҳлук шаклини кўрсатиб. Буниси йирикроқ қилиб таёқнинг узунасига ишланган эди. — Балиқми, дейман?

— Баракалла топдинг. Узиям уни бошқа жониворларга ўхшамайдиган қилиб чизганман. — Тимофей бобо хўрсанд ҳолда қўлларини бир-бирига ишқади: — Бу, Васюта, чўртан балиқ, дейилади — энг қадимги турлардан. Бир вақтлар унга ҳайқаллар ҳам қўйишган экан, зўр балиқ-да! Бўйи десанг уч метрдан ошади, вазни-чи, ўн-ўн икки пуд деявер.

— Уни ўзинг кўрганмисан қария, — деб гапга аралашди Александр. — Бизда, Белоруссияда бунақа балиқ йўқ бўлса, кераг-ов. Ҳар ҳолда эшитмаганман.

— Ҳа, чўртан балиқ жуда кам учрайди. Уни сендақалар қириб ташлаган, — дея ғамгин бош чайқади бобо ва давом этди: — дарёларимизда ҳозир ҳам бор-

ликка бор-ку, лекин жуда ноёб-да... Одам ҳам аввал чўртандан пайдо бўлиб, кейин қирғоққа чиққан экан. Одамларга ўхшаб, чучук сувни ёқтиришини айтмайсизми унинг!

— Неманда ҳам чўртан борми?

— Бўлмасам-чи! Дарёмизга у тухум кўйиш учун денгиздан сузиб келади. Камдан-кам одам кўради уни. Тухуми ҳам, гўшти ҳам жуда ширин бўлади... Кўлинг сингур ўғриллар уни бекорга овлашмайди-да.

— Умримда чўртанни кўрмаганман, — деди Александр. — Қани, қария, таёқни узатиб юбор-чи, бир тамоша қилай, қанақа бўларкин ўзи.

— Бермайман, — деди Вася жонсиз бармоқлари билан базўр таёқни ушлаб. — Меники бу, ўзим томоша қилиб ётаман...

— Меники, дейсанми? Демак, ҳали-вери ўлмайсан. — Александр юзини буриштириб, киноя қилди. — Урнимдан туролсам эди, бир адабингни бериб кўярдим... Майли, яшаб қол.

— Нукул ўлади, ўлмайди, дейсанлар, — деди жаҳл билан Тимофей бобо. — Нега энди ўларкан? Болақайнинг ҳали иши кўп бу дунёда. Ҳаётдан қарзи бор, узиши керак... Бурчини бажариши керак.

— Қанақа қарз? Қанақа бурч? — дея кулиб юборди Александр. — Нима деб алжираяпсан? Улим ҳаммага бирдек ёпишади. Бурч-мурч билан иши йўқ унинг... Мана, мени ол — аллақачон асфаласафунга жунатса бўларди, лекин...

— Ҳа, баракалла, ўлим сени бу гал огоҳлантирган. Ҳаётдан қарзини узсин, деб тегмаган.

— Хўп, қизиқ бўлибди-да! — Яна кесатди Александр. — Нима, ҳаёт — омонат кассаиди?.. Е хизмат жойимидики...

— Хизмат, дедингни? — деб унинг гапини бўлди бобо. — Ана энди толиб гапирдинг. Худди хизматнинг ўзи-да бу, ҳаёт! Урнингни топсанг, наф келтирсанг — хизматда олиб туришади, йўқ, ишламайман, десанг — бўшатишади...

— Мен-чи, мен қарзимни нима билан узаман? — Заиф овоз билан сўради Вася.

— Билмадим, болақай... Лекин, ҳар кимнинг мақсадини, ўрнини ҳаётнинг ўзи белгилаб беради. Ҳа, шундай.

— Хўш, қария, Семёничнинг мақсади нима? Бу оламда унинг ўз ўрни борми? — дея сўради Александр тумбочкасидан сигаретани излаётиб.

— Семёничми? — Тимофей бобо бир оз ўйланиб, жавоб қилди: — Уни бўри дердим-у, бўри ҳам фойдали-да. Урмонда ўз ўрни бор... У бўлмаса, куёнлар бепарво-беғам бўлиб қолишади, хавф-хатар борлигини унутишади, сергакликни йўқотишади...

— Бобой, кимни бўри деяпсан? — Остонада Семёнич пайдо бўлди. — Алжирайвер, майли...

— Сени гийбат қиялпмиз, — деб илжайди Александр.

— Мени-я?! — Семёнич бир сапчиб тушди.

— Нима, бўримасмисан ҳали? — деди Тимофей бобо шаштидан тушмай. — Хотининг келса, дакки беравери хол-жонига қўймайсан, турткилайсан. Бечора аламлидан йиғлагудек бўлиб қайтиб кетади... Э, сендақалардан бўриям аъло. Сен — шақалсан, ҳа, ўлаксаларни еб кун кўрадиган шақалсан... — У шошиб қолган Семёничга бир қараб қўйди-да, давом қилди: — Сендақалар яхшилик нималигини билмайди. Адёлга бошни буркаб, ҳаром-хариштани суриштирмай ейиш бўлса бас! Қўрма, сенга тегмаймиз, насибангга ҳам зор эмасмиз; берсанг ҳам олмаймиз. Узингга буюрсин!

Орага сукунат чўкди.

— Нима кўп, дунёда сендақа аҳмоқлар кўп, — дея беандиша тиржайди Семёнич бир оздан сўнг. — Одам бошқалар учун эмас, ўзи учун яшайди, ёлғиз ўзим бўлай, дейди. Тушундинг?

Вася Шкутъканинг қовурғалари саналиб қолган, лекин кўкрак қафасига яширинган ўжар ҳаёт учқунни сира-сира ўчгиси келмасди.

Тимофей бобо ўша жимжимадор таёқни Васяга тухфа этгандан буён орадан кўп кунлар ўтди. Қарағай шохлари ўсиб, ям-яшил барг ёзди, тепаликнинг ён бағрида ёввойи ўтлар кўринди, ҳовлидаги мажнунтол новдалари жимжимадор исирға тақди, атрофида асаларилар гужғон ўйнай бошлади.

Александр тузалиб касалхонадан чиқди. Ошқозон ярасини даволаётган Семёничи операция қилиб, бошқа палатага ўтказишди.

Тимофей бобо ўзига ўзи қанчалик далда бермасин, бари бир тез-тез операциядан оғиз очиб қўярди. У баттар озиб кетди, халати эғнида бутунлай шалвираб қолди. Лекин у қайин ва арча шохларидан ҳайвонларнинг қизиқ-қизиқ шакллари ясаб, кўнгли тусанган одамга совға қилар, уларнинг «рахмат»ини эшитиб овунар эди. Нонуштадан сўнг хоналар бўшаб қолар, юрадиган ёки қўлтиқтаёқда юришнинг машини олган беморлар ҳовлига, қарағайзорга чиқиб кетишарди. Қумлоқда янгигина бўялган ўриндиқлар бўлиб, остида ёғоч замбуруғларнинг қалпоғи қип-қизариб турарди. Касаллар баъзан узоқроққа, мустаҳкам чўянпанжара билан тўсиб-ажратилган жарлик ёқасигача бориб, баҳор офтобида ўзларини тоблашади.

Шундай қуёшли кунларда касалхонанинг диққинафас ҳавосидан аср ҳам қолмас, ялғиз ва смола иси дарёдаги сув ўтларининг намхуш ҳиди билан қўшилиб, димоққа урилар эди.

Сашани айтмайсизми? У очилиб-сочилиб кетди. Палатага хушбахт, бир оз паришонхотир бўлиб кириб келар, игналари билан Васянинг жонини бадтар оғиртар, негаки нинадан безган томирлари қоқсуяк қўлларнинг аллақерига яшириниб олгандай кўринар эди.

Тимофей бобонинг совғасини Вася сира қўлдан қўймас, таёқдаги балиқ шакли вақт ўтиши билан қорайиб, ялтираб, яна ҳам жонли, қадрдон бўлиб қолган эди.

Вася тасодифан касалхона кутубхонасидан эски қомус топиб олди. Унда балиқлар ҳаёти тўғрисида ҳам кўп нарсалар ёзилган эди. Маълум бўлишича, чўртан — қадимда муқаддас ҳисобланиб, унинг сурати танга ва гербларга зарб қилинган экан.

...Улар ҳар йили уч ой мубайнида бепоен денгизлардан тор, майда дарёларгача сузиб келиб, тухум қўйишади. Лекин шундай зўр балиқ одамлардан четда яшашга мажбур. Ахир, дарёда уларни ёвуз одамлар тутиб олиб, ўзини ҳам, уруғини ҳам сотиб юборишади-да. Қандай адолатсизлик!

Қани энди Вася лоқал бир марта чўртанни кўрса, тўйиб-тўйиб томоша қилса!..

Ана, узоқ-узоқлардан — ҳадсиз-худудсиз денгизлардан гала-гала чўртанлар тезоқар Неман дарёсига сузиб ўтмоқда. Овчилар пана жойларда пусиб, уларнинг йўлини тўсмоқчи, нобуд қилмоқчи. Йўқ, чўртанларни дарҳол оғохлантириш керак! Қани энди Вася уларни хавф-хатардан ҳоли қилишга муяссар бўлса! Ушанда, Тимофей бобо айтмиш, ҳаёт қарзини узган бўлармиди...

Ҳаёлларга берилган Вася бободан оҳиста сўрайди:

— Чўртанлар қаерга тухум қўяди?
— Қаерга бўларди, Неманга-да! — Бу ердан атиги уч чақирим нарида — дарёнинг саёз жойида каттакон харсанг тош бор. Чўртанлар худди шу саёз жойга тухум қўйишади. Узиям жаннатдай жой. Дарё бир текисда, тип-тиник оқади. Нарёғи кета-кетгунча эманзор... Эҳ, нимасини айтасан, болакай.

— Ахир, шунча йўлни оқимга қарши қандай сузиб ўтишаркин?

— Уларнинг, худди акуладагидек иккита — кўкрагида ҳам, қорнида ҳам сузгичи бўлади. Бамисоли машинанинг рули, деявер. Қаёққа хоҳласанг бурилиб кетаверади. Тушундингми?..

Баҳор авжига миана борди, мўжазгина район касалхонаси шомрут гулларига чулғанди. Спирт билан ювилган махсус станкага солиниб операция хонасига қўйилган чиннигул қип-қизил бўлиб гуллади. Операция пайтида уни ташқарига олиб чиқиб қўйишар, кейин яна тоқчада пайдо бўлар эди. Деразалар ланг

очилиб, тоза артилган ойналари офтобда ярақларди... Шундай кунларнинг бирида Вася яна балиқлардан сўз очди:

— Бобо, чўртанлар тухум қўядиган пайт келдими? — Эҳтимол, шу топда бошлангандир? Ахир, кунлар илиб кетди, ҳадемай ёғингарчилик бўлади, — деб жавоб қилди Тимофей бобо.

У ҳорғин кўринар, аввалги сергаплигини ташлаган, аксинча, уззу-кун лом-мим деб оғиз очмас, негаки, нафас олиши тобора қийинлашиб: «Ичимда нимадир узилиб кетганга ўхшайди», дер эди.

Тунлари ташқарида қарағайзор узра қора булутлар йиғилиб палата димиқиб кетарди. Шамол турса-ку тарқалиб кетади, лекин момақалдироқ гулдураса, тамом: ерга бутун газабини тўкиб юборгудек бўлар эди. Шунда Тимофей бобо билан Вася ярим кечагача якка қарағайнинг кимгадир ялиниб айтаётган шитир-шитир қўшғини тинглаб ётишарди.

Кейин бирдан «Тез ёрдам» машинаси келиб тўхтар, йўлакни ҳамшира ва энагаларнинг тапир-тупур оёқ товушлари босиб кетар эди. Сўнг Томаш Кузьмиш залворли одимлар билан юриб операция хонасига ўтар, у ердан сувнинг шовуллаб қўйилиши, пўлат асбобларнинг жаранглаши, бош врачнинг баландроқ товушда: «Қисқични узатсангиз-чи, оймқиз», дегани эшитилар эди.

Зум ўтмай ҳаммаёқ яна жимиб қолар, фақат аравагина гижирлаб қўяр эди. Шунда Наташа йўлакка чиқиб, кимгадир:

— Ё худойим-ей, бунча ҳовлиқишмаса, нақ машинанинг остига ташлашади-я ўзларини, — дерди.

— Биров ўлдими, дейман, — деб тахмин қиларди Вася.

Тимофей бобо жавобга оғиз жуфтламасданоқ йўтали тутиб ўтириб олар, кейин ётиб тезда ухлаб қоларди. Вася бўлса, чўртанни кўриш хаёли билан тунни ярим қиларди. Хўш, чўртанлар тухум қўядиган жой унча узоқ эмас экан, наҳот Вася у ерга боришнинг бир иложини қилолмаса?

Уша кечаси ҳам шундай бўлди: Тимофей бобо йўтала-йўтала уйқуга кетди, Вася дадилланиб ўрнидан турди, чувагини, йўл-йўл кўк халатини, қизил пахмоқ шинелини кийди — у ҳеч нарсадан чўчимас, гўё қандайдир бир сирли куч уни касалхонанинг хира яшил деворларидан ташқарига — эркинликка чорларди. Билардики, бундай пайтда ҳамшира бошини столга қўйиб, қалин лабларини ярим очганча ухлаб ётади. Қоровул бўлса, диққанафас ҳаво ҳамда сув аралаштирилган спирт таъсирида қотиб бўлади.

Вася йўлақдан тез юриб бориб эшикнинг бир табақасини очди ва аста ҳовлига, сўнг баланд панжара-тўсиқ орасидан қисилиб ўтиб, кўчага қадам ташлади.

Совуқ шамол эсиб турар, осмонни қалин, қоп-қора булутлар қоплаб олган эди. Вася шағал тўкилган тор йўлда бораркан, ўйларди: «Ишқилиб, чўртанлар тухум қўйгани келган бўлсан-да! Тимофей бобо айтди-ку, бу ердан уч чақирим нарида — сув айланиб оқадиган саёз ерда, деб. Уч чақирим нарида — сув айланиб оқадиган саёз ерда...»

Вася кумликдан пастга, дарё томон сирғалиб туша бошлади. Шундай тезлик билан сирғалдики, нақ дарёга тушиб кетаёзди, аммо қорни билан ётиб олиб ўзини базўр тўхтатиб қолди. Сўнг қирғоқ бўйлаб юриб кетди. Баъзан тошларга қоқилиб ҳолсизланиб ўтириб қолар, кейин куч йиғиб яна ўрнидан кўзғолар эди.

Дарёнинг кўм-кўк суви оғир шалоплаб қирғоққа урилади. Қарағай шоҳида турган зағизгон одам шарпасини сезиб ўз тилида чуғурлайди, эрта уйгонган қўшлар унга қўшилишади.

Вася тобора юқорилаган сари дарё кенгайиб, кўзига яна ҳам эркин ва яна ҳам салобатлироқ оқётгандек бўлиб кўринарди.

Неманнинг саёз жойи яқинлашиб қолганлиги ҳар қадамда сезилиб турарди. Сув юзасида қўпиклар кўзга ташланар, тошдан-тошга урилиб ўтаётган сувнинг шовқини эшитилар эди.

Вася ғуж ўсган буталарни четлаб ўтаркан, бехос тўхтаб қолди: дарёнинг ёнгинасида аравачали мотоцикл турар, қирғоқда икки киши энгашиб олиб, тугун ечиш билан машғул эди. Бўғиқ овозлари унча эшитилмас ҳам, Вася айрим сўзларни узуқ-юлуқ англаб олди: — Бу ер чуқурроқ... эҳтиёт бўл... тўрни бу ёққа ол...

Вася улар томон кела бошлади. Шу пайт улардан бирининг кўзи Васяга тушди, бир оз қараб туриб, яна бамайхотир ишини давом эттириверди.

Узун кўнжли этик кийиб олган овчи дарё чуқурлигини чўп билан ўлчамоқчи бўлар, аммо сувнинг шиддатли оқими чўпни суриб кетар эди. Бошқаси эса (Вася дарров таниди — у район судининг терговчиси Иванчук эди) тўрнинг чигалини ечиш билан овора эди.

Вася тез-тез юриб узоқ йўлни босиб келганлиги учун нафаси оғзига тиқилиб хансираганча, овчиларнинг хатти-ҳаракатларини диққат билан кузатарди. Буни сезиб қолган Иванчук ўшқирди:

— Нега тиқилиб қолдинг? Бор, йўлингдан қолма! Нима, умрингда одам зотини кўрмаганмисан?

— Ҳа, браконьерларни ҳеч кўрмаган эдим, энди...

— Нима дединг? — Васянинг гапини бўлди Иванчук.

— Яна бир қайтар-чи!

Иванчук мушт ўқталиб болага яқин келди, ёқасидан олиб бир-икки силкитди.

Қўлида чўп ушлаб турган киши шеригининг шаштини қайтарди:

— Қўйвор уни! Кўрмаяпсанми, қип-қизил жинни-ку! Жиннихонадан қочган бўлса керак.

— Жинни бўлса жойида ўтирсин-да, — дея сўкинди Иванчук.

У Васяни даст кўтариб, нарироққа олиб бориб қўйди-да, елкасига бир туртди. Вася нам қумлоққа учиб тушди.

Иванчук бориб, яна тўр олдида уймалашаркан, Вася сўлагини ютиб қичқирди:

— Биладан кимлигингизни... Қонунга қарши иш қиляпсиз — чўртан овляяпсиз. Ҳозироқ бориб телефон қиламан...

Вася қаёққа боришни, кимга хабар қилишни ўзи ҳам билмасди, албатта. Лекин, ҳар ҳолда Иванчукнинг юзи оқариб кетди, баттар асабийлашди.

— Эсинг борми ўзи? — деб бақирди у. — Қанақа чўртан? Ҳозироқ сени жиннихонага элтиб ташлайман. Кетинга икки-учта укол қилишса, миянг жойига тушиб қолади.

— Жуда соз! — дея салмоқланди иккинчиси. — Болакайни аравачага босамиз-да, кейин...

— Тўхта, ахир бу — Ақютанинг ўғилчаси-ку... Уша, касалхонадаги... Демак, қочиб келган кўринади, — деди Иванчук.

— Ҳа, худди ўша! Онасига тортибди... Қани, бу ердан бир туёғингни шикиллат-чи... Ё ўзим олиб бориб қўяйми, а?

Вася онаси тўғрисидаги гапларни эшитиб, қўрқиб кетди, бир оздан сўнг ўзига келиб, тинчланди: аслида, овчиларнинг Вася билан ишлари йўқ эди. Улар негадир, шошишар, нуқул бир ерда уймалашиварди. Эҳтимол дарёнинг шу жойида чўртанлар бўлишидан беҳабардирлар? Ахир, балиқлар тухум қўядиган мавсумда тўр билан ов қилиш таъқиқланган-ку! Тимофей бобо худди шундай демаганмиди?

Васянинг вужудини аллақандай титроқ босди, у нуқул «Эс-ҳушимни йўқотиб қўймасам бўлгани», деб ўйларди.

Аллақачон тонг отган эди, лекин уфқдан келаётган қоп-қора булут нақ Васянинг тепасида қуюқлашиб ваҳима солар, қирғоқни тутиб кетган юлеунинг чучмал ҳиди кўнглини беҳузур қилар эди... Нима бўлса ҳам чўртанларни қутқариш зарур!

Вася бор кучини тўплади, танглайида қотиб қолган тилини базўр айлантириб, деди:

Мен... хабар бераман ҳозир... Ҳаммага айтаман... Сиз — броконьерсиз... Тагин терговчи эмиш. Уят...

— Бошга битган бало бўлди-ку, бу занғар, — деб яна сўкинди узун кўнжли этик кийган киши. — Кел, нарироқ кетайлик қўшни, тагин гап-сўзга қолиб ўтирмайлик.

— Қўйсанг-чи, — деди Иванчук жаҳл билан, — додини кимга ҳам айтарди? Кўрмаяпсанми, ўзининг жони узилай деб турибди.

Шу пайт узоқдан моторли қайиқнинг овози эшитилди. Овчилар бошларини кўтариб, донг қотишди.

— Ким экан у, уйқуси қочган?

— Назоратчига ўхшайди-ку? — деди Иванчук.

— Айтувдим сенга, бугун овимиз ўнгидан келмайди, деб. Тушим тўғри чиқди.

— Туш эмиш! Хотинмисан, тушга ишонасан?... Майли, кетсак кета қолайлик. Ёмғир ҳам забтига оляпти...

Вася қуюқ туман орасидан овчиларнинг шоша-пиша тўрни йиғиштирганини, мотоциклга ўтиришганини кўриб турарди. Бола улар тезроқ даф бўлса, дарё ёқасига бориб умрида лоақал бир марта чўртан балиқни кўриб қолиш истагида ёнарди.

Вася базўр ўрнидан турди ва оёқлари титраб соҳилга яқинлашди. Йирик-йирик ёмғир томчилари сувга чўлл-чўлл туша бошлади...

Вася бирдан дарё юзасида узун бир балиқнинг танасини кўриб қолди!.. Ё унга шундай туюлдимикан? Бу чиндан ҳам чўртаннинг ўзгинаси бўлса-я! О, нақадар зўр бахт бу! Ҳа, омадинг келди, Вася!

Шу пайт кучли момақалдироқ янграб, яшин чақди, ёмғир кучайди. Вася панароқдаги илиқ майса устига бориб ўтирди. Борлиқ боланинг қалбига ҳамоҳанг жунбушга келиб шодлигига шерик бўлаётгандек, «Сен албатта ҳаётдан қарзингни узасан!» деяётгандек эди.

Вася шу тобда ўлим гирдобидан батамом халос бўлганини ўзи ҳам билмасди.

Муаллимга

Уғлим, толенгга иккинчи онанг —
Бошингда парвона муаллимнинг бор.
У билан ёруғдир қоронғи хонанг,
У тўшар умрингнинг йўлларига зар.

Мен сенга шунчаки кўзлар берганман,
Муаллим ўргатар кўра олмақни.
Дилбандим, мен сенга она бўлганман,
Сенга у ўргатар она демоқни.

Мен сенга тилингни берганлигим рост,
Доно сўзламоқни у ўргатади.
Мен сенга қўлларинг берганлигим рост,
Қалам ушламоқни у ўргатади.

Мен сенга сут бердим, у эса зиё,
Унингсиз йўлларинг бўлмас ойдин, оқ,
Сени севмоғимни билади дунё,
Аммо у севади меидан ортиқроқ!

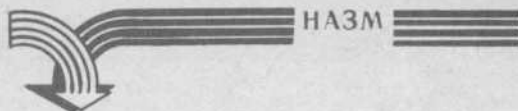
Сенга алла айтиб куйчи бўлганман,
У эса ўзингни шоир қилади.
Бўйларинг ўсганда кўнгли тўлганман,
У ақлинг ўстириб кўнгли тўлади.

Сенинг инсонлигинг, борлигинг учун
Муаллимдан менинг жуда кўп қарзим.
Пайти келиб бошинг кўкка етган кун
Иккимиз учун ҳам қил унга таъзим.

Кечалар тошдир

Мен ҳув ойнинг титраган нурларини
Қийналиб-қийналиб ичга ютапман.
Улар юрагимга санчилгани чоқ
Азобдан ўртаниб, куйиб кетяпман.
Юлдузлар кўзимга тош каби ботиб,
Ёш бўлиб узилиб тушмоқда бир-бир.
Ойнинг шуъласи ҳам кетмоқда қайтиб,
Теварак-атрофим қоп-қора кўмир.
Елғиз оёқ сўқмоқ, бедазор узоқ,
Оёғим остида кўчалар тошдир.
Сочимни силовчи саболар ҳам йўқ,
Бошимнинг устида кечалар тошдир.
Тош кўча, тош кеча келаркан сиқиб
Қафасни бузгудек ҳаприқар юрак.
Беғам болаликнинг ойдин кечаси
Бир келгин!
Сен менга жуда ҳам керак.

ХОСИЯТ
БОБОМУРОДОВА

* * *

Кўшилиб кетамиз дарё мавжига,
Дарёга шавқ оқар кўзларимиздан.
Шодон қийқириқлар чиқар авжига
Тўлқинлар югурар изларимиздан.

Дарёга бепарво ўзни отаман,
Кучли тўлқинлардан олиб ўтасан.
Сен жуда кучлисан, худди шу замон
Қуёш нурларига мени тутасан.

Сен жуда кучлисан, ҳукм берсанг, бас,
Қуёш ҳам, дарё ҳам меники бўлар.
Мен жуда эркаман, менда кўп ҳавас,
Истасам тоғлар ҳам югуриб келар.

Тўхта, томчи

Қатра, ўтинаман тўхта бир нафас!
Тўхта, тўхта томчи, тўкилма ахир,
Умримда бир марта бўлиб қолгин сир,
Бардошимдан сенга ясайин қафас.

Тўхта, азиз дўстим, дардли дилимнинг
Туб-тубидан қондай чиқсанг ҳам сизиб.
Майли, берсанг бергин менга ўлимни,
Майли, олсанг олгин этимдан узиб!..

Қайтақол, жонимнинг қайноқ томчиси,
Қийин бўлса ҳамки, қайтмоғинг бу чоқ.
Рақиблар нигоҳин аччиқ қамчиси
Этмасинлар танҳо қалбим овунчоқ.

**СОБИРЖОН
СИДДИҚОВ,**

Оқ олтин районидаги «Оқ олтин»
агросаноат бирлашмасининг
бош директори,
Социалистик Меҳнат Қаҳрамони

Қадамингда гуллар очилсин

*«Севимли шоиримиз Фафур Фулом
тўғри гапни айтган,— дейди таниқли
чўлқувар,— ҳақиқатан ҳам «Тақдирни қўл
билан яратур одам, ғойибдан келажак
бахт бир афсона...»
Муаллиф янги ерлар очиш,
бу ишнинг энгилию оғири,
муаммолари ҳақида,
Мирзачўлнинг ўтмиши,
бугунги кунни
ва истиқболи, уни ўзлаштиришда
ёшларнинг беқийёс роли
ҳақида фикр юритади.*

нги йил арафасидаги радиозинтиришларида бехосдан бир гап қулоғимга чалинди: йигирма биринчи асрнинг кириб келишига ҳам бор-йўғи ўн етти йил қолибди! Бу нарсага мен аввал негадир аҳамият бермаган эканман. Демак, бугун дунёга келган чақалоқ ўрта мактабни тугатиши биланоқ икки мингинчи йилни кутиб олади! Инсоният асрлар бўйи орзу қилган жамиятда яшаш балки ўшаларга nasib қилар.

Шу ҳақда ўйлар эканман, ногоҳ бир савол туғилди: йигирма биринчи асрга биз қандай моддий ва маънавий бойликлар билан кириб борамиз!

Бундан бир йилча муқаддам туғилиб ўсган қишлоғимда бўлган эдим. Ушанда ҳамюртларимдан бири мени саволга кўмиб ташлаганди: «Сиз йигитлик йилларидан бошлаб чўлқуварлик тақдирини танлаган кишилардан бирисиз. Уз ҳаёт йўлингиздан кўнглингиз тўлганми! Чўлнинг шарт-шароитлари қандай ҳозир! Қанақа қийинчиликлари бор! Уғлим ўша ерларга бориб ишлаб келмоқчи. Чидаб кетарми-кан, қандай ўйдасиз!».

Албатта, бу саволларнинг барчасига бир оғиз сўз билан жавоб бериш қийин эди. «Маъриди келиб қолар, бафуржа гаплашармиз», деган эдим мен ҳамқишлоғимга. Ана ўшандай имконият энди келди ва суҳбат мавзунин «Ёшлик» журнали саҳифаларига кўчиришга қарор қилдик.

Қишлоғимизда бўлиб ўтган тўйлардан бири ёдимга тушди.

Чўл оқшомларининг файзи ўзгача бўлади. Қаерлардан-дир, кўз етмас узоқлардан сузиб келган мовий юпқа туман дарахтларнинг учига яқинлашади-да, пастга тушишга юраги бетламагандай, икки том баландликда муаллақ қотиб қолади. Пастда... пастда эса ўйин-кулги, хурсандчилик, тўй...

Ҳаммаёқни кундузгидай ёритиб турган минг шамли чирок остида ғужгон одам қайнайди. Тўзалган стол ҳам минг кишилик. Ҳа, бизнинг тўйларга қишлоқнинг деярли барча аҳолиси қатнашади. Қонда шунақа. Бизда сеники-меники йўқ. Бир кишининг қувончи ҳам, ташвиши ҳам — ҳамманики.

— Бугун Арофатхон билан Усмонжоннинг ҳаётида унутилмас кун. Улар бу кунни кўпдан орзиқиб кутганлар,— тўй ранси тўрида дугоналари ва жўралари даврасида ўтирган кўёв-қаллиққа юзланади.— Иккаласи ҳам совхозимизнинг фахри, машъаллари. Бири бузоқбоқар, бири сут соғувчи. Бир сўз билан айтсам, меҳнаткаш, моддий бойлик яратаётган ёшлар. Мен иккаласига ҳам олам-олам бахт тилайман, ҳаётнинг мураккаб, ўнқир-чўнқир йўлларида бир-бирларинга мадад, таянч бўлинглар дейман. Унутманглар, бахтингиз калити меҳнатда, фақат меҳнатда...

Нотиқлар бирма-бир сўзга чиқар, қадаҳлар кўтарилар, шўх-шўх қўшиқлар янграр, ўртада, махсус тайёрланган сайхонликда рақс авжига чиқар экан, ўйланиб қолдим. Бунга тўй рансининг сўнгги сўзлари сабаб бўлди: «бахт калити меҳнатда».

Айтилавериб сийқаси чиқиб кетган ибора. Сўзлари эскирган бўлиши мумкин. Аммо моҳияти сира ўзгармайди. Бу сўзларнинг мазмунини ҳаёт каби боқий.

...Тошкентда, катта йиғинлардан бирида қатнашаётган эдим. Ногоҳ қулоғимга бир гап чалиниб қолди. «Фалончининг ўғли қамалиб қолибди. Ичиб олиб, шеригини пичоқлаб қўйибди». Билдимки, гап кўзга кўринган раҳбарнинг ўғли устида борарди. «Жуда талтайтириб юборди-да ўзи-ям, ахир бола деганини мундоқ тарбия ҳам қилиш керак. Осмондан ойни олиб тушиб бермади, бошқа ҳаммасини қилди ўғли учун. Бола безориларга қўшилиб олиб, йўлтўсар бўлди, ота кутқариб олди. Қанчадан-қанчаларнинг болалари киролмаётган институтни ташлаб юборди — индамади. Энди ўздан кўрсин».

Катта йиғилиш давом этар, гап пахта, чорва, одамлар хусусида борар, аммо фикрларим тарқоқ эди. Уша ҳам-

мамизга таниш бўлган одамнинг боласини қора курсидан сақлаб қолиш мумкин эди-ку ахир! Нима билан дейсизми! Меҳнат билан, фақат меҳнат билан.

Яқинда меннинг ишхонамга бирлашмамиз идора ходимларидан бири кириб келди. Кейин билсам, у бошқалар номидан «вакил» экан.

— Уртоқ директор,— деди у.— Мен бир нарсага жоним ачиганидан келдим ёнингизга.

— Айтинг-эйтинг,— дедим,— эшитаман.

— Болаларни қийнаб қўйяпмиз. Уларни дала ишига жалб қилмасак.

Энди гапнинг мазмунини тушунтириб қўяй. Бирлашмадаги ўрта мактабнинг тўққизинчи ва ўнинчи синф ўқувчилари долзарб кунларда дарслардан сўнг икки-уч соат мобайнида далага чиқиб ота-оналарига ёрдам берадилар. Бу бир анъанадай гап. Ёзда гўзаларни ёвойи ўтлардан тозалашда, кўзда пахта теримида кўмаклашадилар. Уларнинг ҳеч бирига бу иш оғир ботмайди, аксинча, ҳамisha далага чиқиш учун шайланиб туради улар. Айтиб қўйиш керак: бажарган ишларига яраша ҳақ олишади.

Бирлашма идорасида ишлайдиган ўн-йигирма чоғли ходимларга бу нарса малол келадиганини ўзим ҳам сезиб юривдим. Улар фарзандларини дала ишларига ноилжон, ўзгалар кўзида олақарга бўлиб қолишдан чўчигани учунгина чиқардилар.

Мен боаги «ариза» билан келган кишидан сўрадим.

— Кечирасиз, ўғлингиз нон қаердан пайдо бўлишини биладими?

Ҳамсўхбатим талмовсираб қолди.

— Билмаса, вақти келиб билиб олар. Ҳали ёш. Энди ўн олтига кирди. Болани шу ёшдан далада ишлатсак, пачоқ бўлиб қолиши ҳеч гап эмас.

Яқинда телевизорда кинолаваха томоша қилган эдим. Мазмунини ҳамсўхбатимга айтиб бердим. Шаҳар мактабида ўқувчилар бир-бирларига нон отиб ўйнаётдилар. Қоғоз отиб эмас, нон отиб! Уқитувчиси эса синфга кириб уларга дашном беряпти: «Синф хонасини ифлос қилдиларинг!» деяпти. «Ахир нон — бу кўз нуридай азиз нарса, нон — бутун тириклик манбаи-ку!» демаяпти. Йўқ, синфни ифлос қилдиларинг деяпти.

... Қирқ учинчи йилларда ёш бола эдим. Далага бошоқ тергани борардик. Галла аллақачон ўриб олиб кетилган. Фақат ер устида онда-сонда сариқ тупроққа аралашиб оқ бошоқлар ётарди. Биз, қишлоқ болалари кўни бўйи дала кезиб, бир халта, ярим халта бошоқ йигиб қайтардик. Ана ўша бошоқлардан ун ҳовучми, тўрт ҳовучми ун чиқарди. Оналаримиз уни кўзларига суртишарди.

Зогора нон-чи, зогора! Ҳозир ёшларимиз унинг нима-лигини ҳам билишмайди. Ҳа, билмагани маъқул. Аммо бизнинг ёдимиздан чиқмайди.

Ноннинг қадри... Бу ҳақда жуда кўп ёзиш мумкин. Лекин биргина мисол келтириш билан кифояланмоқчиман, холос.

Марказий телевидение орқали ҳар ҳафтада намойиш этиладиган «Киносаёҳатчилар клуби» кўрсатувини олиб борувчи Юрий Сенкевични кўплар танийди. Аввалги йили ўз кўрсатувларидан бирида у қўйидаги гапларни айтди: «Мен ноннинг қадрини жуда яхши билман. Онам бизни ноннинг ҳар бир ўшоғини қадрлашга, кўзга суртишга ўргатган».

Кейин сурштириб билдим. Юрий Сенкевич 1939 йилда Ленинградда туғилган экан. Демак, Ленинград қамали кунларидан у уч-тўрт яшар бола бўлган. Қамалнинг бутун даҳшатини ўз бошидан кечирган.

Ногоҳ ўша қаҳрамон шаҳардаги Пискарёв қабристонини, Таня Савичеванинг тақдирини ўйладим. Балким, Таняни, унинг очлик азобидан қўрбон бўлган қариндошларини ўлимдан олиб қолиш учун ҳали айтиб ўтганим синф хонасида болалар бир-бирига отаётган уч-тўрт тўғрам нон камлик қилгандир. Ким билсин...

Ҳалиги идора ходимининг яна бир гапи мени ғоятда таажублантирди. «Ўғлим энди ўн олти ёшга чиқди». Отанинг наздида у ҳали гўдак.

Полк командири Аркадий Голиковни эсланг. Кейинчалик у Аркадий Гайдар тахаллуси билан жаҳонга донг таратди. Уша полкка командирлик қилган йиллари у ўн тўрт ёшда эди. «Бўрон боласи» — Николай Островскийни хотир-

ланг. Ҳозирги болаларимиз ўрта мактабни битираётган йиллари у жанг суронини бошидан кечириб, жон олиб, жон бериб юрган эди. Бундай мисоллар тўлиб-тошиб ётибди. Тарихда ўчмас из қолдирган ёш гвардиячилар, довиорак Зоя ва бошқалар.

Менга «ҳозирги замон бошқа, тинчлик даври» дейишлари мумкин. Жуда яхши. Бирин марта шукур. Лекин ўғил-қизларимизни ҳалиги ўртоқ айтганидек «оқ билак» қилиб тарбиялашга ҳаққимиз борми!

Биз жаҳонда биринчи марта янги жамият қўряпмиз. Унинг номи — коммунизм. Бундай жамиятни ота-боболаримиз, аجدодларимиз орзу қилиб келганлар. Уша жамиятда яшаш учун киши ҳар томонлама етук, баркамол бўлмоғи лозим.

Кўпдан бери «қишлоқда яшайсанми — техникани бил» деган шиорга амал қилиниб келарди. Аммо, афсус, кейинги пайтларда шу шиор нутилиб кетди. Мен эса «қишлоқда яшайсанми — унинг ташвишини, оғирчилигию енгилчилигини яхши бил, меҳнатини қадрла» деган бўлардим.

Севимли шоиримиз Ғафур Ғулом тўғри айтган: «Тақдирини кўл билан яратур одам, ғойибдан келажак бахт бир афсона...» Мана йигирма йил аввалги бир лавҳа.

...Чўлнинг зимзиё, қоп-қоронғи кечаларида юлдузлар нега бунчалик чақнаб кўзга ташланади! Уша йигитлик йилларимда ҳам билолмасдим бунинг сирини, ҳозир ҳам билолмайман. Бу ерларда, Мирзачўл чўлларининг қоп-қоронғи кечаларида гўё само билан замин ўртасида кўзга кўринмас бир ҳарир парда олиб ташланадию, осмон жаҳоҳирлари ўзларининг бутун гўзалликларини кўз-кўз қилдилар.

Бир амаллаб қурилган чайланинг ёриғидан сўнгсиз, чексиз осмонга тикилиб ётарканман, мен ана шулар ҳақида ўйлардим. «Виз-виз» этган товуш эшитилади. Бу — чивин, чўл чивини. Дарҳол этингизнинг бирор жойи қичиша бошлайди. Шапати урасиз. Мўлжални аниқ ололмасангиз, сал пастроқдан ё юқорироқдан чақади. Шапатилашда давом этасиз. Мол тезағи учраб қолса, ёқиб тутатасиз. Чивинлар бунинг хуш кўрмайди. Акс ҳолда визиллаб келаверади, келаверади. То ярим кечагача, то совуқ шабада эсиб, уларни пасткам закан ва зовурларга ҳайдаб юбормагунча.

Ухлаш керак, қуёшдан аввал уйғонмоқ керак. Яна ўша ҳар кунги иш — пахта ташвиши. Биз, чўлқуварлар, бу ерларнинг инжиқликларига ҳам, кибру ҳавосига ҳам аста-секин кўникиб борапмиз.

Ҳозир мен сизга ҳикоя қилиб бераётган давр олти-шинчи йилларнинг бошлари. Мирзачўлга умумхалқ ҳужуми эълон қилинган пайтлар. Биз, Фарғона водийсидаги учала областдан Мирзачўлга бу даштни ўзлаштириш учун йўлга чиққан ташаббускорлар, вақтинча омонат қурилган ўйларда яшаймиз. Сув йўқ, электр йўқ, Ҳамма нарса янгидан бошланяпти бу ерда.

Табиат ўз бағрида яшириб ётган бойликларини осонгина бериб қўймайди инсонга. Бунинг учун курашини керак. Биз ўзлаштираётган ерларга инсон қадами тегмаган ҳали. Шўр... Баъзи жойларда у оппоқ қор каби ер устига чиқиб ётади. Ерлар нимжон, ўта нимжон. Такрор-такрор ишлаш, минерал ўғитга, маҳаллий ўғитга тўйғазиш керак уни. Ана шундан кейингина у сизнинг амрингизга бўйсунди.

Чўлни қувиб келган ташаббускорлар орасида номи газеталардан тушмай юрган таниқли пахтакорлар бор. Улар орасида кўзга кўринмагани, «кичкина»си менман. «Мирзачўлни боғу бўстонга, гулистонга айлантираемиз» деб йўлга чиқишган улар. Ташаббусларини область партия комитетлари, ундан юқори органлар тасдиқлаган. Бир нечтаси — Меҳнат Қаҳрамонлари...

Бу ерларда жасорат кўрсатишини оддий иш деб билган, чўл билан, унинг қийинчиликлари билан курашишда ўз кучини, иродасини синаб кўришга жазм қилган одамлар тўпланшиганига мен тездагина амин бўлдим.

Мана ҳозир, чайла тешигидан түбсиз осмонга, тинмай кўз қисаётган жимир-жимир юлдузларга тикилар эканман, оғир кечган болагим, ҳаёт йўлидаги биринчи мустақил қадамларим кўз ўнгимдан бир-бир ўтмоқда. Уз-ўзимга савол бераман кўпинча: чўлқуварликни танлаб, тўғри иш қилдимми!

Йигитлигининг бир шарофати деб мен тўғри сўзликликни,

ростгүйликни тушунаман. Бошинга қилич келса ҳам тўғри гапир, дилингдагини гапир. Бир хил одамлар бор. Узидан лавозими юқорироқ одам кўмирни оқ деса, у ҳам оқ дейди. Сутни қора деса, у ҳам қора дейди. Шамол қайси томонга эсса, ўша томонга қараб эгилади. Рост гап. Шундай тоифадаги одамларни хуш кўрмайман.

Ешликда кўп туртидим. Тўққиз ёшмдан далага чиқиб ишлай бошлаганман. Оғир уруш йиллари, етимлик азо-би... «Етимлик нимадир, бизлардан сўра, қирқинчи йилларнинг саргардонлиги...» дея фафур аканинг машҳур шеърини сал-пал ўзгартириб айтиб юрамиз.

Ҳамма қийинчиликлар орқада қолиб кетди. Эллигинчи йилларда қишлоқ ҳўжалик техникумини тугаллаганимдан кейин Қорадарё бўйидаги ўз туғилган қишлоғимга келиб, колхозда агрономлик қила бошладим.

Агроном — дала инженери. Ҳар бир участкада ғўзаларнинг ўсиши қандай бўляпти, қаер сувдан қоляяпти, қаерда эса культивация ўтказиш зарур — у беш қўлдай билиши лозим. Агроном ғўзанинг ҳолатини юраги билан ҳис қилади. Лекин «юқори»дан туриб, унга ақл ўргатаверишса, уни ўз ҳолига қўйишмаса, бундан ёмони йўқ. Худди мана шу масалада колхознинг, ҳатто районнинг «катта»лари билан бир-икки марта тортишиб ҳам олдик.

Бизда юқоридан туриб муддат белгилаш практикаси ёмон. Баъзи раҳбарлар кабинетларида ўтириб оладиларда, «шунча кун мобайнида экиш тугаллансин», «фалон кунни культивация бошлансин», «фистон кунни сув очилсин» дея буйруқ беравердилар. Ахир, мана шу ернинг устидан бола-чақа боқаётган, унинг шўрини юваётган, уни эъзозлаётган, ардоқлаётган деҳқон экиш муддати қачону, культивациянинг муддати қачон, ўзи яхши билмайдими! Унинг қалби айтиб турмайдими бу нарсани!

Мирзачўлда иш бошлаганимизнинг дастлабки йиллари кўпинча ўйлаиб қолардим: балки ўша ўз қишлоғимда тинчгина ишлайверганимда яхши бўлармиди экан! «Катта»лар нима деса шунини бажариб, «кўрсатма»ларга амал қилиб юрсам, тез орадаёқ кўзга кўриниб қолиш, лавозим пиллапосидан осонгина кўтарилиб кетиш ҳам мумкин эди. Лекин виждонга қарши боролмасдим. Бунинг устига янгича иш бошлаш, ўзини мустақил меҳнатда, қийинчиликларни енгишда синаб кўришининг ҳам «маза»си бошқача бўлади.

Афсуски, бу синовларга ҳамма ҳам тенг бардос беролмади. Ярим йил ўтгач, донги бутун Фарғона водийсига ёйилган қаҳрамонлардан биттаси чамадонини йнгиштириб қолди.

— Бизга тўғри келмас экан бу ерлар,— деди у қисқа қилиб ва жуфтанин ростлади.

Ахир чўлқуварлик шарафи, йнгитлик сўзи, қолаверса коммунистлик ор-номуси ва виждон қаерда қолди! Биринчи йилнинг ўзидаёқ шерикларимизнинг тенг ярми чўл билан ўшандай «хайрлашди».

Ғалаба ҳеч қачон курашсиз, қийинчиликсиз қўлга киритилмаган. Мен шундай тушунаман: аввал ўзинг ён, инини бошқаларни ёндир. Сен чўлқувар экансан, изингдан орқага қайтма! Чўл қўрқоқларни, унинг юзига оёқ босганларни кечирмайди ва аксинча, унинг қадр-қимматини жойига қўйганларни бошига кўтаради, улуглайди. Чўл ҳеч қачон инсондан қарз бўлиб қолмайди.

Биргина мисол келтирайман: ўтган йили бизнинг бирлашмамизда пландаги 16,5 минг ўрнинга 22501 тонна пахта етиштирилди. План 137 процент бажарилди. Рақамлар зерикарли нарса. Аммо ишимизнинг кўламини кўзга кўрсатиш учун уларга мурожаат қилмасдан иложимиз йўқ. Гектаридан 41 центнердан пахта ҳосили етиштирдик. Меҳнат-кашларимиз йил бўйи ишлаб топган пулларининг ҳар бир сўми эвазига ўртача 1 сўм 38 тийиндан қўшимча ҳақ олдилар. Эътибор беринг — бу фақат ўртачаси. Биз олтинчи йил сурункасига КПСС Марказий Комитети, СССР Министрлар Совети, ВЦСПС ва ВЛКСМ Марказий Комитетининг Кўчма Қизил байроғини қўлга киритиб келмоқдамиз.

Одамларимиз республикада энг тўқ яшаётган кишилардир, десам муболага бўлмас. 150 сўм ойлик бизда энг паст ойлик ҳисобланади. Уртача маоши ойига 400 сўмин ташкил қилаётган механизаторларимиз бор. Мана сизга чўлнинг қайтаргани!

Яқинда пойтахтдан меҳмонлар келиб қолишди. Улардан бирн гектаридан 41 центнердан ҳосил етиштирганимизни эшитиб, «тушунарли» дегандай бош силкиди.

— Ҳа, энди, чўл-да! Рост айтинг, Собиржон ака, қанча қўшимча ерингиз бор!

— Бир сотих ҳам йўқ,— дедим.

Меҳмон ажабланди.

— Бўлмаган гап!

— Йўқ, бўлган гап! Чунки дастлаб, Мирзачўл ўзлаштирилаётган пайтда москвалик мутахассислар келишиб, азорофотсёёмка қилишган ва ерни картага туширганларидан сўнг, бизга қадам-бақадам ўлчаб беришган. Ишонмасангиз, хоҳлаган участкани ҳисоблаб чиқишингиз мумкин.

Галимнинг исботи тариқасида шунини айта оламиз: бизда ҳамма совхоз, бўлим ва бригадалар бир текисда, равон ҳосил оляптилар. Бу 37—48 центнерни ташкил қилади. Орадан «отилиб» чиққан, гектарига олтимишдан бераётган машъаллар ҳам, 400—500 тоннадан пахта тераётган механизаторлар ҳам йўқ. Ҳамма машиналаримиз икки қаторли. Агар унда 200 тонна пахта териб берсанг отангга раҳмат, деймиз механизаторга.

Агросаноат бирлашмамиз республикадаги тўртта бирлашманинг бири. Бир вақтлар вақтинча чайлаларда бошланган иш, мана, йнгирма йил ўтгач ҳам жадаллик билан давом этапти. Бизнинг «Фарғона» совхозимиз Мирзачўлдаги етакчи ҳўжаликлардан бўлиб қолган эди. Утган йил 10 март кунини у агросаноат бирлашмасига айлантирилди.

Ҳозир бу ерда бешта совхоз [улардан бири совхоз-техникум], механизациялашган кўчма колонна, пахта тозалаш заводи, теплица ҳўжалиги, асаричилик совхозини бор. Яна бир-икки йилдан сўнг бирлашмада 14 та мустақил ҳўжалик, ташкилот ва корхона бўлади.

Бирлашманинг эртасига, келажакига тузукроқ назар ташлайлик, чунки ана ўшанда бажаражак ишларимиз кўламини аниқ кўзга кўриниб қолади. Мевани қайта ишлайдиган консерва заводи, аралаш озуқалар заводи, 10 минг бошдан чўчка ва қорамол учун мўлжалланган иккита бўрдоқчилик комплекси...

Мана шу беш йилликда бирлашмамизда қурилиш ишлари жадаллик билан бошлаб юборилади. Биз мўъжазгина шаҳарча бунёд этмоқчимиз. Механизациялашган кўчма колонна барча қулайликларга эга бўлган 150 та уйини шу йил, яна ўшанча уйини эса келгуси йили фойдаланишга топширади.

1990 йилга бориб агросаноат бирлашмасида 40 минг тонна пахта етиштирила бошланади. 40 минг тонна! Деярли бутун бир районнинг пахтаси.

Бизни кўни-қўшнилариимиз ерга хасис дейдилар. Бу гапда жон бор. Ҳақиқатан ҳам ерга келганда, биз хасисмиз. Узингиз ўйлаб кўринг: ишни кучимиз, техникамиз етарли. Кассада олти миллион сўм қимирламай ётган пулимиз бор. Бу — соф фойда. Аммо қўшини колхоз ва совхозларда, районларда минглаб гектар ерлар ўзлаштирилмай ётибди. Бунинг учун ўша ҳўжаликларда етарли техника ва маблағ йўқ.

Кунлардан бирида мен активлар билан маслаҳатлашиб, бир фикрга келдим. Ўша ерларни биз ўзлаштириб, фойдаланиб турсак, қандай бўларкин! Биз бир бекор ётибди. Агар шундай қилсак, бир ўқ билан иккита кўёнини урардик. Биринчидан, биз пахтамызга пахта қўшамиз. Иккинчидан, қўшилариимиз беш-олти йилдан сўнг биздан тайёр, ўзлаштирилган, минерал ва маҳаллий ўғитлар билан бойитилган, гектаридан 35—40 центнердан ҳосил берадиган ерни қабул қилиб оладилар.

Шу таклиф билан қўшини районларга бордим. Шундай ва шундай, нима дейсизлар! «Майли» — бажонидил, рози бўлишди улар. Ишни бошлаб юбордик. Ҳозир тобора чўлнинг ичкарисига кириб боряпмиз.

Истиқбол катта. Лекин уни амалга ошириш, биринчи навбатда одамларга боғлиқ.

«Фарғона» совхоз-техникумининг иш бошлаганига бир неча йил бўлиб қолди. Биз ҳозир четдан келадиган кадрларга муҳтож эмасмиз. Техникум ўтган йили 99 нафар малакали бухгалтер, механизатор, агроном кадрларни етказиб чиқарди. Бу йил ҳам махсус ўрта билим юртини шунча мутахассис битиради.

Одамлар ҳақида ғамхўрлик қилиш бизда бош масалалардан бири. Оташқалб, фидойи кишиларнинг, айниқса ёшларнинг меҳнатини кўрар экансан, улар учун ҳар қанча шароит яратилса ҳам оз, деган фикрга келасан, киши. Табиий газ, электр, водопровод — булар чўлқуварлар ҳаётидан аллақачон ўрин эгаллаган. Ҳали айтиб ўтганим каби, уй-жой масаласи ҳам кейинги икки йилга қолиб-қолмай ҳал бўлади.

Лекин бирлашманинг ҳали ўз клуби йўқ. Бу эса чўлқуварларимизнинг маданий турмуш даражасини кўтаришга тўсиқ бўлиб келмоқда. Аслида клуб қурилиши бундан 13 йил муқаддам бошланган. Лекин тақа-тақ тўхтаб қолди. Биз бу борада «Средазерсовхозстрой» ва «Голодно-степьстройга» номалар ёзавериб бўлишимиз толди. Ниҳоят, мана шу йил битказишга ваъда қилинди. Кўрамиз, ростмикан бу ваъдалари...

Юқорида айтиб ўтилганлар чўл ҳақиқий деҳқонга ўз қалбидаги бойликларни аямай очишига, у инсондан қарз бўлиб қолмаслигига жонли далиллардир. Бунинг учун ишла, жон кўйдир, ерни эъзозла, ардоқла.

Мен бирлашмамиз ёшлари билан фахрланаман. Шу нарсага ишончим комилки, уларнинг аксарият кўпчилиги нима иш топширмаган, ҳалоллик билан, виждонан бажарадилар. Ёш бўлим бошқарувчиси Анвар Эргашевни олайлик. Чорвадор Одина Назарова, Шаҳзода Холиқова, Режаббой Отабоев, Тўланбой Соқиев, Тўхтасин Каримов, пахтакорлар Камолиддин Комилов, Матвали Рисбоев. Фидойилик, жонкуярлик бор бу йигит-қизларда.

Масалан, Анвар Эргашевни ҳамма вақт энг оғир участкаларда кўраман. Керак бўлса, ўзи сув қўяди пахтазорга, лозим бўлса — трактор рулига ўтиради. Ишни оқ-қора, оғир-енгил деб ўтирмайди.

Лекин ҳамма ҳам бир хил эмас. Нур бор жойда соя ҳам бўларкан. Яқинда бирлашмамизда меҳмон бўлган пойтахтлик ёзувчилардан бири дангал сўраб қолди.

— Қўл остида ишлаётган одамларингизни жуда яхши кўрар экансиз. Ҳар қадамда мақтайсиз. Юз фоиз ҳаммаси ҳам ишончингизни оқлайдим!

— Йўқ, — дедим, — афсуски, йўқ.

Сўнг бир воқеани сўзлаб бердим.

Юқорида айтиб ўтганимдай, бирлашмамиз энг бой бирлашмалардан бири. Одамларимиз тўқ яшашади. Менинг ихтиёримда бўлган директор фондининг ўзигина (бу фонддан мукофот пули, ёрдам пули берилади) миллион сўмни ташкил этади. Лекин ишончни сунистеъмом қилиш ҳолларига дуч келамиз баъзан.

Мен бир йигит ҳақида гапирмоқчиман. Унинг исмини, хизматини айтмайман, зарурати йўқ. Аммо бир неча йил аввал Н. (номи шундай бўла қолсин) кўзбўямачилик устида қўлга тушган эди. Ўзига қарашли икки кишини йил охирида даромади паст бригадadan энг сердаромад бригадага «ўтказиб» юборган ва шу тариқа 2—3 минг сўмга яқин ҳаром пул ишлаб олган эди. Ахир сенга нима етишмаяпти, инсон боласи! Одамлар ўртага тушишди. Судга бермадик, ўзлаштириб юборган пулларни ундириб олдик. Узини эса тарбия қилмоқчи бўлдик.

Яқинда идорага келсам партком секретари Ҳайитмамат Баҳриев бошини чангаллаб ўтирибди.

— Нима гап!

— Н. яна «иш кўрсатиб» қўйибди.

Батафсил тушунтириб берди. Бу сафар ҳам фирибгарлик устида қўлга тушибди у. Бу галги жинояти унча катта бўлмаса ҳам ҳар ҳолда жиноят эди. Шундай қарорга келдик: кетсин у орамиздан. Чўл — муқаддас даргоҳ. У поқдомон, ҳалол, олижаноб кишилар маскани. Бу ерда ҳар хил қаллоблар, ҳаромтомоқлар учун жой йўқ.

Яна бир мисол. Чўлчилик — мўлчилик. Чўл шароити ҳамма нарсени кўтариб кетаверади, деган тушунча ҳам йўқ эмас, орамизда. Тўғри, минг-минг асрдан бери инсон оёғи тегмаган ерларни ўзлаштириш учун партиямиз, ҳукуматимиз маблағни аямаяпти. Лекин бу нарса пулни орқа-олдинга қараб ишлатавер, совуравер дегани эмас-да! Ҳар нарсанинг ҳам ҳисоб-китоби бор.

Тракторчи тракторини ўз уйи ёнига олиб келади. Моторини ишлатганча шу ерда қолдириб, ўз иши билан банд бўлади. Трактор икки соат-уч соат давомида шу ерда патиллаб туради. У билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Ҳар кунини шу аҳвол. Ёниги беҳуда сарф бўлади.

Тўхтаган, ахир бунинг учун сўрайдиган, суриштирадиган киши йўқми! Болалик йилларимдан яхши биламан: ўша пайтларда тежамкорлик учун катта кўраш борарди. Ёдимда: отам тракторчи эди. Эҳтиётсизлиги туфайли 40 килограмм керосин тўкилиб кетганлиги учун уни қамаб юборишган... Бундай ўта бемехрлик каби чора-тадбирлар ҳам ортиқча бўлгани каби, ўта ҳотамтойлик ҳам умумий ишга салбий таъсир кўрсатишини, интизомсизликка, хўжасизликка олиб келишини унутмаслигимиз керак.

...Бизда никоҳ тўйлари роса уч соат, яъни кеч соат тўққиздан ўн иккигача давом этади. Дрофатхон билан Усмонжоннинг тўйлари ҳам охирида бораётган эди. Мен сўнгсиз ўйлар оғушида эдим.

Мана шу куёв билан қаллиқ биз чўлни ўзлаштиришга келган йиллари ҳали ёруғ дунё юзини кўрмаган эдилар. Мана бугун эса улар социалистик жамиятимизнинг энг кичик ячейкасини барпо этаётирлар. Улар унинг-ўсишади, ўзларидан кўлайишади; ўғил-қизлари ҳам боғу гулистонга айланган мана шу чаманининг муносиб фарзандлари бўлиб қолишади ва балоғат ёшига келиб, инсониятнинг йигитлик асрини, ХХI асрини кутиб олишади.

Биз йигирма йил муқаддам чўлни ўзлаштиришга киришганимизда мана шундай нурафшон кунлар ҳақида фақат орзу қилган эдик холос. Орзуларимиз рўёбга чиқди. Бундан кейин эса яна ҳам яхши бўлади. Ҳалиги ҳамқишлоғимнинг саволига лўнда ва аниқ жавоб мана шу.

Инсон ҳаётда ўзидан из қолдириб кетиши керак. Бу у амалга оширган ишларда намоён бўлади. Йиллар, ўн йиллар ўтса ҳамки бу из ўчмайди, аниқ кўзга ташланиб туради.

Халқимизнинг классик қўшиқларидан бирида шундай чиройли нақорат бор: «Қадамингда гуллар очилсин». Мен бу чўлларга йўл олган ҳар бир киши, ҳар бир ёш ўз қадамида ана ўшандай гуллардан, чаманлардан иборат из қолдиришини хоҳлардим.

Чўл эса, яна бир бор такрорлайман, ҳеч қачон қарз бўлиб қолмайди сиздан. У ўн баравар, юз баравар қилиб қайтаради меҳнатингизни. Бағридаги тубсиз бойликларини, жавоҳирларини очиб ташлайди сизга.

Бугунги яшнаётган Мирзачўл, унинг порлоқ келажаги бунга яққол мисолдир.

ОЗОД
ШАРАФИДДИНОВ

ШЕЪР КЎП, АММО ШОИР-ЧИ?..

*Ўзбек совет шеърляти янги,
бадиий-маънавий юксак
савияга кўтарилди.
Аммо у ўртамеъначилик каби
иллатдан батамом
қутулганича йўқ. Таниқли
мунаққид, Беруний мукофоти
лауреати
Озод Шарафиддинов
бу гал жамоатчилик назарини
ана шу масалага қаратади.*

аниқли қозоқ адиби Абиш Кекилбоев яқинда «Литературная газета»да босилган мақоласида сўнгги йилларда қозоқ адабиётида роман ҳаддан зиёд кўпайиб кетгани, гўё биров «роман ёзмаган бир жон қолмасин», деб шпор ташлагандек, ҳамма ўзини романга ураётгани тўғрисида гапирган эди. Дарҳақиқат, сўнгги икки-уч йил мобайнида, қозоқларда юздан ортиқ роман пайдо бўлди. Бу ҳодисага фақат қувониш керак эди, аммо... Афсуски, Кекилбоев таъкидлаганидек, романларнинг кўпи мўрт, ўртамеъна, шаклангина романга ўхшайди, холос.

Бизнинг адабиётимизда роман бобида ҳозирча қозоқлардагидек «портлаш» содир бўлгани йўқ. Ҳозирги аҳволга қараганда, яқин беш-олти йил ичида бундай «портлаш» ни кутиш ҳам қийин. Лекин шеърят соҳасида бизда ҳам ғалати ҳодисалар юз бермоқда. Адабиётимизни кузатиб бораётган одам сўнгги йилларда шеърят бирдан жунбушга келганини, тўлқинли дарёдек, ҳеч қандай тўсиқни тан олмай, кўпириб тошаётганини кўрмасдан иложи йўқ. Шоир Омон Матжон «Шарқ юлдузи» журналида [1982 йил, 11-сон] эълон қилинган мақоласида 1981 йил давомида 170 000 мисра шеър босилганини ёзади. 1982 йилда неча мисра шеър босилганини ҳозирча ҳеч ким ҳисоблагани йўқ, лекин комил ишонч билан айтиш мумкинки, ўтган йили ҳам шеърлар оқими заррача камайган эмас. Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида, «Ёш гвардия» нашриётида ҳар йили ўнлаб шеърлий тўпламлар чиқиб турибди. «Шарқ юлдузи», «Ғулистон», «Саодат», «Ёшлик» журналлари, «Совет Ўзбекистони», «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», «Тошкент оқшоми» газеталари ўз саҳифаларида мунтазам равишда шеърлар эълон қилиб турибди. Ҳадсиз, ҳудудсиз, бутун бошли бир уммон! Хўш, бу яхшими, ёмонми! Шеърятнинг вулқондай қайнаб-тошаётганини, шоирлар қатори муттасил ўсиб бораётганини, бир йилнинг ўзида юзлаб янги шоирнинг номи пайдо бўлаётганини қандай баҳолаш керак! Менимча, бу ҳодисани дабдурустан яхши ё ёмон деб, ўзил-кесил, кескин баҳолаб бўлмайди. Бунинг ўзига яраша ижобий томонлари ҳам, салбий томонлари ҳам бор.

Авалло шуки, бугунги ўзбек шеърлятидаги мислсиз жонланиш тасодифий эмас — бунинг асосий сабабларини реал ҳаётдан қидириш лозим. Бугунги ҳаётимизда маънавиятга интилиш ҳар доимгидан кучли, фидокорона меҳнат билан улғу ишларни рўёбга чиқараётган, маданий турмуш даражаси ўсиб бораётган, савияси кенгайиб, фикри теранлашиб бораётган халқимизнинг санъатга, адабиётга, шеърлятга эҳтиёжи катта. У санъат ва адабиётдан ўз ишларининг инъикосини излайди, санъат кўзгусида ўзининг янгича маънавий қиёфасини, руҳий оламин кўришни истайди. Ҳаёт кун сайин бири бирдан мураккаб, бири бирдан чигал муаммоларни, ҳал қилиниши зарур бўлган жумбоқларни ўртага ташламоқда. Халқ ўз адабиётидан ана шу жумбоқларга, муаммоларга, саволларга одил ва доно жавоб олишни хоҳлайди. Иккинчидан, социалистик жамият ривожланган сари, халқимиз ижодий кучларининг намён бўлишига, равнақ топишига кўпроқ имконият туғилади. Жамият ўз аъзоларининг ижодий иштиёқларини ҳар жиҳатдан рағбатлантиради ва уларнинг ўсишига ғам-хўрлик қилиб, зарур шарт-шароитларни яратиб беради. КПСС Марказий Комитетининг, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг ижодкор ёшлар ҳақидаги маълум қарорлари, «Ёшлик» журналининг ташкил қилиниши ана шу ғамхўрликнинг сўнгги йиллардаги аён натижаларидир. Бу ғамхўрликлар сизиб ётган ижод булогининг кўзини очиб юборгандай бўлди. Шу тўғрисида, сўнгги йилларда адабиётнинг ўзида 500 дан ортиқ янги ижодкорнинг номи пайдо бўлди. Сирасини айтганда, аҳолиси 18 миллионни ташкил қилувчи ўлка учун 500 ижодкор унча кўп эмас. Бу аҳолининг атиги мингдан уч фонзини ташкил қилади,

холос. Улуғ ишларни рўёбга чиқараётган халққа улуғ адабиёт ярашади. Шунинг учун ижодкорлар сафи қанча тингиз, қанча бақувват бўлса, шунча яхши... Лекин масаланинг бошқа томони ҳам бор. Адабиёт шунча галати соҳаки, у кўп ҳолларда умумий қоидаларга бўйсунмайди, кўникилган қолипларга сиғмайди. Адабиётда ҳеч қачон миқдор ўз-ўзидан сифатни таъминлаган эмас. «Оз бўлсин-у, соз бўлсин», деган машҳур ҳикмат атайин адабиёт учун яратилгандек. Чиндан ҳам кўпинча шундай бўлади: муайян даврда юзлаб шоирлар ижод қилади, улар кўп-лаб шеърлар яратишади, китоблар эълон қилишади, асарларини минбарлардан, радиодан, телеэкранлардан ўқишади. Бир қараганда, адабиёт гуркираб ўсаётгандай, шеърят яшнаб кетгандай туюлади. Аслида эса бу асарларнинг кўпини халқ қабул қилмаслиги, уларнинг муаллифларини шоир деб танимаслиги, эътироф этмаслиги мумкин. Бироқ шундай шоирлар ҳам бўладики, уларнинг шеърларини одамлар интиқиби кутади, уларни жон қулоғи билан тинглайди, тинглайдигина эмас, ёдлаб олиб, ўзининг доимий ҳамроҳига айлантиради. Чинакам шоирнинг шеъри одамларнинг маънавий ҳаётига сингиб кетади, уларга битмас-туганмас руҳий озиқ бахш этади. Бундай шоирлар сон жиҳатдан кўпчиликини ташкил қилмасалар-да, уларнинг асарлари адабиётнинг умумий савиясини белгилайди. Уларнинг ижодида муайян даврдаги етакчи ижодий тенденциялар мужассам топади. Ҳа, адабиётда сифат масаласи, асарнинг гоъвий-бадий мукамаллиги масаласи ҳамisha асосий масала бўлиб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Бинобарин, сўнгги йилларда эълон қилинган юз минглаб мисра шеър ҳақида гапирганда, астрономлар даврасига кўпроқ ярашадиган бундай улкан рақамлардан ғурурланиш билан чекланиб бўлмайди, балки шеърларни адабиётнинг ягона ва азалий қонуни — сифат қонуни тарозиларга солиб, тафтишдан ўтказиш ҳам лозим. Афсуски, сўнгги икки-уч йил мобайнида яратилган минглаб шеърларни сифат тарозисининг паллаларига солиб кўрсак, уларнинг ҳаммаси ҳам тош босавермайди, улар орасида мағзи пуч, вазни енгил шеърлар жуда кўп. Мен бу шеърлар билан танишар эканман, ҳадеб кўнглимда бир оддий савол айланаверганини ҳис қилдим: ўқиганларимдан қайси шеър адабиётимизда, шеърятимизда воқеа бўлишга арзийди! Уларнинг қайсилари ўнлаб йиллар яшаб қолади! Қайсилари яна 30, 40, 50 йиллардан кейин ҳам китобхоннинг қалбини ларзага солиб, уни шеърят сеҳрига тўлдириб, унга бир дунё завқ-шавқ бахш этиб, яшашда давом этади! Эҳтимол, бу савол баъзи бировларга ноўрин туюлар, 50 йил кейин бўладиган гапларни кўзгаб ўтириш ножоиз кўринар. Эҳтимол, баъзи бировлар бундан ҳаддан зиёд талабчанлик деб, адабиётга энди кириб келаётган ёшларга бундай талаблар билан ёндашиб бўлмайди, деб ҳисоблашар. Аммо фикримча, кўнглимдаги бу савол ўрилли ва қонуний. Бундан адабиётимиз тарихи, шеърятимизнинг бой тажрибаси тўла тасдиқлайди. Ахир, Ҳамза, Ғафур Ғулوم, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Шайхзода, Усмон Носир, Миртемир каби устоз шоирларнинг ҳаммаси бўлмаса ҳамки, кўпчилик шеърлари адабиётда воқеа бўларди, фақат бир гуруҳ шинавандаларнинг эмас, омма оғзига тушар, халқ маънавий хазинасининг таркибий қисмига айланарди. «Яша, Шўро!», «Турксиб йўлларида», «Сен етим эмассан», «Наъматак», «Юрак», «Ўлка», «Россия», «Умрлар бўладиким...», «Мен сени», «Киприklarим» каби шеърлар пайдо бўлган пайтлардаги таъсир кучи заррача йўқолмаган ҳолда, бугун ҳам яшашда давом этмоқда. Бу рўйхатни яна давом эттириш мумкин, албатта. Ҳўш, сўнгги йилларда яратилган шеърлардан қайсиларини ана шу асарлар қаторига қўйиш мумкин! Сўнгги йилларда бундай асарлар мутлақо яратилмади, десак инсофдан бўлмайди. Бир қанча атоқли шоирларимиз сўнгги йилларда ҳам энг юксак талабларга дош бераоладиган бақувват поэтик асарлар яратдилар. Фақат уларгина эмас, адабиётга дадил қадамлар билан кириб келган Усмон Азимов, Хуршид Даврон, Шавкат Раҳмон, Муҳаммад Солиҳ, Муҳаммад Раҳмон ва бошқа ёшлар ижодида ҳам чинакам поэзия намунаси деса арзийдиган асарлар кўп. Лекин шунга қарамай, таассуф билан айтиш керакки, ҳозирги шеърят уммонининг кўп қисми рангсиз, туссиз, эмоционал таъсир кучи заиф, ўртамиёна шеър-

лардан ташкил топган. Албатта, ҳозирги ўртамиёна шеърлар 25—30 йил аввалги ўртамиёна шеърлардан анча фарқ қилади. Авваллари бундай шеърларни бир қарашдаёқ таниб олиш мумкин эди, уларда кўпинча чинакам поэзия ўрнини баландпарвоз гаплар, риторик қақирқлар, жўн ҳақиқатларни қофиялаш туфайли тугилган дидактика эгаллаган бўларди. Мазмуннинг ғариблигидан ташқари, шоирлар сийқа поэтик образлар қўллашдан, пуч қофияларга мурожаат қилишдан ва ҳатто вазнда сакталиқка йўл қўйишдан ҳам чўчимас эдилар. Ҳозир аҳвол бутунлай ўзгарган — кўпчилик ўртамиёна деганларимиз ҳам шеърӣ техника жиҳатдан анча мукаммал, вазни равон, қофиялари бут, поэтик образларида оригиналликка интилиш мавжуд. Уларда фикр йўқ деб бўлмайди. Кўпгина шеърларда муайян туйғу, эмоционал кайфият бор. Хуллас, ҳозирги пайтда ўртамиёна шеърларнинг умумий савияси анча кўтарилган. Шунинг учун ҳам баъзан уларни чинакам поэзиядан ажратиб олиш қийин. Лекин ҳар қанча замонавий либосга бурканмасин, ҳар қанча ялтироқ, рангдор поэтик образлар билан безанмасин, ўртамиёна шеър ўртачалигича қолаверади. Бундай шеърларни ўқиган китобхон нари борса шоирнинг чапдастлигига тан беради-ю, кўп ўтмай, шеърни унутиб юборади. Чунки ўртамиёна шеър ҳеч қачон юракка етиб бормайди, уни ларзага солиб, жунбушга келтирмайди. Бундай шеър ёниб ёзилмагани учун китобхонни ҳам ёндирилмайди. Афтидан, бу мулоҳазаларни мисоллар билан далилламамаса бўлмайдиган кўринади. Табиийки, ҳозирги шеърятимизда мавжуд ўртамиёна асарларнинг ҳаммасидан мисол келтира олмаймиз, мақола жуда «семириб» кетади. Бир-иккита мисол билан чекланамиз. Усмон Темурнинг «Сени соғиндим» китобида шундай шеър бор:

Дераза ёнида тураркан деди:
«Осонгина кириб келмаскан баҳор».
Кеча роса ёмғир ёққан эди,
Бугун ёғар қор...
Кейин ўй суриб «ҳм... ҳм...» деди,
Ўзидан ўзи у танг қолди ilk бор.
Кеча унга ёмғир ёққан эди,
Бугун ёқар қор...

«Ўзгаришлар, ўзгаришлар»... деди.
Билингандай бўлди бунинг боиси ҳам.
Ўзи ҳам кечаги, кечаги эмас эди,
Отаси ҳам, ойиси ҳам!

Эргаш Муҳаммаднинг «Учинчи кутб» тўпламида «Лола» деган шеър бор:

Лолаларни тоғлар кафтида тутиб,
Гўё қалб рамзидек кўтарди баланд.
Лолалар одамни кутди қон ютиб,
Жон бермоқ истарди юраклар монанд.
Одамларни чорлаб юксакда лола
Йўлга қарайвериб бўйни чўзилди.
Ниҳоят қадамдан янгради олам,
Тоғни босиб ётган уйқу бузилди.
Одамлар юксалди тоғдан ҳам баланд,
Лола ранги сингди шафақ аксига.
Чунки унинг ўзи юраклар монанд
Жон бермоқ истарди инсон кўксига.

Учинчи мисол Мирза Кенжабоевнинг «Мактублар» тўпламидан олинган «Қайтиш» деган шеър:

Эҳ, поезд!
Эҳ, нега бу поезд мени тушунмас,
Нега имиллайди бунча мудраниб?
Кенгликлар бағрида гўё поездмас,
Ғанимат имконлар борар судралиб.
Эҳ, поезд!
Поезд, манзилингга дийдор, қувонч, ғам,
Вафою хиёнат кутса, бизлардай —
Ҳаллослаб-ҳаллослаб чопардинг
Сен ҳам.
Бўйсунмай қолардинг темир изларга!..
Эҳ, поезд!

Учала шеърни ҳам атайини тўлалигича келтирдим. Бу шеърлар ҳақида нима дейиш мумкин! Бир қарашда, уларнинг учоғи ҳам дурустдек кўринади,— муайян фикр бор, ҳис бор, поэтик образлар мавжуд. Лекин шунга қарамай, бу шеърларни юксак поэзия намунаси деб аташ қийин. Улар ўртамеъна даражадан юқори кўтарилга олмаган. Мен бу ўринда учала шеърда ҳам яққол кўзга ташланиб турган қусурларни назарда тутаяётганим йўқ. Масалан, биринчи шеърдаги «Кейин ўй суриб «ҳм... ҳм...» деди» деган мисра ошқора тарзда шеърятдан маҳрум. Шунингдек, шеърнинг сўнги икки мисрасида ҳам сунъийлик сезилади. Иккинчи шеърда ғализликлар бор. Тоғлар кафтида қалб рамзиди кўтарган лола сийқа образ. Унда китобхонга кучли таъсир кўрсатадиган оригиналлик йўқ. «Лола ранги синғди шафақ акисга», деган мисрада «шафақ акиси»ни қандай тушуниш керак! Шафақни тасаввур қилиш мумкин, лекин унинг акисини кўз олдингизга келтириб кўра оласизми! Лола «жон бермоқ истарди юраклар монанд», деган гапнинг мазмунини қандай қақиш керак! Учинчи шеър ҳам бундай нуқсонлардан холи эмас. Шоир иккинчи мисрада «мудраниб» деган сўзини қўллайди. Бу сунъий сўз — ўзбеклар «мудраб» дейиши мумкин, лекин ҳеч ким «мудраниб» демайди. Бундан ташқари, шоир поездга хитоб қилиб, «манзинингда дийдор, қувонч, ғам, вафою хиёнат кутса», «бўйсунмай қолардинг темир изларга» дейди. Аввало, поездга бундай хитоб қилишда муайян сунъийлик бор. Лекин бунисига кўнайлик, майли,— шоир одамнинг ҳаёлига нималар келмайди! Бироқ поезд темир изларга бўйсунмай қолиши мумкин эмас-ку! Поездининг поезддиги, моҳияти темир изларга бўйсунинида-ку! Бинобарин, шоир поездга ғайри ҳаётий, ғайри мантқиқий сифат юклаган, образнинг ахлитлигига пугур етказяпти. Юқорида айтилганларнинг ҳаммасига жузъий камчилик деб қарай қолайлик. Шунда ҳам, барибир, учала шеърни ижобий баҳолашга асос йўқ. Нега! Гап шундаки, учала шеърга асос қилиб олинган поэтик ғоя дурустроқ салмоққа эга эмас. Шоирлар жуда жўн, оддий гапларни шеърга солишган. Биринчи шеърда «одам муттасил ўзгариб туради» дейилган. Иккинчисида лола ўзини одамга бағишлаши ҳақида гап кетади. Учинчисида эса одам ҳаётга ошиқади, деган маъно бор, холос. Эҳтимол, жуда синчиклаб ёндашилса, бу маъноларни бироз кенгайтириб талқин қилиш мумкин, бироқ бу билан аҳвол ўзгариб қолмайди. Учала шеърда ифодаланган ҳақиқатни шоирлар ҳаёт қозонида қайнаб, курашларда иштирок этиб, изланиб, қийналиб кашф этган эмас, балки иш хонасининг мудроқ сукутида хаёлдан тўқиб чиқаришган. Шеърлардаги поэтик ғоялар нималарнидир ёна-ёна тасдиқлаётган, нималарнидир жигибйирон бўлиб инкор этаётган эҳтиросли қалбнинг эътиқоди эмас, балки ҳаётни пассив, лоқайдгина кузатиш самарасидир. Китобхон шеърларни ўқиб, инсон тўғрисида бирон салмоқли ва ибратли нарсани кашф қилмайди, улардан дурустроқ маънавий озик ола билмайди. Бу ўринда бир нарсани таъкидлаш керак,— мен Эргаш Мухаммад, Усмон Темур ва Мирза Кенжабоевнинг бутун ижоди ҳақида гапиряётганим йўқ. Уларнинг китобларида яхши шеърлар ҳам бор, бироқ улар қаторида ўртамеъналари ҳам анчагина.

Ҳозирги шеърларда ўртамеъналик хилма-хил шаклларда намоён бўлса-да, унинг иккита хусусияти яққол кўзга ташланади. Булардан бири шуки, ўртамеъна шеърларда акс этаётган олам анча тор, жонли, реал ҳаётдан анча узоқ. Бу шеърларда бугунги зиддиятли, курашларга тўла, тезкор ва безовта ҳаёт бутун шиддати билан, жамики мураккаблиги билан рўй-рост ифодаланаётгани йўқ. Тўғри, шеърларда бугунги ҳаёт белгилари кўп учрайди — шоирлар космосни ҳам, илмий-техник революцияни ҳам, икки система ўртасидаги курашни ҳам, уруш ва тинчлик масалаларини ҳам, Осис ва Африка халқларининг эрк учун курашини ҳам тез-тез тилга олиб туришади. Кўп шоирлар XX асрга хитоб қилиб, унинг мураккабликлари ҳақида ёзишади. Лекин кўп ҳолларда бу муҳим гаплар шеърнинг қон-қонига сингиб кетмайди, унинг пафоси даражасига кўтарилмайди, балки шеърнинг ташқи, ялтироқ либоси бўлиб қолаверади. Шунга кўра, айтиш мумкинки, бугун жуда кўп шоир халққа, элу юртга, тинчлик ишига садоқати ҳақида, замонга хизмат қилиш истаги тўғрисида дек-

ларациялар, хитоблар, шиорлар айтаётган бўлса-да, шеърятимизнинг граждалик пафоси сусайиброқ қолгандек кўринади. Шеърларда намоён бўлаётган ҳаёт манзараси анча силлиқ, осойишта, сокин. Шундай тасаввур пайдо бўладики, кишини безовта қиладиган, жўшиб-ёниб, эҳтирос билан бонг уришга, ҳайқиришга ундайдиган ҳеч гап йўқдек. Сўнги йиллар ичида юздан ортиқ тўпламини ва рақлаб чикдим. Қизиқ, уларда Ватан, партия, коммунизм ҳақидаги шеърлар анча камайиб кетгани яққол кўриниб турибди. Ҳолбуки, бу улуг мавзулар ҳаммиша кўпмиллатли совет поэзиясининг етакчи мавзулари бўлиб келган. Бу мавзулар ҳаммиша давр ҳақиқатини чуқур очишга, шеърятнинг граждалик руҳини мукаммал ифодалашга имкон бериб келган. Нега энди бугун анча-мунча шоирлар бу мавзуларга камроқ мурожаат қиладиган бўлиб қолди, нега улар бетараф мавзуларни, маҳумроқ мавзуларни афзал кўришяпти! Афтидан, айрим шоирлар Ленин ва партия, ватан ва коммунизм ҳақида ёзганда муқаррар тарзда риторикага, декларативликка йўл қўйиш керак деб ҳисоблайди, шекилли. Бундай қараш мутлақо тўғри эмас. Маяковский, Гафур Ғулум каби буюк устозлар бу мавзуларда риторикасиз ҳам шеърятнинг асл дурдоналарини яратиб мумкинлигини исбот қилганлар. Албатта, Ватан ҳақида ёхуд коммунизм тўғрисида ёзиш бугунги кунда жуда қийин бўлиб қолган — бунда қуруқ қақирқандар, оташин хитоблар, чиройли шиорлар билан иш битмайди. Бу мавзуларга қўл урган шоир ҳар гал янги тасвир имкониятларини излаши, оригинал поэтик образлар кашф этиши, эҳтирос билан қалам тебратиши керак. Бошқача айтганда, бу мавзуларни бугунги китобхоннинг юксак талабларига жавоб бера оладиган даражада ёритиш учун шоир том маънода ижодий жасорат кўрсатмоғи керак. Ҳозирги шоирларимизнинг кўпчилигини ана шу мураккаблик чўчитмаяптимикан! Шунинг оқибатида, улар унча масъулият талаб қилмайдиган, қўлайроқ мавзуларга кўпроқ мурожаат қилишмаяптики! Ҳар ҳолда, булоқнинг жимирлаши, ариқнинг шилдираши, теракларнинг титраши, тонгги шафақлар, тоғларнинг виқори, бургутнинг парвози, ёмғирнинг сим-сим ёғиши ва ҳоказолар ҳақида ёзиш қўлайроқ-да! Бир-иккита чиройли ўхшатиш, бир-иккита оригинал қофия билан шеър тайёр бўлаверади! Менинг бу мулоҳазаларимни ўқиган китобхон «мунаққид лириканинг азалий предметларини камситяпти, унинг тасвир объектларини чеклаб қўймоқчи, ҳаётнинг муайян томонларини бошқа томонларидан устун қўймоқчи», деб ўйлаши мумкин. Йўқ, мен бундай қилмоқчи эмасман. Аксинча, мен буюк Белинскийга эргашиб, бу чексиз, ҳудудсиз оламдаги ҳеч қайси воқеа, ҳеч бир нарсга лирика учун ёт эмас, деб ҳисоблайман. Лекин шу билан бирга, шеърятимиз барча рангларда жилдоланиши, уларда ҳаёт нафаси бутун салоҳияти билан гуркираб туришини истаймман. Бизнинг поэзиямизда фақат шивирлаб айтиладиган майин лирикагина устун бўлмаслиги керак, кенг майдонларда юз минглаб одамлар эшитадиган ҳайқириқ лирикаси ҳам ўз ўрнини эгаллаши лозим.

Ҳозирги шеърятимизда бирон шоир йўқки, у олижаноблик, виждонийлик, эзгулик, адолат ва ҳақиқат, яхшилик ва меҳр, ҳалоллик ва софлик тўғрисида ёзмасин. Бунга, албатта, эҳтироз билдириб бўлмайди. Аксинча, буни табриклаш, қўллаб-қувватлаш керак, чунки бу ҳодиса шеърятимизда маънавий изланишлар кучайганидан далolat беради. Айтиш керакки, кўпгина шоирлар бу мавзуларда чинакам граждалик туягуларига йўрилган, том маънода замонавий қимматга эга яхши асарлар яратганлар. Аммо ана шу умумбашарий тушуначаларни ҳаётий контекстан ажратиб олиб, замон ва макондан маҳрум этиб, маҳум категориялар сифатида талқин қилиш ҳоллари ҳам кўп. Мана, бир мисол. Темур Норбек «Ой тўлишганда» тўпламига кирган «Қайғим» шеърда «ҳаётнинг маъноси тинимсиз курашдир», деган ғояни олға суради. Лекин бу ғояни очиб учун танлаган образлари шу қадар маҳумки, натижада, шеърнинг мазмуни хиралашади. Шеърнинг бошланишида шоир қайғи дарёда оқимга тушгач, ногаҳон тўлқинлар бағрида қолганини маълум қилади. Қайқни гирдоблар тортади. Лирик қаҳрамон гирдобга мурожаат қилиб, «муродингни айт, йўлчини си-

нашми, талаш ё ўраш», деб савол беради. Дарё, «ҳаётнинг маъноси тинимсиз кураш», деб жавоб беради. Ун икки мисрали шеърнинг сўнги бандини шоир қуйидагича хотималайди:

Шер каби тўлқин-ла олишдим туриб,
Ё хатар ё зафар — олмайман ҳеч тин.
Машаққат остида истиқбол кўриб,
Интилгум кўтариб отса ҳам тўлқин!

Шоирнинг фикрига қўшилиш мумкин; ҳақиқатан ҳам ҳаётнинг маъноси тинимсиз курашдан иборат. Лекин бу кураш маъҳум нарса эмас-ку! Шеърда дарё ҳаёт рамзи сифатида тасвирланган. Лекин нега энди шоирнинг қайиғини, албатта, тўлқин кўтариб отиши, гирдоб комига тортиши керак! Шеърдан бу саволларга жавоб ололмаймиз. Мавҳумлик тўфайли, шоирнинг кураш ҳақидаги гаплари шунчаки чиройли гаплигича қолаверади, дурустроқ ҳаётий мазмун касб этмайди. Ҳозирги шеърятимиздан бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Шеърларда граждонлик пафосининг сустиги, ҳаётийлик занфлашиб, мавҳумлик кучайиб бораётганининг бош сабаби шуки, шоирнинг китобхонга айтадиган тайинли гапи бўлмайди. Натнжада, шеърни тўлдириш учун бирон таққос асосида ўртача фикрни тўқиб чиқаради ва уни қофиялайди.

Ўртамеъна шеърларининг иккинчи хусусияти ҳам бор, — уларда бир-бирини такрорлаш, бир-бирига тақлид қилиш, бир марта яхши топилган образни қайта-қайта ишлатиб сийқасини чиқариш кучли. Албатта, ҳозирги шеърятда ошкора кўчирмачилик йўқ. Тақлидчилик ҳам қиёфасини ўзгартирган. Лекин, барибир, кўп шоирлар шеърда ўзлари ҳаётда тўплаган тажрибасини, ўзи кашф этган ҳақиқатни ёзмайди, балки бошқа шоирларнинг шеърларини ўқиш тўфайли тўғилган фикрлари, тўғуларини ифодалашади. Масалан, Абдулла Орипов шеърларида «мунис» деган чиройли сўзга қайта жон бағишлади. Энди, қарабсизки, ўнлаб, юзлаб шоирлар ўрни келса-келмаси, «мунис» сўзини ҳар мақомга соладиган бўлиб қолишди. Бир шоир шеърда «О, XX аср» дея хитоб қилади. Биринчи учратганингизда бу хитоб ўринли, оригинал туюлади. Бироқ кўп ўтмай қарабсизки, ўнлаб шоирлар «О, XX аср» дея хитоб қила бошлайдилар. Бир шоир бургут ҳақида шеър ёзиб, унинг музайян сифатларидан инсон ҳаётига тааллуқли хулосалар чиқаради. Энди бургут ҳақида ўнлаб бир-бирига ўхшаб кетадиган, бир хил қурилишдаги шеърлар пайдо бўлади. Бир нуқтага келиб, шоирларнинг ўзи ҳам бургутни ортиқ қийнаб юборишганини ҳис қилишади, шекилли, уни тинч қўйиб, лочинга ё кийикка ё яна бошқа бирор жониворга ўтишади. Ҳар ҳолда, ҳозирги шеърятда асар ёзишнинг ўзига хос қолипи пайдо бўлиб қолди. Бу қолип шундай: бирор буюм олинди — бургутми, жилгами, булутми, турнами, гужумми, теракми, барибир, — унинг бирор сифати таърифланади, кейин бу сифат шоирнинг тўғуларига таққосланади ва хулоса чиқарилади. Хулоса, албатта, инсон ҳаётига тааллуқли бўлади. Бу қолип асосида ёзилган шеърлар бири дурустроқ, бири ночорроқ бўлиши мумкин, лекин барибир, уларда шоирнинг фикри, ҳислари, тўғуларини эркин парвоз қилмаётгани яққол сезилиб туради. Фикрини далиллаш учун бир-икки мисол келтираман. Бозор Номозовнинг «Ғунча ёлқини» деган шеъри саккиз мисрадан иборат:

Саҳарда кўз очган гўдак мисоли
Қутлуғ тонг кўксига уйғонди ғунча.
Бошида не сиру савдолар борин
Билмайди, дўстларим, қувнаб бугунча.
Во ажаб, рангларким
Шу митти ғунчага жодир юрагим.
Эпкинларга очқ бағри нурталаб,
Нурга талпиниши — менинг ўйларим...

Мен айтган қолипнинг изларини сиз ҳам яққол сезиб тургандирсиз: «қутлуғ тонг қўйнида» уйғонган ғунча гўдакка қиёс қилинади, кейин унинг нурга талпиниши айтилади ва «мен ҳам нурга талпинаман», дея хулоса чиқарилади.

«Ёшлик баёзи»да Назар Шукуровнинг «Шаршара» шеъри бор:

Баландликдан ўзини ташлар,
Сурон солиб шаддод шаршара,
Мавжларидан энтикади жер,
Сукунатлар тортади наъра.
Пастликларга етмоқ истар тез,
Бор кучини йиғиб тинга.
Отилади заминдан шу кез
Бир зумгина айрилганига!

Энди Темур Норбекнинг «Шаршара»сини ўқинг!

Юксак тоғ бағридан чопқиллар қуйи
Ҳарсанглар бағрини ёриб шаршара.
Суронли шов-шувдан гумбурлар дара,
Нақадар ўтлидир қўшиғи — куйи.
Олмос тўлқинлари сири бир дунё,
Сеҳру жилосидан кўзлар қамашар.
Тўсиқлардан тошар, доволар ошар,
Қояларни олиб отгудек ғўё.
О, жўшқин шаршара, сенинг қалбингда
Она ер ишқими ловуллаб ёнган?
Сеҳрли куйингдан қайси дил қонган,
Ёшлигим аксини кўрдим бағрингда.

Кўриб турибсизки, иккала шеърнинг хулосаси жиндай фарқ қилишини айтмасак, мазмунан улар бир-бирига жуда яқин. Албатта, бу ўринда кўчирмачилик ҳақида гапирриш шарт эмас. Гап иккала шеърнинг битта нарсага, шаршарага бағишланганида ҳам эмас. Ахир, гул ёки денгиз тўғрисида юзлаб шоирлар ёзишган-ку! Катта шоирларда бу предметлар ҳар гал қандайдир янги қирралари билан очилади. Биз келтирган мисолларнинг яқинлигини боя айтган қолипнинг таъсири билан, фикрлашдаги бир хиллилик билан, оламини идрок этишда мустақиллигининг, ранг-баранглигининг етишмаслиги билангина изоҳлаш мумкин.

Хўш, нега энди бугунги шеърятимизда ўртамеъначилик кучайиб кетяпти? Нега бир-бирига ўхшаб кетадиган эгизак шеърлар сони ортиб борапти? Нега бугуннинг долзарб масалалари, улкан муаммолари диққатни кам жалб этяпти-ю, Ҳусниддин Шарипов ёзганидек, «Чирт-чирт учган ҳар бир япроққа юрак эргашади бир гўдак мисол!» Нега шеърларда олам тор, ҳаёт нафаси занф, китобийлик кучли!

Менимча, бу ҳодисанинг бош сабаби «шоир» деган тушунчани тўла англаб етмасликда, шоир зиммасига юкланадиган улғу масъулиятни теран ҳис қилмасликда. Назаримда, кўпгина ёшларимиз шоирликдан осон касб йўқ деб ўйлайди, шекилли, — вази нималигини, туроқ қандай бўлишини, қофиялаш ҳунарини ўрганиб олсанг, ўхшатиш ва мажозлардан хабаринг бўлса бас, шеър ёзавериш мумкин. Бунинг устига ёшлик эҳтиросларинг жўшиб, кўнглинг оддий гапга қаноат қилмай, ўз-ўзиндан шеърда гапириб юборадиган аҳволда бўлсанг. Қоғоз бироз камчил бўлса ҳам топилмайдиган нарса. Уч ярим сўмга ўнта ручка беради. Шоир бўлиш учун бундан ортиқ яна нима керак!

Дарҳақиқат, яна нима керак! Жуда кўп нарса ва, биринчи навбатда, истеъдод керак. Истеъдод бўлмаси, одам ҳар қанча уринмасин, ҳар қанча шеър ёзмасин, ҳатто ҳар қанча китоб чиқармасин, бари — бекор. Бундай одамдан ҳеч қачон шоир чиқмайди. Ҳозир компьютер деб аталувчи «ақлли» машиналар кўпайиб кетган. Олимлар уларнинг баъзи бирларига бинойидай шеър ёзишни ҳам ўргатишган. Шеър истеъдодсиз ҳам яратилаверганда, ана шу машиналар шоирлар ўрнини босиб қўяқолиши мумкин эди. Бахтимизга, ҳали биронта машина чинакам шоир даражасига кўтарилгани йўқ.

Хўш, истеъдод дегани нима! Шоирлик талантини қандай тушуниш керак! Истеъдод, даставвал, шунақа нарсаки, у ўз соҳибига ҳаётни оддий одамлардан кўра чуқурроқ идрок этишга, воқеа ва ҳодисаларнинг моҳиятини теранроқ англашга, оламининг турфа хил қирраларини нозикроқ ҳис қилишга имкон беради. Археолог олим бир сопол парчасига қараб бутун кўзани тиклагандек, бир

кўзага қараб, муайян даврдаги одамларнинг яшаш тарзини аниқлагандек, истеъдодли одам ҳам тасодифий ҳодисалар, узук-юлуқ воқеалар оқимига қараб, инсон қалбининг сирли жумбоқларини кашф этади. У, истеъдоди туфайли, чигиртканинг чириллашида бутун бир комнотнинг тўқислигини кўриши мумкин. Шоир энг оддий нарсаларга бутун оламнинг суронини, рангларнинг жиллоларини жо этиши мумкин. Бунинг учун шоир, оддий одамлардан фарқ қилароқ, ички нигоҳга эга бўлиши, ҳаётни қалб кўзи билан кўра олиши, унинг садоларини қалби билан тинглай олиши шарт. Буюк арман актёри Ваграм Папазян санъаткор учун ички нигоҳнинг аҳамияти ҳақида чиройли айтган: «Одамда «ички нигоҳ» бўлмаса, атрофига ҳар қанча қарагани билан онадан сўқир туғилган одамдан ортиқ нарса кўролмайдди. Гомер сўқир бўлган дейишади, лекин у дунёларни кўрган. Бу дунёларни бугун биз кўриб турган эканмиз, бунинг учун унинг сўқир кўзларидан миннатдор бўлмоғимиз керак. Бетховен кар эди, бироқ у олам симфониясини жамики ранг-баранг оҳанглари билан эшита олган. Энг ҳалокатли нарса — маънавий сўқирлик ва руҳий қарликдир. Ички нигоҳ, ички сезгирлик бўлмаса — ижод йўқ!»

Бу доно фикрни В. Папазян актёрлик санъати ҳақида айтган бўлса-да, у шоирларга ҳам тўла тааллуқлидир. Афсуски, ҳозирги муаллифларнинг кўпгинасига ана шу ички нигоҳ, ҳаёт садоларини сезгирлик билан илғаб олиши етишмайди. Шу туфайли шеърларда тасвирланган ҳаёт парчалари шеърят саналарига кўтарила олмай, оддий фикрлигича қолиб кетаверади, поэзиянинг ўзи эса инсон руҳига таъсир қилиш имконини йўқотиб, ҳаёт ортидан судралиб юришга маҳкум бўлади.

Шоирлик истеъдодининг яна бир муҳим қирраси шундаки, шоир Сўз сеҳрини мукамал эгаллаган, унинг барча сир у асроридан хабардор одам. Мен бу ўринда шоир лексикасининг бойлиги, халқ тилидан яхши фойдаланиши, сўзларни ўз ўрнида ишлатиши, тил қонунларига риоя қилиши каби нарсаларни кўзда тутаяётганим йўқ. Албатта, бадний ижодда булар ҳам гоёт муҳим аҳамиятга эга, лекин бундан ҳам муҳимроқ гап бор. Тилимиздаги энг оддий, энг кўникилган сўзлар ҳам шоир қўлига тушса, мўъжиза рўй беради, ипакдай эшилади, камалакдай товланади, гавҳардек нурланади. Шоир, Сўз орқали китобхонга шунчаки бирор фикрни етказиб қўя қолмайди, балки унинг жамики нафислигини, жамики гўзаллигини намоиш этади. Шоирнинг сеҳру жодуси туфайли Сўз фавқулодда қудрат касб этади ва шу қудрати билан қалбимизни симсим эритади, руҳимизга енгиллик бахш этиб, нурга чулғайди, юрагимизнинг пинҳона торларига урилиб, ундан ажиб оҳанглар тўқади... Шунинг учун ҳам биз улуг шоирларга нисбатан, «сўз мулкининг султони», «сўз лашкарининг саркардаси» каби олий унвонлар бағишлаймиз. Бугунги шеърятда шу унвонга, қисман бўлса-да, муносиб шоирлар борми! Бор, албатта. Лекин улар жуда оз. Кўпинча эса, Сўзга лоқайд қараб, Сўзни қийнаб, зўрлаб

ёзилган шеърларни ўқиймиз. Табиийки, бундай шеърларда баъзан доно фикрлар учраб туришига қарамай, нафосат бўлмайди. Нафосат бўлмагандан кейин, у қалбимизни забт этолмайди. Қарабсизки, яна бир ўртағиёна асар тайёр.

Шоир ўзинга хос ички нигоҳга эга бўлиши, Сўз сирларини пухта эгаллаган бўлиши ҳам мумкин. Бироқ буларнинг ўзи ҳали ижод учун кифоя эмас. Яна бир муҳим масала борки, бу — эътиқод масаласидир. Қадим-қадимлардан бери шоир ҳақиқат ва адолат бобида сабоқ берувчи устоз, яхшилик ва олижаноблик йўлларида раҳнамо, ёвузликка, эркисизликка, ҳар қандай жаҳолат ва қабоҳатга отагини нафрат уйғотувчи мураббий, деб ҳисоблаб келинган. Биз Алишер Навоийни шунчаки, «Алишер Навоий» деб эмас, «Ҳазрат Алишер Навоий», деб атаймиз. Пушкин ҳам, Лермонтов ҳам шоирларни пайгамбарга қиёс қилишган. Бироқ шоир ана шу улуг ва масъулиятли мартабага сазовор бўлмоғи учун, унинг эътиқоди мустаҳкам, виждони ҳамиша уйғоқ бўлмоғи керак. Фақат инсониятнинг асрлар давомида, коллектив тажрибаси туфайли шаклланган энг илғор маънавий принципларини ўз эътиқодига айлантирган, ўз даврининг етилган, етук ғоялари билан қуролланган шоиргина кўпчиликка хитоб қилиш ҳуқуқига эга бўлиши мумкин. Чинакам шоир ҳамиша улкан шахсият эгаси бўлади. Бордию унинг тафаккури турли-туман қолиплар ҳалқасини ёриб чиқишга қодир бўлмаса, бордию у ўз даврининг руҳини, халқнинг қалбини ифодалашдан кўра, ўз шахсиятини олқишлашдан нари ўтмаса, шухратпарастлигининг қулига айланиб қолса, бордию у ўз «мен»ига маҳлиё бўлиб, майда ва ўткинчи туйғулар ичида ўралашиб қолса, бундай тақдирда, у шоир сифатида ўлади ва жўнгина назмбозга айланади. Шоирлик — ҳамиша эътиқодлиликдир. Шоирлик — ҳамиша виждоннинг уйғоқлигидир. Шоирлик — ҳамиша безовталиқдир. Шоирлик — ҳамиша улуг масъулиятдир. Замон қаршисида! Адабиётни, шеърятни жон-жонидан яхши кўрадиган халқ қаршисида!

... Мақолага сўнги нуқта қўяётганимда, почтальон «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 1983 йил 4-сонини келтириб қолди. Унда Иброҳим Ғафуровнинг «Бу қийин савдо...» деган мақоласи босилган экан. Буни қарангки, у ҳам бугунги шеърятимиздаги баъзи бир нуқсонлардан анча ташвишда экан. Айниқса, унинг «шеърларда ҳаёт билан реалистик боғланиш жуда суст ва саёз. Ҳиссиётлар тор ва чекланган, лирик қаҳрамонлар бир-бирларига жуда ўхшаб кетадилар ва худди саёз жойда чўқаётган киши таассуротини қолдирадилар. Воқеликда эса улар жиддий бир тарз ва қиёфада кўринмайдилар. Иши юришмаган кимсалардек норозиликка берилдилар. Ибтидоний сентенцияларини ўртага ташлайдилар», деган хулосаси менинг фикрларимга ҳамоҳангдек туюлди. Уларни қўллаб-қувватлайман. Шеърятимиз бу торликдан қанча тез қутулса, унинг дарчалари ҳаёт эпкинларига қанча кенг очилса, шунча яхши!

Дўстим ҳақида сўз

*Ўзбекистон Ленин комсомоли
мукофоти лауреати,
ёшларнинг севимли адиби,
«Сариқ девни миниб»,
«Сариқ девнинг ўлими»,
«Беш болали йигитча»,
«Қасоскорнинг олтин боши»
асарларининг муаллифи
Худойберди Тўхтабоев 50 ёшда*

Худойберди иккаламиз деярли тенгдошмиз, икки ўртани Катта Фарғона каналигина ажратиб оқадиган қўшни қишлоқларда туғилиб катта бўлганмиз; иккимиз ҳам бир вақтда қишлоқдан чиқиб, гарчи икки шаҳарда бўлса-да, бир тур билим юртида ўқидик, университетда ҳам бир факультетда олдинма-кейин таълим олдик; дастлаб иккимиз ҳам фан йўлидан боришга жазм этган эдик: мен адабиётшуносликни, у эса психология фанини танлади. Талабалик йиллари академик И. Павлов назариясига таяниб, инсон руҳияти хусусида қизиқарли тадқиқотлар олиб борди, илмий жамоатчилик олдида мароқли докладлар қилди, унинг шу соҳадаги диплом ишига мутахассислар «салкам кандидатлик диссертацияси», деб баҳо бердилар! Сўнгра... Мен ўзим аҳд қилган адабиётшунослик бўйича кетдим, Худойбердини эса бошда ўзи ҳам сезмаган қандайдир сеҳрли куч «йўлдан оздирди», у журналистика, бадий ижод оламига шўнғиб кетди. Дарвоқе, бошқача бўлиши мумкин ҳам эмасди, Худойберди табиатан ёзувчи бўлиб туғилган. У ёзувчиликни, журналистикани касб-ҳунар тарзида танлагани йўқ. Қалбидаги сеҳрли туғён, меҳр-иштиёқ уни шу соҳага бошлади. Худойберди болалигидаёқ қандайдир машрабона табиати, бой ҳаёлот билан ажралиб турар эди; университетда ўқиган йиллари энг жиддий илмий муаммоларни ҳам образли қабул қилар, бошқаларга ҳам түшунчасини образларда ифодалаб берар эди. Ҳали у ёзувчи бўлишни ҳаёлига ҳам келтирмаган, илм-фан иштиёқига юрган кезлари улкан бир психолог мураббийимиз унинг фикрлаш тарзига қараб, илк илмий машқлари билан танишиб: «Бу йигитда бир гап бор», деб қўяр, ҳазиллашиб, «шоир» деб атар эди.

Биз бадий истеъдод табиати ҳақида кўп гапирамиз, истеъдод тарбияга, маъдага муҳтожлигини кўп тақрорлаймиз. Шахсан мен бадий истеъдоднинг ибтидоси меҳр-иштиёқдан бошланса керак, деб ўйлайман. Асло сўймайдиган, ҳеч қандай куч ва таъйиқ йўлдан оздиролмайдиган фидойи меҳр-иштиёқдан!

Худойбердини адабиёт даргоҳига ҳеч ким қўлидан етаклаб олиб киргани йўқ. Қандай қилиб ёзувчи бўлиб қолганлигини ўзи ҳам аниқ айтолмайди. Гоҳо ундан: «Ёзувчиликни қандай бошлагансиз!», деб сўрасалар: «Ёзгим келган эди, ёзавердим», деб жавоб беради ҳазиллашиб. Худойбердининг болалиги хийла оғир кечди: жуда эрта отадан етим қолди, эл-юрт бошига тушган мусибат — Улуғ Ватан уруши, ундан кейинги давр машаққатлари бу хонадонга ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Худойберди анча вақт болалар ўйида бўлди; ўзгаларга боқим бўлишни ор билиб, барвақт қўлига нетмон олди, болалигидан ўз ризқини ўзи топиб ейишга одатланди; аввал Қўқон педагогика билим юртида, сўнг Тошкент Давлат университетига ўқиган кезлари фақат стипендия ҳисобигагина кун кечирарди. Аммо шундай шароитда ҳам у ўқиган китоблар, дарсдан ортган пайтлардаги ижодий машқлари — қилган меҳнатининг адоғи йўқ.

Уйқу жой танламас, муҳаббат чирой, деган нақл бор. Шу гапни бадий ижодга ҳам тадбиқ этиш мумкин. Бадий ижод, илҳом ҳам алоҳида шароит яратилишини кўтиб ўтирмайди. Чинакам истеъдод эгаси ҳар қандай вазиятда ҳам ижод этаверади. Бугунги кунда айрим ёш қаламкашларнинг ёзиш учун қулай шароит йўқ, деб нолишларига ҳайрон қоласан киши. Худойбердининг ёзувчи сифатидаги шаклланиши мураккаб шароитда кечди. Университетни тугатгач, Фарғона областининг Бағдод районига ўқитувчи бўлиб ишлади. Қишлоқ мактабида ўқитувчилик қилиш нима эканлигини, бу соҳага дахлдор кишигина яхши билади. Қишлоқ ўқитувчисининг мураккаб меҳнат шароити Худойбердини доводиратиб қўймади, балки жуда оз фурсат ичида моҳир педагог, жамоатчи, тарғиботчи сифатида обрў қозонди; бу ерда онла қуриб, рўзгор теб-

ратиш га ми ҳам бошга тушди; айни пайтда, шуларнинг ҳаммасидан ортиб, ижод машини мунтазам давом эттирди, матбуотда бирин-кетин ҳикоя, очерк ва фелъетончи босилиб турди. Бадийий истеъдоднинг тўла рўёбга чиқиши учун ҳаётий тажриба билан бирга, маълум адабий муҳит ҳам ҳаводек зарур эканлиги маълум. Адабий муҳит ташналигида юрган Худойбердиға омад кулиб боқди, уни республика пойтахтига, редакцияга ишга чақирдишди. Худойберди зўр қувонч билан Тошкентга отланди. Энди у ўз ишидан мамнун, ажойиб ижодкорлар, меҳрибон мураббийлар орасида. Аммо ўша, 50-йилларда шаҳарда уй-жой муаммоси ниҳоятда танг эди; Худойбердининг ижарага уй қидириб, сарсон-саргардон юрганларини, деярли ҳар ойда адреси ўзгариб, икки йил ичида ўн уч жойга кўчганлигини, бу орада оғир дардга чалиниб, чўп-устихонга айланиб, оёқда аранг турадиган қолга келиб қолганлигини эсласам, беихтиёр кўздан ёш чиқади. Бироқ шуниси ҳайратланарлики, Худойберди худди шу саргардонлик, хасталик йилларида чинакам ёзувчи — ҳажвчи ҳикоянавис; моҳир журналист — очеркист ва фелъетончи бўлиб танилди. Унинг «Сир очилди», «Сеҳрли қалпоқча» каби қиссалари ўша кезларда битилди. У кўч кўтариб юрганида ҳам, оғир дард азобида бағрини ёстиқча босиб ётганида ҳам, бирор кун қўлидан қалам тушган эмас. Мен дўстимдаги тенгсиз ижодий иштиёқ-меҳрга ўшанда тан берганман. Бадийий ижод алоҳида шароит танламаслигига ўшанда иқрор бўлганман.

У қунлар орқада қолиб кетди. Болалигидан меҳнатга, мустақилликка одатланган Худойберди тез орада ҳаётини тиклаб олди: фаол редакция ходими, машҳур фелъетончи Худойберди Тўхтабоев, элга болалар адиби сифатида ҳам танилди, анча вақт «Ёш гвардия» нашриётида бош редактор лавозимида ишлади, қатор йиллардан буён «Гулхан» журналининг бош муҳаррири... «Сарик девни миниб», «Сарик девнинг ўлими», «Беш болали йигитча», «Қасоскорнинг олтин боши» романларини яратди. Қатор асарлар кўпгина қардош халқлар тилларига таржима этилди, чет элларда босмадан кичди: талай мукофотларга сазовор бўлди, қўйиники, у болалар ёзувчиси сифатида доврўқ қозонди. Бу йилларда Худойберди яна бир қалит синовдан — шўҳрат синовдан ўтди. Ҳа, ҳар қандай соҳада бўлгани каби, ёзувчи учун ҳам шўҳрат — зўр синов. Давримизнинг атоқли адиби Г. Маркес айтмоқчи, шўҳрат кўпинча одамдаги адолат туйғусини амйради, унинг шахсий ҳаётда пок бўлишига таҳдид солади... Мукофот ва мақтовлар туйфайли, ёзувчи баъзан ўз кучига ортиқча баҳо бериб юбориши, ўзига нисбатан талабчанликини, масъулият ҳиссини сусайтириб қўйиши; ўзгаларни менсимай қўядиган даражага етиши мумкин. Бу энди ёзувчи заволи. Бахтимизга Худойберди асло шўҳратга учмади — ўша талабалик, муҳтожлик йилларида қандай бўлса, шундайлигича қолди; ҳамон ўзимиз билган, бир оз машрабона, жайдаритабиат, меҳнатсевар, тиришқоқ, ҳамиша безовта, беором, болаларча бегубор, содда ва самимий ўша Худойберди. Кибру ҳаво, сипогарчилик унга бутунлай ёт.

Худойберди табиатиға хос баъзи хислатлар хусусида махсус гапирса арзийди. Аввало шуки, Худойберди она тупроққа жуда яқин одам, деҳқончиликни, боғдорчиликни, кетмон билан тер тўкиб ишлашни жон-дилидан яхши кўради. Унинг учун дунёда иккита тенгсиз мўъжиза бор: бири — она табиат, иккинчиси — адабиёт; унингча, иккиси ҳам инсон даҳоси, меҳнати туйфайли йўқдан бино қилади: бири инсонни тўйдирди, кийдиради; иккинчиси унга маънавий, руҳий озиқ беради. Унинг учун дунёда иккита севимли ва сеҳрли машғулот бор: бири — деҳқончилик, иккинчиси — ёзувчилик. Тупроққа маълум мақсад билан ишлов берасан, уруғ қадайсан, у ниш уради, парвариш қиласан, ҳаш-паш дегунча, кўз олдинда вояга етиб, ҳосил тугади, пишиб етлади, ҳосилдан ўзинггина эмас, ўзгалар ҳам баҳраманд бўлади. Бадийий ижод ҳам ана шундай...

Баҳор, ёз, куз ойлари — эрта тонгдами, кечқурун ишдан кейинми ёки дам олиш кунларими, Худойбердини қидириб борсангиз, албатта иш столида ёхуд ағдарма этик, эски чопон кийиб, бошни қийиқ билан танғиб, белни белбоғ билан сириб боғлаган, қўлда кетмон тутган ҳолда ҳовлиси теварагидиғи боғ ё экин орасида учратадиз. У

ўзи парвариш қилаётган экинларни, дов-дарахтларни сизга бирма-бир кўрсатади, сўнг боғ ичидаги столга тузалган дастурхонга таклиф этади, мева-чевалар билан сийлайди. Ана шундай пайтдаги унинг қувончини кўрсангиз!.. Фақат асл деҳқонда, туғма боғбондагина шу ҳолни кузатиш мумкин. Бу билан кифояланмай, Худойберди пишиқчилик пайти машинасида юриб уззукун дўстлари, қариндошлари хонадонига мева-чева улашади. Дўстим ҳар гал янги китоби чиққанида ҳам дастахт ёзиб таниш-билишларига таркатади. Ҳар икки ҳолда — ўзи етиштирган мева-чевалардан, ўзи ёзган китоблардан ўзгалар, аввало, яқинлари баҳраманд бўлишини истайди!

Бир адабий учрашувадан: «Агар Сиз ёзувчи бўлмаганингизда ким бўлардингиз!», деб сўраганида, у: «Мен албатта деҳқон, боғбон бўлардим, маза қилиб ер чопардим, экин экиб, боғ-роғ барпо этардим», деб жавоб қилган. Бу шунчаки кўнгил учун, расмият учун эмас, чин дилдан айтилган гап! Худойберди меҳнатсиз туролмайди. У саломатлиги ёмонлашган пайтлари шифокорлар тазияқи билан икки-уч бор санаторийда бўлди. Аммо ҳар гал ярим муддатга етмай, қайтиб келаверади. Утган йили бирга Сўқоққа, дам олишга отландик. Иккимиз ҳам толиққанмиз, кўнгилдағидек ҳордиқ чиқариш учун барча шароит муҳайё. Бироқ уч кун ўтмай, Худойберди безовта бўлиб қолди, тунги билан уйқуси қочиб қаравотда тўлғаниб чиқди. У мени уйга қайтишга ундайди, мен уни овутишга ҳаракат қиламан. «Ҳа, майли,— дейди у — яна бир кун сабр қилай-чи, одамлар Сибирь сургунига ҳам дош беришган-ку!» Билдим, меҳнатга ўрганган бу одам, бекорчиликдан, қалоққа тушгандек, зерикапти. Йўлини топдик. Дам олиш уйининг экин-тикинига қарайдиган кекса боғбон билан таништириб қўйдик, ҳаш-паш дегунча, иккаласи опоқ-чапоқ бўлиб кетишди; гулзор парвариши, картошка чопиғи, узум хомтоғи билан овора бўлиб, ўзига келди-қолди, уйга қайтиш васвасаси йўқолди, кечалари мириқиб ухлайди.

Худойбердиға хос яна бир хислат шуки, у киндик қони тўкилган она қишлоғи билан мустаҳкам боғланган. Сир эмас, қишлоқдан шаҳарга ўқишга келиб, шаҳарлик бўлиб кетган, обрў-мартаба орттириб, тугилган жойи, ҳамқишлоғу қариндош-уруғлари, кечаги кунини бутунлай унутиб юборган кимсалар ҳам бор ҳаётда. Бу борада Худойберди тутган йўл уларга ибрат бўларлидир. Худойбердининг бир оёғи ҳамиша ўз қишлоғида, қишлоқда юз берган катта-кичик воқеалардан, янгликлар, ўзгаришлардан доно-мо хабардор; ҳафтада бўлмаса ҳам, ойда бир қишлоғига боради, қариндош-уруғларининг тўю маъракаларида ҳаммиша ҳозир у нозир, азаларда ҳассакаш; оддий қолхозчи деҳқон ёхуд чўпон тенгдошлари ҳам ҳеч тортинмай уни ҳашарга айтишади, у ҳам ҳеч иккиланмай, енг шимариб, лойга тушиб кетаверади. Унинг бу хислатига мен чин дилдан ҳавас қиламан!

Ниҳоят, Худойберди — ўта болажон одам. Ўзи ота меҳрига зор бўлиб ўсганиданми, олти боласи ва неварасини ҳаддан зиёд яхши кўради. Фақат ўз болалар эмас, умуман, гўдак зотиға дуч келса, улар билан гурунғ қуриб, кўнгил очади. Кичкинтойлар билан тил топнишиб, улар ичида болага айланади-қолади. Меҳмондорчиликка борганда, чеккароқда турган бирор болани кўрса, дарҳол даврадан чиқиб, унинг ёниға ўтади, у билан бўлиб кетади. Шундай кезлари ўтирганлардан бир оз хижолат бўлган рафқаси Санобархон: «Ҳой, дадаси, эллика кириб ҳам сира қуйилмадингиз, болагингиз қолмади-қолмади...», — дея даки беради. Дўстим эса бу гапларға парво қилмай, кўлиб қўя қолади. Айрим жиддий кимсаларға бир оз эриш туюладиган бу хислат, айниқса, болалар ёзувчиси учун зарурий, балки табиий ҳолдир. «Худойберди аканинги табиатида ўзи қандайдир мўъжиза, яхши маънода, болалик бор», — дейди ёзувчи Шўкур Холмирзаев. Айни шу — яхши маънодаги болалик, болаларча соддалик, самимият, ҳаёт ҳодисаларини болаларча идрок этиш туйғуси бўлмаганида, балки Худойберди болалар қалбига йўл тополмасмиди...

Худойберди, ёшим улғайган сари, бир нарсадан ҳавотир олади — болалик туйғусидан узоқлашиб қолишдан қўрқади. Шунинг учун бўлса керак, у янги ёзган асарининг илк бор ўз фарзандлари билан бирга, қўни-қўшиларининг

болаларини ҳам уйига йиғиб, уларга ўқиб беради; болалар кайфиятини кузатади, парча болаларга маъқул тушса — улар чехрасида табассум, қайғу ё ҳайрат аломатларини кўрсагина, таскин топиб, қўлёмани оққа кўчиради. Гениал Лев Толстойнинг деҳқон болалари билан қўшилишиб, ҳикоя ёзганлари бежиз эмас-да!

Биламизки, ёзувчи шахсияти, хислати, ҳаёт тажрибалари қандайдир шаклда унинг ижодига, у яратган асарларга кўчиб ўтади. Буни Худойберди ижоди мисолида ҳам кўриш мумкин. Чунончи, болаликдан қолган энг оғир таассурот — етимлик унинг кўпчилиги асарларида ўз ифодасини топган. «Беш болали йигитча» романи ўша оғир таассуротлар туғендан туғилган. «Қасоскорнинг олтин боши» романи, «Армонли дунё» деб аталган янги асарида ҳам етим болалар тақдири зўр изтироб билан қаламга олинган.

Ёзувчи табиатидаги она ерга яқинлик, деҳқон, боғбон меҳнатига чин меҳр, барча асарларининг қон-танига сарғиб кетган. Адиб «Сариқ девни миниб» романида қаҳрамони Ҳошимжоннинг ҳаёл қанотида она заминидан узилиб қолгани, енгил йўллар билан, меҳнатсиз, захматсиз омадга эришмоқчи бўлгани учун унинг устидан кулади. «Беш болали йигитча» қаҳрамони Орифжон меҳнати, тириш-қоқлиги, захматкашлиги туфайли, уруш тўфони ҳалокат ёқасига элиб қўйган — тўзғитиб юборган оилани қайта тиклаб, ота-она чирогини ёқишга муяссар бўлади, «Қасоскорнинг олтин боши» романида халқ эрки, бахт-саодати учун қўлга қурол олиб, курашга отланган Номоз тинч-оқойишта кунлар келишини, ўшанда ер ҳайдаб, дон экиб, ҳосил кўтаришни орзу қилади, шу орзу унга тенгсиз завқ ато этади. Ниҳоят, ёзувчининг «Конизар юлдузлари» китоби она ерга меҳр қўйган деҳқон, унинг бунёдкор меҳнати шаънига битилган ўзига хос қасидадир!

Киндик қони тўкилган она қишлоқ билан мустаҳкам алоқа, ҳамқишлоқларига бўлган меҳр ёзувчи учун катта наф келтирмақда. Худойбердининг талай асарларидаги персонажлар прототиpleri — қишлоғидаги таниш-билишлари, юрагига яқин кишилардир. Узи туғилиб ўсган Катта Тағоб ва унинг теварак-атрофидаги қишлоқларга хос географик муҳит, сўлим табиат, у ерларнинг ўтмиши ва бугунги кунига оид ҳодиса, воқеалар, ҳамқишлоқларига хос урф-одатлар, хилма-хил удумлар, ота-боболардан қолган ривоят ва афсоналар, қишлоғидан чиққан санъаткор, қизқичи, аскиябозлар гурунги — барчаси Худойберди асарларига бетакрор колорит — руҳ бахш этади.

Худойберди ижодига хос характерли хусусиятлар, ижодининг бош йўналиши хусусида танқидчиликда кўп гапирилди. Кўпчилиги адабиётшунослар Худойбердини сатирик ёзувчи деб ҳисоблайдилар. Атоқли адабиётшунос Матёқуб Қўшонов «унинг ижодига танқидий йўналиш устун туради» деса, адабиётшунос Салоҳиддин Мамажонов шундай ёзади: «У турмушдаги ва одамлардаги иллатнинг томирини қирқиб учун курашни ҳаёти — ижодининг бош йўли, деб тушунади».

Танқидий йўналиш, иллатларни фош этиш Худойберди ижодининг бош йўналиши, деган гап бир оз мунозарали, аниқроғи, изоҳга муҳтож. Бу гап кўпроқ ёзувчи ижодининг илк даврига тегшли. Худойберди дастлаб ҳаётимиз иллатларини фош этувчи фельетонлар, ҳажвий ҳикоялар ёзди; аммо ўша пайтдаёқ унинг дилида ҳаётнинг нури томонларига майл, уларни ардоқлашга иштиёқ кучли эди. Шунинг учун бўлса керак, унинг ҳажвий ҳикоялари, ҳаттоки айрим фельетонлари ҳам қувнок, ҳаётбахш юмор билан йўрилган. «Жонгинам, шартингни айт», «Сариқ девни миниб», ҳаттоки «Сариқ девнинг ўлими» асарларида ҳам заҳарханда қаҳқаҳа билан ардоқли табассум ҳамнаша қоришиқ келади. Бу асарга жозоба бахш этади. Табиатида айрим зиддиятлар, ожизликлар, танқидбоп қурсурлар бўлишига қарамай, Усмонжон, Яйраҳон ва Ҳошим-

жонларни биз салбий-сатирик қаҳрамон дея олмаймиз, чунки улар айна шу ожизликлари, кам-кўстлари билан ҳам бизга ёқадилар. Шуниси қизиқки, сатирик руҳ анча кучли бўлган «Сариқ девнинг ўлими» романида шумтабиат Ҳошимжон чин маънодаги фаол ижобий қаҳрамонга айланади. Ёзувчи худди шу романида халқ милициясининг фидойи арбоби образини яратишга муваффақ бўлган. Адибнинг кейинги романи «Беш болали йигитча»да танқидий йўналиш йўқ даражада. «Конизар юлдузлари» туркуми, «Қасоскорнинг олтин боши», «Армонли дунё» романлари эса соф қаҳрамонлик йўналишидаги асарлардир. Тўғри, бу асарлар бағрида ҳам айрим ҳажвий лавҳалар, сатирик персонажлар мавжуд; бироқ уларда ижобий кучлар фаолияти етакчилик қилади. Ёзувчи ижобий ҳодисалар, ижобий қаҳрамонлар талқинида ҳаётбахш, қувнок юмордан унумли фойдаланади. Ҳаётда туғилган янгилликлар тасдиғида ҳам, қаҳрамонларнинг мислсиз жасорати ифодасида ҳам, персонажлар ҳаётидаги энг қалтир, драматик дамларда ҳам — барча ҳолларда тасвир қувнок табассум билан қоришиқ келаверади. Бу — бебаҳо хислат. Ҳавас қилса арзигудек фазилат. «Худойберди Тўхтабоевнинг ижодидаги бир хусусиятга жуда ҳавас қиламан», — дейди ёзувчи Уткир Ҳошимов. — Унинг китобини ўқиганда киши баъзан йиғлаб туриб кулади, баъзан кулиб туриб йиғлайди. Ишонинг, бунга эришиш жуда қийин. Тўғри, ҳаётнинг ўзида кўз ёши билан табассум кўпинча ёнма-ён юради. Бироқ мана шу ҳолатни китобхонга сингдириш учун катта маҳорат керак». Бу фикрга қўшилган ҳолда, унга яна бир гапни илова қилишни истардим: аввало ёзувчида туғма юмор туйғуси бўлиши керак. Худойбердининг зуваласи эса айна табассум туйғуси билан йўрилган. Ёзувчидаги шу ҳаётбахш юмор туйғуси, хусусан, унинг тарихий-инқилобий мавзудаги романларида меҳнаткаш халқ орасидан чиққан баҳолирлар образини яратишда, халқ ҳаётининг хилма-хил манзараларини кўрсатиш, энг муҳими, халқ руҳиятини очишда бениҳоя кўл келмоқда.

Худойберди чин маънодаги болалар ёзувчиси. Унинг болалар ёзувчиси эканлиги фақат кичкинтойлар, ўсмирлар ҳаётдан асарлар ёзганлигида эмас. Чиндан ҳам, у бир қатор ҳикоялари, «Сариқ девни миниб», «Беш болали йигитча» асарларида жозибдор, эсда қоларли болалар образларини яратган. Боланинг ўзига хос, рангин дунёсини чуқур очиб берган. Аммо Худойберди Тўхтабоев ижодида катталар ҳаётига оид асарлар кўпчиликини ташкил этади; фельетонлари, очерклари, «Жонгинам, шартингни айт» қиссаси, «Конизар юлдузлари» китоби, «Қасоскорнинг олтин боши», «Армонли дунё» романлари қаҳрамонлари асосан катталардир. Бироқ, шунга қарамай, Худойберди барибир болалар ёзувчиси. Чунки, у боя айтилганидай, катталар ҳаётини болалар нигоҳи орқали идрок этиб, қозога туширади. Зотан, болалар адабиётининг вазифаси нуқул кичкинтойлар ҳаётини қаламга олишдангина иборат эмас; болаларни катталар ҳаёти, халқ тарихи, халқ орасидан чиққан улкан алломалар тақдири, катта ҳаёт муаммолари кўпроқ қизиқтиради. Бу — болалар адабиётининг муқаддас бурчи. Худойберди кейинги йилларда айна шу йўлдан боряпти. Табиийки, бу йўлда у айрим қийинчиликларга, бадий жумбоқларга дуч келмоқда. Катталар ҳаёти, жиддий муаммолар, чигал инсоний тақдирлар ҳақида болаларбоп қиямб ёзиш, асар давоминда бола ва ўсмир китобхон психологияси мезонига бирдек риоя этиш ниҳоятда мушкул вазифа. Бу борада яхши тажрибалар, доно маслаҳатлар кўп, аммо тайёр андоза йўқ бўлиши мумкин ҳам эмас. Чинакам ёзувчи ҳар гал бу муаммони ўзича ҳал этади, янгидан кашф қилади. Худойберди бу йўлда тинимсиз изланмоқда...

Умарали НОРМАТОВ

«НОМОЗ ЎҒРИ»

ҲАБИБУЛЛА
ҚОДИРИЙ

НУРАФШОН

ХОТИРАЛАР

*Фафур Фулом номидаги Адабиёт
ва санъат нашриёти
Ҳабибулла Қодирийнинг
«Отам ҳақида»*

*деб номланган асари тўлатилган нашрини
босмага тайёрлади.*

Аммо муаллифнинг отаси —

*Абдулла Қодирий
ҳақидаги хотиралари
бу билан чекланмайди.*

*Жўмладан, журналимиз учун ёзилган янги
ҳикоятлар буюк*

*адиб дунёсини ичдан
нурлантириб туради. Санъаткор*

*устоднинг ижод ҳақидаги
фикрлари эса бугунги бадиий-эстетик*

қарашларимиз учун ҳам дастуриламалдир.

аълумки, Абдулла Қодирий ёзишни ният қилган эпик асарлар қаторида «Номоз ўғри» тарихий романи ҳам бор эди. Мен унинг бу хайрли нияти тўғрисида бир пайтлар газетада: «Романи ёзиш учун, ҳали махсус изланишлар утказилмаган, жилла кўп материал тўпланмаган, фақат йўлакай учраган тасодифий маълумотларгина ёзиб олинган эди. Сиёҳ қаламда алоҳида блокнотга ёзилган бу маълумотлар ҳам 1945 йилгача сақланар, мазкур материалларни мен бир неча бор ўқиб чиққан эдим», деб ёзганман. Бироқ кейинги текширишлар шуни кўрсатдики, масала мен юқорида айтганимдек эмас, балки Қодирий бу романи ёзиш учун ҳам хийла изланишлар ўтказган, маълумот тўплаш мақсадида, қаҳрамон Номоз туғилган ва яшаган, исён ҳаракатлари кечган жойларга махсус сафарлар қилган эканлар.

Яқинда (1981 й.) «Ёш гвардия» нашриёти ёзувчи Худойберди Тўхтабоевнинг «Қасоскорнинг олтин боши» тарихий романини босмадан чиқарди. Бу асар ўша, Қодирий ёзмоқчи бўлган қаҳрамон Номоз ҳаётига бағишланган. Табиийки, Х. Тўхтабоев ҳам романи ёзишдан олдин маълумот тўплаш мақсадида, Номоз яшаган, у ҳаракат қилган турли жойларни бориб кўрган, кексалардан сўраб-истаган. Бизга қизиги шундаки, Х. Тўхтабоев ана шу сафар чоғида, Қодирийнинг изига тушиб қолади. Қодирий ҳам Номоз тўғрисида маълумот излаб, худди шу жойларда бўлганлигини аниқлайди. Уртоқ Тўхтабоевнинг ана шу ҳақда ёзма маълумоти гоят қимматлидир:

«Мен Номоз Пиримқул ўғли ҳақида болаларга бир асар ёзмоқчи бўлиб, узоқ йиллар архив материалларини ўргандим. Сўнг халқ ўртасида тўқилган афсоналар, оғизма-оғиз кўчиб юрган турли воқеа-ҳодисаларни ўрганиш ниятида Самарқанд областига бордим. Қишлоқма-қишлоқ юриб, кексалар билан суҳбатлашдим. Ана шундай суҳбатлардан бири Оқдарё районига қарашли Жарқишлоқда бўлиб ўтди. Жарқишлоқ — Номознинг иккинчи ватани. Гарчи у Каттақўрғон яқинидаги Утарчи қишлоғида туғилган бўлса ҳам, қасоскор сифатида опаси Улуғой яшаётган Жарқишлоқдан бош кўтариб чиққан. Қишлоқ кексаларидан бири Домбува (бу киши ҳозир тўқсон ёшлардан ошган. Узоқ йиллар қишлоқ советига раислик қилганидан Домбува лақабини олган экан) гап орасида атоқли адибимиз Абдулла Қодирий исмини тилга олиб қолди. Воқеа бундай бўлган экан.

Абдулла Қодирий 1928 йили Номоз ҳақида асар ёзмоқчи бўлиб, у яшаган, жанг қилган қишлоқларни оралаб, одамлар билан суҳбатлашади. «Назаримда, у ўша пайтларда ўттиз ёшлар чамасида кўринарди,— деб эслайди Домбува,— зуваласи пишиқина, ўрта бўй, қорамғиз юзли, истараси иссиқ бир киши эди. Кам гапириб, кўп сўрарди. Улуғойнинг уйида бир неча кун яшади. Самарқанддан ўз ҳисобига бир извош ёллаб келган эди. Уша извошга ўтириб, Улуғой икковлари қишлоқма-қишлоқ кезишарди. Жойларда бўлиб ўтган жанг, отишмалар тафсилотини сўраб билишарди.

Улуғой Номознинг кўп йигитларини кўрган, шахсан таъмир эди. Бу пайтда ҳали Номознинг йигитларидан кўли ҳаёт эканидан, Улуғой улардан қайси бирлари Номозга қандай хизмат қилганликларини аниқлаб, ҳикоя қилиб берарди.

Мен ўша пайтда қишлоқ советига раис эдим, мавлоно Абдулла Қодирий билан кўп суҳбат қурганмиз. Номознинг феъл-атвори, гавада тузилиши, нимани ёқтириб, нималарни хуш кўрмаслигини қайта-қайта сўраганлари ҳали-ҳали ёдимда. Шунингдек, у Номознинг жиянларидан қайси бири кўпроқ ўзига ўхшашини ҳам сўраб-суриштирган эди...»

Шундан сўнг суҳбатимизга Номознинг жиянларидан

бири қўшилиб, қуйидагиларни ҳикоя қилди: «Ёзувчи Абдулла Қодирийнинг энамиз Улуғой билан тушган бир суварати ҳам бор эди. Суваратга энамиз оқ паранжи ёпишиб, Абдулла Қодирий ҳам оқ кителда, бошда кўк дўппи билан тушганлар. Бу суварат 1958—59 йилларгача бизда сақланарди. Уша пайтда бир кинорежиссёр келиб, Номоз ҳақида фильм яратмоқчиман, деб тоғамизга оид ҳамма материалларни йиғиб олиб кетди. Шу материаллар орасида ўша суварат ҳам бор эди, қайтариб юбормади».

Гап қизигандан-қизиди, ўша оқшом, алламаҳалгача Номоз ва атоқли ёзувчимиз Абдулла Қодирий ҳақида суҳбатлашиб ётдик.

Худойберди ТУХТАБОЕВ.

Қуйида, Абдулла Қодирий блокнотида битилган Номозга оид маълумотлардан хотирамда қолганларини қайд этаман. Хотиранинг баъзи ўринларини тиклашда дадам билан суҳбатда бўлиб, ундан Номоз ҳақидаги ҳикоятларни эшитган ўртоқ Манзур Ризқий яқиндан ёрдам берди.

Самарқанднинг Сиеб қишлоғида азон номозига чиққан масжид аҳлидан бир киши бошини саждага қўя туриб, тўсатдан жон беради. Бу ноғохоний мусибат ва изтиробдан марҳумнинг ҳомиладор хотини тўғиб қўяди ва ўша заҳоти у ҳам ўлади. Тўғилмиш бола ўғил экан. Унинг тўғилиши ва ота-онасининг ўлими ҳам номоз чоғида воқе бўлганидан, унга Номоз деб исм қўйишади.

Кимсасиз Номоз етти-саккиз ёшларгача амакиси қўлида тарбияланади. Сўнг, қаровсиз ўсган бошқа болаларга қўшилиб, Тошкент, Самара, Москва каби шаҳарларгача боради ва ундан Петроградга ўтади.

Успирин Номоз Петроград кўчаларида дайдиб юраркан, бир рус ҳарбий кишиши уни хуш қўриб, ўзига ўғил қилиб олади. Шу йўсин Номоз бир неча йиллар Петроградда қолиб, мазкур кимса қўлида тарбияланади, ўқийди. У ҳарбий мактабни тугатгач, Туркистон генерал губернаторига адъютант ҳамда таржимон этиб тайинланади.

Чаққон ва идрокли Номоз Тошкентга келиб, губернатор хизматида ишлай бошлайди. Элнинг арзини губернаторга тўғри етказиб, ундан адолатли натижалар олиб беришга интилади. Бироқ у, аризаларда доимо эзилган халқ додини, доимо боёнлар, амалдорлар қолиб эканликларини кўради.

Қунарнинг биринчи, Номознинг қўлига бир шикоят тушади ўқиб ҳайрон қолади. Ариза Сиеб қишлоғида истиқомат қилаётган мазкур амакиси томонидан генерал губернаторлик номига ёзилган эди. Амакиси хатда, бир бек томонидан ҳақсиз равишда ери тортиб олинганлиги, Самарқанд ҳокими эса бекка ён босиб, унинг шикоятини оқибатсиз қолдираётганлигини ариза қилар, ерни қайтариб беришларини губернатордан сўрар эди.

Номоз аризани кўтариб, генерал губернатор олдига киради. Масалани тушунтириб, ундан ижобий натижа кутади. Бироқ генерал аризани эътиборсиз қолдиради.

Бу хил адолатсизликлардан қаттиқ ғазабланган Номоз генерал хизматидан кетади. Уз ёнига йигит тўллаб, бераҳм амалдорлар, беклар ва бойларга қарши кураш очади, ўч олади, улардан тушган ўлжаларни эса фақир-бечораларга бўлиб беради. Шундай қилиб, адолатпарвар, зукко ва тadbиркор Номоз чор атрофга танилади, эл ичидан ўзига ҳимоя топади.

Номоз бу курашлар давомида, бир неча бор полиция қўлига тушса-да, ҳар гал усталлик билан қутулиб кетади. Чунончи, бир гал соқчилар кўрнғида турмага олиб боришларкан, йўлда у таҳорат ушатиб баҳонасида, бедазорга ўтиб, устига чопонини ёпиб ўтиради... Наридан турган соқчилар Номознинг ҳадегандан ўрнидан туравермаганидан зеркиб, ниҳоят, уни чақира бошлайдилар. Лекин Номоздан жавоб бўлмайди. Соқчилардан бири бориб, уни туртади. Бироқ Номоз йўқ, фақат унинг чопонигина чўпларга илиниб турарди, холос...

Яна бир вақт у Самарқандда бир неча йигитлари билан қўлга тушиб, полиция томонидан сўроқ қилинади: «Бу қилмишларингдан муддаонг нима?», деб сўрайди полиция Номоздан: «Ҳақ ва адолат излаш!», дейди Номоз. «Сен бундай фикрни қаердан олдинг?», «Отамдан». «Ёлғон сўзлайсан, сен отангни билмайсан-ку?». Номоз жавоб қилади: «Кечирасиз, менинг отам иккита бўлган...»

Бу сафар у шундай бир тadbир билан турмадан халос бўлади: очикдаги шериклари билан алоқа боғлаган Номоз келтирилган таомлар ичиде теша, пичоқ каби қуроллар олади-да, авахтадошлари билан турма тагидан ўра қазий бошлайди. Аввал қазилган тупроқни ўзлари ўтирган зонага чиқарадилар, кейин тупроқни ўрин тагига ётқизиб бераверадилар. Ура тайёр бўлиб, қочиш фурсати қурбон байрами кунига белгиланади.

Белгиланган кунда, Номоз йигитларини йиғиб, ҳайит номозини бирга ўқишга назоратчилардан ижозат олади. Улардан то маросим тугамагунча халақит бермаслигини сўрайди. Шу йўсин, номоз асноси, ҳар гал саждага бош қўйганларида, бирин-бирин ўрага тушиб, ғойиб бўладилар ва ташқарида тайёр турган отларга миниб қочадилар.

Номоз йигитлари билан Тошкентга келиб, бир кун бозор ораларкан, Кўса маддоҳнинг ўтмиш афсоналаридан ваъз айтиб, бир халта пул йиққанини кўради. Номоз йигитларига йиғилган пулларни олиб, гадо ва болаларга улашишни буюради. Бироқ йигитлари пулни эплаб олиб қололмайдилар. Бундан Номоз аччиғланиб, пулни келтириш учун тун оққанда маддоҳнинг уйига боради. Пулни олиб чиқаётиб, у азон номозига турган маддоҳ билан йўлакда тўқнашиб қолади. Маддоҳ ҳайратдан талвасага тушади. Номоз халтани унга узатади:

— Менинг исмим Номоз. Айти азон номозиде тўғилиб, шу онда ота-онадан айрилганман... Шу боис, бу вақтда кимсага озор этмайман... Ол, пулингни!— дейди ва халтани бериб чиқиб кетади.

ЭРОН ҚИШЛОҒИДА

Р аҳимберди амакимнинг Ориф ака исмли божаси бўлар эди. Уларнинг 1920 йиллар охиригача Тошкент шаҳри четигаги Эрон қишлоғида (ҳозирги Калинин район, Калинин номидаги колхоз чегарасида) каттагина ерлари бўлиб, пахта, макка, қовун-тарвуз, беда каби экинлар экишар, қирга буғдой сепишар эди. Ориф ака ёши улуг, камгап, салмоқ билан, кулиб сўзловчи, меҳнаткаш киши эди. Дадам бу кишини «содда, тўғри, оқ кўнғил одам», деб ҳурмат қилардилар. Ориф почча ҳар йили қовун пишиғида бизни қовун сайлига таклиф этарди. Амакиларим, дадам, биз болалар — ҳаммамиз кечки салқинда, баъзан махсус юборилган аравада, баъзан пиеда билк-билк тупроқ кечиб, «Кўкча дарвозаси», «Шофайзи қулоқ», «Кўкча Оқ тепаси», «Қурвақабод» каби гузарларни босиб, одамга лик тўла чойхоналарда қўниб, чой ичиб, Эрон қишлоққа етиб борар эдик. Полиз бошидаги катта ариқ лабига, садақайрағоч тагига солинган жойда қовун еб, қайнатма шўрва ичар, шунда ухлаб, дала нашъасини хўп сургач, эрталабки қаймоқхўрликдан сўнг уйга кайтап эдик.

Ориф поччанинг ери пойғасидаги хирмонтепа ёнида, кичкина кўрғончада дадамнинг яхши бир ошнаси яшар эди. Исмни, янглишмасам, Сиддиқ ака, ўзи кулолчилик қиларди. Дадам сайлга чиққанда, дала айланиб баъзан шу кулолнинг ишхонасига кирар, Сиддиқ ака билан суҳбатлашиб ўтирар эдилар. Сиддиқ ака ўттиз-қирқ ёшларда, хуштабиат, қизиқчи киши эди. Оёғи билан кулол чархини тепа-тепа, қўлидаги лойга турли шакллар бериб, товоқ, пиёла, хурма, лаган, мўнди, манак, тувак ясар, ўз ишидан ўзи завқланиб, ашула айтар эди. Сиддиқ аканинг ишхонаси ёнида хумдон бўлиб, дадам уни ҳам томоша қилар, қайтишида Сиддиқ акани меҳмонга таклиф этардилар. Сиддиқ ака ювниб, кийиниб, ўз деҳқончилигидан бериқкита қовун кўтарганча, «мана, бизнинг кулол «завод» ҳам энди хатта тушадиган бўлди...», деб дадамга пичинг қилиб, меҳмондорчиликка келиб қўшилар эди.

Шундай бир ўтиришда кулолчиликдан гап чиқиб, дадам, афсонами-чиними бир воқеани меҳмонларга сўзлаб берганлари эсимда:

«Қадим замонларда ваҳший бир одат бўлган экан. Дарё тўғонларини сув олиб, тошқин рўй берса, сувсизликдан деҳқончилик бўлмаса, тўғон тузатувчилар «сув тўхтасин», деган ирим билан бирор бева-бечорани тириклай тўғонга босар, хумдон эгалари «ғишт, кулоллик идишлари яхши

пишиб чиқсин», деб бирор кимсасиз одамни хумдонда ёқар эканлар...

Бир хумдончи бой, ишқмас бир қулини хумдонга ёқмоқчи бўлибди. Бой, бошқа қуллар олдида ўзини бегараз кўрсатмоқчи бўлиб, ўт ёқувчи қулига: «Эрталаб олдинга кимда-ким биринчи келса, уни ўтга ёқиб юбор!» деб буюрибди. Эртасига тонг саҳардан бой ҳалиги ишқмас қулини уйғотиб, тезда гўлаҳга нонушталик элтиб беришни тайинлабди ва орадан бир-икки соат ўтказиб, аҳволни билгани ўзи хумдонга келибди:

— Қалай, бирортаси келдим, ёқдингми?— деб сўрабди бой гўлаҳдан.

— Ҳа, хўжайин,— дебди гўлаҳ гердайиб,— ёқдим.

— Хўш, хўш, кимни ёқдинг?

— Катта ўғлингизни, ҳозиргина...

Бой даҳшатга келиб, соч-соқолини юлибди. Бу ҳодиса устига, нон кўтариб, ишқмас қул келибди. У йўл-йўлакай, «эрталабки насибадан қуруқ қолмай», деб бир тўйга кирган, қоринни тўйғазиб бемалол келаётган экан...

Мен ўша қоронғи кечада, бу ҳикоятни этларим жунжикиб эшитганман. Ҳали-ҳали эсласам, сесканиб кетаман. Назаримда, юқоридаги каби бидъатлар, қадимда сув ва ўт худосига қурбонлик келтириш одатларидан қолган бўлса керак.

ЧИРОҚПОЯ

Адамнинг ижодхоналаридаги токчаларга қатор терилган чинни ва бошқа рўзгор буюмлари уйимизни беэза турарди. Айниқса, ундаги бир жуфт хитойи кўра ва қўш лаган (бу кўра ва лаганларни дадам 1925—1926 йилларда харид қилиб келтирган эдилар) ўз чиройи билан киши диққатини жалб этарди.

Бир кун дадам боғимизда ер чолайтиб, бўйи ярим газча келадиган сопол чироқпоя топиб олдилар. Чироқпоя дасталик, сирланмаган, оддий бўлиб, тагига гир айлантириб чизиқ билан ишланган кунгирасини ҳуснга қўшмаганда, кўпол, самоварга ўхшар эди. Дадам: «Бу чироқпоя тахминан юз йил бурун ясалган. Бизда лампа расм бўлгунча, халқ шам ёки зиғирмой ёқиб кун кечирган. Мана шу чироқпоя устига мой қуйиб, пахта пилик ёқиб, уй ўртасига қуйиб, теварагида давра қуриб ўтиришган ва «заб ҳикмат-да», деб чироқпояни томоша қилишган, ясаган устасига офарин ўқишган...» дедилар кулиб ва уни ювиб-тозалаб токчага — ҳалиги хитойи кўра-лаганлар ёнига қуйиб қўйдилар. Дадамнинг бундай уй «ясатиш»ларига ойим:

— Бу бесўнақай сополни намунча азиз қилиб, чиннилар ёнига қўшиб қўймасангиз!— деб эътироз қилдилар.

Дадам «тушунмайсан» дегандек қўл силкиб:

— Чиннилар хитойники, бу сопол ота-боболаримиздан қолган, ўзимизники! Ҳар кимники ўзига, ой кўринар кўзига!— деб кулиб қўйдилар.

Хитойи кўра ва бошқа кўпгина буюмлар қатори, ўша чироқпоя ҳам ҳозирги пайтда Навоий номидаги Давлат адабиёт музейида, Абдулла Қодирий хонасида сақланади.

МУЛЛАЁНА СЎЗ

Адам бир куни:
— Алижон домла бетоб эканлар, кўргани борувдим, сени йўқладилар. Бориб бир ҳол сўраб кел. Сенинг ҳам домланг,— деб қолдилар.

Мен иссиқ нон, асал кўтариб домлани кўргани бордим. Кечқурун дадам яна, «домлани кўриб келдингми?» деб сўрадилар. Мен муллаёна сўзлаб, изҳори фазл қилмоқчи бўлдим, шекилли, «Ҳа, домлани риёзат қилиб қайтдим», дедим. Сўзим дадамга эриш туюлдими, «нима-нима, сўзингни қайтар!» дедилар. Қайтардим. У киши кулиб юбордилар ва бирдан жиддий тус олиб:

— Мазмунини билмаган сўзингни ишлатма. Кули бўласан. Риёзат бу — машаққат чекиш, касални бориб кў-

риш — иодатдир. Арабий, форсий сўзларни заруратсиз ишлатавериш ярамайди. Ўз тилингда содда, пишиқ жумла тузсанг, шундан маъқули йўқ,— дедилар.

ҚОДИРИЙНИНГ ХИЗМАТКОРИ

Бир куни кечки пайт, дадам пешона боғлаб, ялангоёқ, шийпон қаршисида ер чопардилар. Мен шийпонда ёнбошлаб, дарс тайёрлардим. Дарвоза очилиб, бир рус йигити кириб келди. Йигит нотаниш (Ёзувчилар союзининг янги шофёри), бизниқига биринчи бор келиши эди. У дадамнинг олдига бориб: «Ёзувчилар союзида мажлис бўларкан, Абдулла Қодирийни олиб кетгани келдим», деди. (Қодирий Ўзбекистон Ёзувчилар союзининг президиум аъзоси эдилар.)

Дадам индамай бир оз ишни давом эттиргач, кетмон ва калишларини олиб, ариқ лабига чиқдилар. Менга, «кетмонни тозала», деб ўзлари бемалол ювиндилар-да, кийиниб чиққани ичкари ҳовлига кириб кетдилар. У кишининг бу суҳбатларидан шофёр аччиғланди, шекилли, менга қараб тўнғиллади:

— Бу қанақа ёзувчи, ҳузурига хизматкорини ювуқсиз киритмайди, қанча вақт бекор кетди...

Мен шофёрнинг гапига чала ярим тушуниб, янглишаётганини сезсам ҳам кулиб, жўрттага жим ўтиравердим. Дадам ичкаридан кийиниб чиқдилар, йигит у кишига қараб туриб, кудди:

— Кечирасиз, сизни Абдулла Қодирийнинг хизматкори деб ўйлабман...

ВИЖДОН НИМА?

Бир кун, мактабдан қайта туриб, Абдулла акам билан ҳамроҳ бўлиб қолдим,— деб ҳикоя қилган эди боғ қўшнимиз, ўқитувчи Собит Комилий,— суҳбатлашиб кетдик. Мен у кишидан сўрадим: «Виждон, виждон, дейишади. Бу нима дегани ўзи, Абдулла ака?» У киши ўйланиб бориб жавоб қилдилар: «Сен йўлда борардинг, қаршингдан келаётган бир кекса лойда сирғаниб йиқилди. Сен унга парвосиз ўтиб кетавердинг ва нарироқ бориб, ўзингга савол бердинг: «Нега мен ҳалиги кексага ёрдам бермадим, турғазиб қўймадим-а!» Мана шу ўзингга берган саволинг, виждондир».

РЕАЛИЗМ

Адабиётга янги қизиққан пайтларим эди. Бир кун китоб ўқиб ўтириб, «реализм, реалистик» сўзларига тушунмадим-да, маъносини дадамдан сўрадим.

— Реализм бу воқелик, ҳақиқат демакдир,— жавоб қилдилар у киши.

Дадамнинг қисқагина жавобларига унча тушуниб етмасам ҳам, тушунгандек бош ирғадим. У киши менинг мажхул ҳолатимга қараб туриб:

— Жавобимга тушунмадинг,— дедилар ва реализм маъносини шундай бир мисол билан таъбирлаб бердилар.— Самарқандда Афросиёб исмли бир паҳлавон ўтган экан. Афросиёб шу қадар зўр эканки, агар у ўз шаҳрида оёқ узатиб ўтирса, оёғининг учи Сирдарёга тушиб турар экан. Ухлаганда хурраги бемалол Тошкентга эшитилар, ҳар нафас олганида, бутун Самарқанд шаҳрининг ҳашаротлари оғзига кириб, нафас чиқарганида осмонга отилиб чиқар экан.

— Бунақа одам бўлмайди, ада.

— Ҳа-а,— дедилар кулиб юбориб дадам,— демак, ҳикоям ҳақиқат эмас, ишонмадинг. Агар ишонганингда эди, реалистик ҳикоя сўзлаган бўлиб чиқардим. Энди тушунгандирсан?..

«КЎР САК»

Бир кун шoir Сўфи Оллоёр¹ ғазалларидан ўқиб ўтирар эдим. Дадам «Нима ўқиясан?» деб, кўлимдан китобни олиб кўрдилар ва «Сўфи Оллоёрми?» деб қайтариб берарканлар, кулиб шу байтларни ёд ўқидилар:

Чароғини шарият ёндирди кўйди,
Ани ким пуф деди, соқоли кўйди.
Уялма маърифатни ўрганурдин,
Танур жойинг бўлур, қолсанг танурдин.

Мен дедим:

— Сўфи Оллоёр шеърларини ёд билар экансиз...

У киши кулдилар:

— Биз шундай китобларни ўқиб савод чиқарганмиз-да! У чоқларда Сўфи Оллоёр асарлари мактабларда дарслик каби ўқитилар, ёд олдиртирилар эди.

— Сўфи Оллоёрни тасаввуф шoir дейишади...

— Ҳа, унинг асарларида илоҳиятга кўпроқ ўрин берилган. Шеърлари мазмунан содда, лекин жонли, равон, ўйноқи тилда битилган. Асосий ғояси одамийлик, ахлоқ-одоб, маърифатга бағишланган. Бунини юқоридаги байтлардан ҳам англаш мумкин. Шарият бу — умуман мусулмон мамлакатларининг асосий қонун-қоидадаси. Шoir кимки мамлакат қонун-қоидаларига қарши борса (уни «пуфлаб ўчирмоқчи» бўлса), ҳалок бўлади, яъни соқоли куяди, демоқчи. Иккинчи байтда эса: маърифатни ўрганурдин уялма, агар танурдин (яъни таниш-билишдан) қолсанг, жойинг танур (тандир, яъни дўзах) бўлур дейди... — деб тушунтирдилар дадам. Ёш чоғларида ҳукумат хизматида бўлиб, фуқарога кўп зулм ўтказган. Кейин, қирқ ёшлардан ошғач, ўз қилмишларидан пушаймон бўлиб, тавба қилган, ҳокисор, бечораҳол яшаб, ижод билан шугулланган. Унинг бир кўзи кўр бўлган. Бир кун Сўфи Оллоёр лой қориб, ҳовлисининг йиқилган деворини ураётган экан. Бир киши келиб сўради: «Мавлоно Сўфи Оллоёр ҳазратларининг уйлари шуми?» «Ҳа, шу, — дебди Сўфи Оллоёр. — Нима хизматлари бор эди?» У киши тараддуланиб дейди: «Ҳазратни бир кўрсак...» «Жуда яхши, — дебди Сўфи Оллоёр ва бармоғи билан ўзининг кўр кўзига ишора қилибди, — ўша сиз сўраётган «кўр сак» биз бўламиз, марҳамат...» Эътибор бердингми, — деб ҳикоятларини яқунладилар дадам, — шoir «кўрсак» сўзини ўйин қилиб бўлиб-бўлиб, ўзини «кўр сак», яъни «кўр ит» деб айтган. Ана шундай ҳар сўзда ўтмишдаги зolimлигига шиква қилиб, кўр ит эканман, дейди Сўфи Оллоёр.

ҚОМУС ТАЪЛИМИ

Кутубхонамизда қалин, қора муқовали, расмлар ишланган, туркча катта бир қомус бўларди. Дадам бўш вақтларида уни мутолаа қилиб ўтирардилар. Бир кун мутолаа пайти китобнинг бир ўрни

маъқул бўлди шекилли, бир байт ўқидилар ва мазмунини шарҳлаб бердилар: «Сен туғилганигда, «дунёга янги меҳмон келди», деб қувончдан бутун олам куларди. Энди, сен шундай яшагинки, ўлганигда, «фалончи одам яхши эди», деб қайғудан бутун олам йиғласин...»

ХАЛТАДАГИ

ГУЛЛАР

Бир кун дадам кўчадан оқ халтада нимадир кўтариб келдилар. Халтанинг оғзини очган эдилар бир даста чиройли гул чиқди. Мен ажабланиб сўрадим.

— Бу қандай гул, дада?

— Шаҳарга тушиб, Иноғом отанинг Оби Назирдаги боғига кирган эдим, — дедилар у киши, — қайтишимда, кўлимга гул узиб берди. «Йўқ» дея олмадим, ташлашга кўзим қиймай, ола келдим...

— Нега халтага солиб келдингиз, гулни севасиз-ку?

— Севган билан, эр кишига кўчада даста гул кўтариб юриш ўхшамайди. Гулнинг кайфи уни ўстиришда, кўринишида, хуш бўйида, — дедилар дадам жиддий ва гулларни сувга солиб қўйишни буюрдилар.

ЖУЛҚУНБОЙИ

СОНИЙ

Ёз кунлари эди. Дадам «Обид кетмон»ни ёзардилар. Эшигимиз тақиллаб қолди. Чиқиб очдим. Паст бўй, тўла юз, мош-гуруч соқолли, саллачопон, махси-кавушли, қорача бир киши (у мен чиққанда, сиёҳ қаламини лабига тегиза-тегиза кўлидаги дафтарга нималарнидир ёзарди) дадамларни сўради. Йўқлар, дедим. У ҳеч муқаддимасиз, ўзининг Шавкатий номли шoir, Қодирийга яқин ошна, истеъдодли Жулқунбойи соний эканлигини изҳор қилиб, «соатийдин сўнг келурмен» деб, жўнаб кетди (унинг гаплари муллаёна, адабий эди). Мен ажабландим. Дадамнинг бундай ошналари борлигини билмас эканман. У, айтганидек, бирор соатдан кейин яна келди. Мен дадамга, «бугун бир киши сизни иккинчи марта йўқлаб келди», дедим. Дадам чиқиб, эшикда у киши билан сўзлашдилар, кўлдаги дафтарини олиб, ўқиб кўрдилар ва нималарнидир тушунтириб, кузатиб қайтидилар. Мен дадамдан, «у киши ошнангизми?», деб сўрадим. «Йўқ танимадим», дедилар. Шунда у кишининг бояги даъвосини айтдим. Дадам кулиб, жойларига ўтирарканлар, «яхши, ўзини хурсанд қилиб юради-да, бошига ёзувчилик савдоси тушиб қолганга ўхшайди», дедилар...

¹ Сўфи Оллоёр — XVII аср ўзбек тасаввуф шoirларидан. Самарқанд яқинида туғилиб, Бухоро амирлигида хизмат қилган. «Мурод ул-орифин» («Донолар мақсади»), «Тухфатул-толибин» («Толиблар совғаси»), «Маслик ул-муттақин» («Ишончли маслак»), «Сабот ул-ожизин» каби китоблар ёзган. (Х. Қ.)

АДАБИЙ ҲИЛЛАР

* * *

Ёзувчи турмушни ҳар тарафлама ўрганиши, бунинг учун унинг ҳар соҳаларидан хабардор бўлиши керак. Қисман бошимдан кечирганларим менинг ёзувчи бўлишимда каттагина роль ўйнаган. Ҳақиқий ёзувчи бўлишни истаган ёшларимиз ҳам дастлаб шу турмуш ичига киришларни, уни билишларни керак.

* * *

Бир асар ёзишда, аввал шу ёзмоқчи бўлган нарсам ҳақидаги материалларни пухта ўрганиб чиқаман. Мен бирор жой тўғрисида асар ёзмоқчи бўлсам, ўша жойни аввал неча мартаба кўрган бўлсам-да, яна бориб, текшириб, яхшироқ ўрганиб келаман.

Материални ўрганиш маҳалида, энг майда нарсаларга [деталларга] ҳам аҳамият бераман. Масалан, мен ҳалиги ўрганмоқчи бўлган ерда қанча дарахт борлиги, уларнинг қанчаси эски ва қанчаси янгилиги, мен борган маҳалда ўша дарахтларда қандай қушлар қайси ҳолда қўниб турганлиги ва шунга ўхшаш жуда майда нарсаларга. Биринчи қараганда, у майда нарсалар ҳеч аҳамиятга молик бўлмайдигандек кўринса ҳам, кейинроқ фойдаси тегиб қолиши жуда мумкин.

* * *

Умуман, майда материаллар ўқувчида ёзувчига ишонч уйғотади. Лекин мен ҳар қандай деталларни ҳам асарга киргизавермайман. Уларни асарнинг худди шу жойида тасвир этилаётган аҳволга, идеяга тўғри келиш-келмаслигини суриштириб ишлатаман. Ёзувчи бўламан, деган ҳар бир киши ўзиде мана шундай, турмушнинг майда-чўйдаларигача кўзата оладиган қобилиятни ўстириши керак.

* * *

Ёзувчи бўладиган ҳар бир киши адабиётдаги оқим ва мактабларни яхши билиб олиши керак. Энг яхши ёзувчиларнинг асарларини бир неча қайталаб ўқиш зарур. Ўқиганда ҳам, ёзувчининг нима демоқчи эканини ва ўз фикрини қандай йўл билан ўқувчига аналата олганини диққат қилиб, суриштириб бориши керак. Шундагина ёзувчилардан ҳунар ўрганиш мумкин.

* * *

Сўз сўйлашда ва улардан жумла тузишда узоқ андиша керак. Тузилган жумлани ёзувчининг ўзигина тушуниб, бошқаларнинг тушунмаслиги катта айб. Асли ёзувчилик айтмоқчи бўлган фикрни ҳаммага баробар аналата билишда, орага аналашилмовчилик солмасликдандир.

* * *

Қалам — ўқлоғи, адабиёт — кетмон бозори эмас. Йўсинсиз равишда хотирага келган ҳар бир сўздан жумлалар тўқимоқ фазилат саналмайди. Сўз қолип, фикр унинг ичига қўйилган гишт бўлсин, кўпчилик хумдонидан пишиб чиққач, янги ҳаёт айвонига асос бўлиб ётсин.

* * *

Фикрнинг ифодаси хизматига ярамаган сўз ва жумлаларга ёзувда асло ўрин бўлмаслиги лозим. Шундагина иборани тузатиб босишга йўл қўймаган, мустақил услуб ва ифодага эга бўлиб, ўзининг қаламдаги истиқболингизни таъмин қилган бўласиз. Кишига ишонин ва бөҳуда кучаниш маъқул гап эмас. Бировга орқа қилиб, ўзинингизда бўлган талантининг руҳига фотиҳа ўқий кўрмангиз. Бир соатда эмас, ўн соатда ёзиш, бир қайта эмас, ўн қайта тузатиш кишининг ёрдамига термулишга қараганда ҳам фойдали, ҳам умидлидир.

* * *

Ҳикояни «серсуз» қиладиган нарсалардан бири кўрсатиш ўрнига сўзлаб беришдир. Агар Очумеловнинг буқаламун эканини унинг сўзлари орқали кўрсатилмай, автор томонидан таърифланса, дунё-дунё сўз кетар эди. Чехов бунинг ўзи айтиб бермасдан, Очумеловнинг ўз сўзи билан қисқа сатрларда кўрсатади қўяди.

* * *

Услуб деган нарса, тил билишга боғлиқ бўлган ва ҳар бир ёзувчи тилининг характери каби бўлиб танилган бир хусусиятдир. Ёзишга малака ҳосил қилинган, услуб ҳам ўз-ўзидан туғилади.

* * *
Сатру (сатира) турмушдаги етишмаган ва ортиқча ерларни кўз олдимишга маҳкум этиб кўрсатувчи бир ойнадир.

* * *
Комедия деганда нима тўғри келса, шундан кулавермак эмас, балки ўзининг туб шартига мувофиқ этиб кулмак, уни ёзганда мавзунинг турмушимизнинг нақ чирик бир жойидан олмоқ ва шу билан баробар, адабиёт тарозусига солиб ёзмоқ керакдир.

* * *
Кулгуликни ёзганда, уни сиз ясаган бўлиб кўринманг, балки ўзи ясалган бўлсин. Ўз ҳолини ўзи арз қилсин. Токи, ўқувчингизгина эмас, ҳатто кулгида қолган рақибингизнинг ўзи ҳам можаросиз сиз билан биргалашиб кулишмакка мажбур бўлсин.

Адабиётда бир неча хил кулги йўллари бўлса ҳам [масалан, пичинг, кесатиш, киноя, тағофил ва бошқалар], лекин энг мўтабар характер кулгисидир.

* * *
Адабиёт дунёсида икки турли танқид бор: жиддий ва ҳажвий танқид. Жиддий танқид ўзининг кузатган нишонаси устида ўзгаришлар ясаса ҳам, аммо кўпинча авомга мажхулроқ бўлиб ўтади. Айтиш мумкинки, жиддий танқид баҳс қилинган масаланинг ўз аҳлига, яъни юқори табақа зиёлиларига махсус кабидир. Ундан сўнг, жиддий танқид турмушнинг ҳар бир бурчагига кириб юриш учун ҳам таназзул этолмайди. Бу жиҳат билан қаралса-да, у оммавийлик хусусиятидан йироқдир.

Танқиднинг иккинчи хили бўлган ҳажвий танқид [сатира маъноси билан] оммавий дейилса бўлади. Чунки, кулги танқид турмуш бўйлаб учқувчи бургутдир. Ҳаёт шароитига ярамаган заиф, қизганч, манфур, музир ва шунинг сингари унсурлар унга емдир.

Ҳажвий танқид авомнинг руҳига яқин ва унинг ҳис этган, аммо ифода қила олмаган масалаларига таржимондир. Хулоса: ҳажвий танқиднинг табиатидаги кулгулик унсурни авомнинг маҳбуби, тағин тўғриси, ўнинг ўз ижодидир.

* * *
Бир халқнинг ҳар бир соҳада тутган мавқеи маданиятдаги даражасига, яъни савиясига қараб ҳукми қилинса ҳам, аммо ҳажвий танқиддаги даражаси бунга қарамайди. Халқнинг кулгулик даҳоси аксар ўша қавм интибоҳ тарихининг қалдирғочи бўлиб кўринади. Масалан, Италияда Данте, Испанияда Сервантес ва Россияда Гоголь каби. Мазкур даҳоларни етиштирувчи бош омил бузуқ шароит эди.

* * *
Баъзилар, «асарларингизда мақсадга шошилмасиз», дейишади. Асарнинг зерикмай ўқилиши ана шу, ортиқча тафсилотларга киришмай, мақсадга шошилишдадир.

* * *
Тарихий романининг бир яхши хусусияти шундаки, у бир жиҳатдан бадий асар сифатида китобхонга мароқ беради, иккинчи жиҳатдан ўқувчини бир қадар тарих билан ошна қилади...

* * *
Ўзбек тили камбағал эмас, балки ўзбек тилини камбағал дегувчиларнинг ўзи камбағал. Улар ўз нодонликларини ўзбек тилига тўнкамасинлар.

* * *
Инсонда ҳусн бўлса-ку, ақл, назокат бўлмаса, у қоғоздан ясалган гулга ўхшайди.

* * *
Китобни тушуниб мутолаа қилиш керак. Баъзан тушуниб мутолаа қилишнинг ўзи кифоя қилмайди. Фикрлар тез унутилиши мумкин. Бундай ҳолларда айрим зарур фикрларни ёд олиш керак бўлади.

* * *
Ҳамма тил ҳам қўшни тиллардан «қарз» олади. Бусиз иложи йўқ. Асар фақат ўз тилидагина ёзилса ширасиз, қуруқ чиқади. Ёзувчи ўз халқининг тилини, фольклорини камол ўрганиши шарт ва бир неча тилларни, айниқса, яқин қўшни тилларни билиши фазилат. Шундагина тили бойийди, асари жонланади.

* * *
Ёзувчини, гарчи шахсан танимаса ҳам, асарларини ўқиб, қандай табиятли шахс эканини ғойибона билиш, тасаввур қилиш мумкин. Чунки, у асарларида асосан ўз табиятини, руҳини тасвирлайди.

* * *
Асар ёзсам, маълум довонгача қийналиб безанглаб бораман. Кейин менда шундай бир завқ пайдо бўладикки, асар кечалари тушимга кириб чиқади, уни битирмагунча кўнглим тинчимайди.

* * *
Ҳар бир асарим — бир фарзандим, чироқчимдир.

«Пахтакор» хусусида ўн бир мулоҳаза

«Пахтакор» футболчилари
«Ёшлик» журналхонларига
самимий салом айллаётдилар.

Ўнги футбол мавсумида
ишонглирингизни оқлашга
ҳаракат қиламиз.

Пахтакорчилар:

Ишван
Байра
Абдулқадир
Абдулқадир
Абдулқадир
Абдулқадир
Абдулқадир
Абдулқадир
Абдулқадир
Абдулқадир

ўғун кўча-кўйда одам одатдан ташқари гавжум. Ҳамма бир томонга шошади. Чунки бугун — футбол!

Ашаддий ишқибознинг юзларида олам-олам қувонч балқиса, билингки, унинг командаси ғолиб чиққан. Ишқибоз шундай хурсандки, ҳатто йўлидаги нотаниш кимсаларга ҳам салом беради. Гул сотувчидан бир даста гул сотиб олади-да, ураган кишига совға қилади. Чунки қалбидаги қувонч тўлиб-тошяпти унинг. Умрида хиргойи қилмаган одам қайсибир қўшиқ куйларини ҳуштак қилиб чала бошлайди. Бу ҳам — футболдан.

Севимли команда ютқизганда эса (шунақаси ҳам бўлади) аламдан ўзини қўйрага жой тополмайди. Судьяни ланатлайди, тўпни ланатлайди, бутун дунёни ланатлайди. Бу ҳам — футболдан.

Қайсибир шаҳарда статистлар ҳисоблаб кўришибди: «қадрдон» команда навбатдаги ўйинни ютган куннинг эртасига шаҳар саноат корхоналарида иш унуми бирданига 6 процент кўтарилди.

Бу ҳам — футболдан.

«Оқ олтин» ўлкасининг «Пахтакор» футбол командаси ўтган йилни жуда яхши яқунлади. Таниқли ёзувчилардан бири образли қилиб айтгани каби, пахтакорчилар деҳқонларимиз яратган 6 миллион тоннага жавобан СССР чемпионатида 6-ўринни қўлга киритдилар.

Ёдингизда бўлса керак: сеvimли командамиз бундай муваффақиятга роса йигирма йил муқаддам эришган эди. Ҳозир командада ўйнаётган ёшларнинг кўпчилиги «Пахтакор» ана ўша чўққига кўтарилганида ё туғилган эди ёки йўқ.

Команда 1983 йил мавсумини бошляпти. Шу муносабат билан «Ёшлик» «Пахтакор»нинг устозлари ва ўйинчиларига журналхонларни қизиқтирган ўн битта савол билан мурожаат қилди.

Савол: И. СЕКЕЧга

— Команданинг ўтган йил мавсумидаги ўйинларидан мамнунмисиз? Бу йилги режалар қандай?

Ишван СЕКЕЧ.— команданинг бош тренери, СССР спорт мастери, Тожикистон ССРда хизмат кўрсатган тренер.

— Гап турнир поғонасида тугган ўринда эмас, кўрсатилган ўйинда. Москва спартакчилари билан Тошкентда бўлган учрашувни эсланг. Футболчиларимиз қандай ажойиб ўйин кўрсатишди! Ана шундай матчлар тренерларнинг ҳам, ишқибозларнинг ҳам ёдида узоқ вақт сақланиб қолади.

«Пахтакор» 1982 йил мавсумда олтинчи ўринни эгаллади. Командани янгидан тиклаш учун берилган уч йиллик муҳлатдан самарали фойдалана олдик, десак бўлади. Қатор футболчиларимиз ўз маҳоратларини кўзга кўринарли даражада оширишга эришдилар. Андрей Якубик «Пахтакор» тарихида бир мавсумда урилган тўплар рекордини янгилангани, Мустафо Билолов билан Марат Кабаевларнинг СССР Олимпиада терма командасига қабул қилинганлиги, Константин Новиков билан Виталий Жилкинга ёшлар терма командасидан, Фахриддин Исломовга СССР ўсмирлар терма командасидан ўрин берилганлиги фикримизнинг далилидир. Март ойида халқаро турнирда қатнашиш учун Фахриддин Голландияга, Виталий Жилкин эса май ойида Мексикага боради.

Берилган саволга аниқ жавоб тариқасида шунини айтиш мумкин: биз, тренерлар команда эгаллаган ўридан мамнунмиз, лекин ҳамма ўйинидан эмас. Маълумки, ҳар бир команданинг ўз такрорланмас қиёфаси, ўзига хос ўйнаш услуби бўлади. Масалан, киевлик ва тбилислик динамочиларни, «Спартак»ни олиб кўринг. Пахтакорчилар ҳали ўткир, рақибларни доғда қолдирадиган комбинацияларни яхши ўзлаштира олганлари йўқ, ҳимоя линияси ҳали хийла бўш. Биз машқ пайтида ана шу камчиликларни албатта инобатга оляпмиз.

Хабарингиз бўлса керак, ўтган йил якуни бўйича 13 нафар футболчимизга СССР спорт мастери унвони берилди. Журналистлар мавсумининг энг яхши ўйинчисини кўрсатганларида Якубининг учинчи ўринга қўйдилар.

Командага бу йил умидли ёшлар қабул қилинди. Жумладан «Зенит» командасининг дарвозабони Владимир Николаев «Пахтакор»да ўйнаш истагини билдирди. Совет Армияси сафида хизматни тугатган футболчилардан Эдуард Валенко, Вячеслав Дектарева ва Сергей Журкинлар ҳам бу йил командамизда ўйнашади. «Пахтабод» командасининг ўйинчиси Александр Скроба, шунингдек Айдер Абдурахмонов ҳам майдонга тушишди.

Мақсадимиз — яхши ўйин кўрсатиш. «Оқ олтин» ижодкорларининг бизга билдирган юксак ишончларини оқлашга ҳаракат қиламиз.

Савол: А. ЯКУБИКА

— Сиз ўтган йил рақиблар дарвозасига 23 та тўп киритиб, «Труд» газетасининг совринига сазовор бўлдингиз. Аввалги йили бу кўрсаткич анча паст эди. Утган йилги муваффақият табиийми ёки тасодифми?

Андрей ЯКУБИК — халқаро классдаги спорт мастери:

— Бу саволга жавоб айтиш хийла қийин. Футбол — коллектив ўйин. Ундаги муваффақият ҳаммининг, дарвозабондан тортиб ҳимоячи, ярм ҳимоячи ва ҳужумчиларгача барчанингни ҳамжиҳатлик билан ҳаракат қилишига боғлиқ.

Мен тўп тепишни ўз туғилган шаҳрим Москвада бошладим. Кўп йиллар пойтахтнинг «Динамо» командасида ўйнадим. Бундан тўрт йил илгари «Пахтакор» командасининг бошига иш тушганда бошқа ўйинчилар қатори мен ҳам командага ёрдамга келдим. Маҳоратим мана шу ерда тобланди, десам хато қилмайман. Командадош шерикларимиз билан бир-биримизни яхши тушуна бошладик.

Менимча, ўйинда пировард натижа зарур. Рақиблар дарвозасига голни мен урдимми, бошқами — бунинг аҳамияти кам. Сен тўпни яхшилаб шерингига узатсангу, у дарвозага киритса, ўзинг ҳам голнинг авторидай ҳурсанд бўлиб кетасан.

Яна бир нарсани айтиб қўйиш керак: рақиблар дарвозасини нишонга олиш тобора қийинлашиб кетаяпти. Бу, биринчи галда, ҳимоячиларнинг ўз жойларида ҳушёр туришларидан бўлса, иккинчидан, дарвозабонларнинг маҳорати тобора ортиб бораётганлигидандир. Бу йил командадош дўстларим ҳам, айниқса ҳужумчилар ўтган йил мен забт этган марра сари интиладилар, деган умиддаман.

Савол: Н. АМРИЕВГА

— Ўтган йил сиз учун муваффақиятсиз келди, десам бўлади. Чунки мавсумнинг ярмидан бошлаб кўп шикастландингиз. Ҳозир ўз спорт формангизни тиклай олдингизми?

Нуриддин АМРИЕВ — ҳужумчи.

— Ўтган йил мавсуми борасида жуда тўғри айтдингиз. Майдонга чиқишим билан жароҳатлана бошладим.

Мен ўзим самарқандлик бўламан. Ёшлик йилларим Тожикистонда ўтган. Ана ўша ерда мастерлар командасида ўйнай бошлаганман. Айтиб ўтиш керакки, бундан етти-саккиз йиллар муқаддам ҳимоячилар ҳужумчиларни озми-кўпми аярдилар... Ҳозир эса қандай қилиб бўлса ҳам ютиш ёки дарвозага тўп киритиб юбормаслик мақсадига «ифлос» ўйинга йўл қўйиш ҳоллари юз берапти.

Ёдингизда бўлса керак, Испания чемпионатининг олдиндан СССР футбол федерацияси терма командамизда ўйнаш учун 44 футболчини ажратиб олган эди. Уларнинг орасида менинг фамилиям ҳам борлиги бутун ўзбек футбол мактабининг маҳорати ошганлигининг эътирофи эди. Лекин навбатдаги ўйинлардан бирида яна оғир жароҳатландим. Мавсум давомида қайта-қайта операция қилдиришимга тўғри келди. Шу йил январь ойида Москва шаҳрида оғғини сўнгги марта операция қилишди. Ҳозир ўзимни анча тетик ҳис қилмоқдаман. Уйлайманки, бу йилги мавсум кўнгилсиз тасодифларга унча бой бўлмайди.

Савол: А. РАШИДОВА

— Анвар, сиз ўтган йил мавсумида бир неча асосий матчларда дарвозада туриб, яхши ўйин кўрсатдингиз. Команда комсомоллари сизни ўзларининг раҳбари қилиб сайлаганлар. Янги мавсумда пахтакорчи комсомоллар ўз олдларига қандай мақсад қўймоқдалар?

Анвар РАШИДОВ — дарвозабон.

— Ҳар бир ўйиндан аввал биз, команда комсомоллари тўпланишиб, қисқача йиғилиш ўтказиб оламиз. Тренерларнинг кўрсатмаси ўз йўлига. Уларда рақибларимизнинг тактикаси, ўйнаш услуби таҳлил қилинса, биз, комсомоллар ўз йиғилишимизда психологик томонларга кўпроқ аҳамият берамиз. Бўлажак матчнинг командамиз учун қай даражада аҳамиятли эканлиги, бир-бирини қўллаб-қувватлаш, ёрдамга келиш масалалари ўртага ташланади.

«Пахтакор»даги барча 22 нафар комсомол аъзолари мавсумдаги янги ўйинларга шай бўлиб туришибди.

Савол: А. ВОЛКОВГА

— Сиз Москванинг «Торпедо» командасидан «Пахтакор»га қабул қилиндингиз. Демак, команда учун янги одамсиз. Коллектив сизни қандай қабул қилиб олди? Бу ердаги шарт-шароитлар ҳақида гапириб берсангиз.

Александр ВОЛКОВ — ҳужумчи.

— Мен «Пахтакор» учун маҳаллий ўйинчиман, десам ҳам бўлаверади. Чунки Фарғона водийсида, Жалолободда туғилганман. Ўша ердаги 5-ўрта мактабни тамомлашим билан мени «Торпедо»га таклиф қилишган эди. Ҳозир эса «Пахтакор»даман.

Қибрайдаги республика ўқув-масҳ спорт комбинати 1976 йилда ташкил этилган эди. Бу ерда ўз иштини жондидан севаган кишилар ишлашади. Чунинчи, комплекс бошлиғи Абдумажид Ҳақимов, меҳмонхона мудираси Валентина Васильевна Козакова, ходимлардан Сөяя Асанова, Мария Чупровалар меҳрибон, дилкаш одамлар. Улар туну-кун «Пахтакор»нинг ташвишлари билан яшашади. Барча ўйинчилар ўзларини худди ўйларидегидек ҳис қилишлари ҳам ана шундан. Чиройли стадион, ошхона, югуриш майдончалари бизнинг хизматимизда.

Қибрайдаги комплексимизда jisмоний ва маънавий жиҳатдан камолотга етишимиз учун барча қулайликлар мавжуд. Бильярд ва шахмат-шашка заллари, мўъжазгина клуб, кутубхоналар бор. Команда видеомагнитофон билан таъминланган. Унга ўзимизнинг ва рақибларимизнинг энг қизиқ ўйинларини ёзиб олиш имкониятига эгамиз. Лентани қайта-қайта айлантириб, ўзимиз ва рақибларимиз қаерда самарали комбинация ишлаша олдик, қаерда эса хатога йўл қўйдик, дарҳол билиб оламиз.

Умуман мен «Пахтакор»даги шароит барча командаларда ҳам бўлса деб умид қилардим.

Савол: О. ПАККА

— Олег Леонидович, сиз ва массажистларга команда футболчилари ҳамиша jisмонан тетик ва соғлом бўлишлари вазифаси юклатилган...

О. Л. ПАККА — команда врач.

— Ҳозиргина Саша айтган гапларга мен бир оз қўшимча қилишим мумкин. «Пахтакор» футболчилари машқ қилаётган спорт комплекси медицинанингни энг сўнгги ютуқлари бўлган асбоб-ускуналар билан жиҳозланган. Ўйинчи-

лар ҳар кун машқдан олдин ва машқдан сўнг албатта медицина кўригидан ўтадилар.

Гимнастика заллари, иссиқ суви бўлган бассейн, фин ҳаммоми ва бошқалар футболчиларимизга хизмат қиладди.

Савол: **Х. НАБИЕВА**га

— Хайри опа, сиз етти йилдан бери мана шу ерда ишлайсиз. Пахтакорчилар ўз ўғилларингиздек бўлиб қолгандир?

Х. НАБИЕВА,— спорт комплекси меҳмонхонасининг ходимаси.

— Нимасини айтасиз! Унгимда ҳам, тушимда ҳам уларнинг ташвишини қиламан. Сафардан бирор кун кечроқ қолишса, юрагимни чангаллаб тураман. Айниқса, ҳалиги фалокатдан кейин... Нима ҳам қилардик, биз, оналар, ҳамisha хавотирдамиз.

Яқинда Андрей Якубик бир иш билан Москвага кетган эди. Уч кун кечкиб қолди. Нуриқнинг [Нуриддинни ҳамма бу ерда шундай деб атайди] операцияси чўзилиб кетди. Нима бўлдики, деб битта мен эмас, бутун команда ташвишландик. Йигитларимизни сафарга кузатаётганимда эса ҳар сафар ҳаяжонланаман. Аммо улар галаба қозонишса [айниқса сафарда] бу кун ҳаммамиз учун байрам бўлади.

«Пахтакор»да ҳамжиҳатлик, оқибат биринчи ўринда туради. Ҳар йили физкультурчилар кунинда «Пахтакор-79» командасининг оила аъзолари билан учрашамиз. Уларнинг турмушлари билан танишамиз, керакли ёрдамни кўрсатишга ҳаракат қиламиз. Бу нарса, агар ишонсангиз, ёш футболчиларни иноқлик, бир-бирига садоқат руҳида тарбиялашга ёрдам бераётир.

Савол: **Г. ҲУСАИНОВ**га

— Галимзян Солиҳович, сиз, икки марта жаҳон чемпионатида иштирок этган одам, футболда психологик факторнинг роли ҳақида айтиб берсангиз?

Галимзян **ҲУСАИНОВ**,—«Пахтакор»нинг тренери, СССРда хизмат кўрсатган спорт мастери.

— Бу катта масала. Бу ҳақда кўпдан-кўп тренерлар бош қотираётирлар. Талайгина чет эл командаларида врачлар билан бир қаторда психологлар ҳам борлиги фикримизнинг далилидир.

Командада энг аввало, ҳамжиҳатлик, иттифоқ бўлмоғи зарур. Акс ҳолда муваффақиятга эришиб бўлмайди. Масалан, ёш футболчи қўлай вазиятда тўпни дарвозага киритолмади. Агарда тажрибали, кўпни кўрган ўйинчи унга шу пайт ошқора танбеҳ берса, ҳалиги ўйинчи ўзини йўқотиб қўйиши, аксинча, «ҳечқиси йўқ, шунақаси ҳам бўлади, ўйнайвер, ҳали вақт кўп» қабилда иш тутса, ёш ўйинчи икки баробар куч билан ўйнаб кетиши мумкин.

Ёдингизда бўлса керак: ўтган йилги мавсумнинг охириги ўйинларидан бирида Андрей Якубик 11 метрли жарима тўпини уролмади. Бунинг учун унга ҳеч ким танбеҳ бергани йўқ. Гол команда учунгина эмас, Якубикнинг ўзи учун кўпроқ керак эди. Чунки у бомбардирлар рўйхатининг бошида эди-да!

Футбол коллектив ўйин. Унда ҳар бир ўйинчининг ўз ўрни бор. Баъзида айрим футболчининг хатоси бутун команданинг ўйини натижасига таъсир қиладди.

Мен 1962 йили Чилида, 1966 йили эса Англияда бўлган жаҳон чемпионатларида қатнашганман. Лондон чемпионатида ҳаммамиз тўртинчи ўринни забт этиб, бронза медалларини кўлга киритган эди.

Футбол ишқибозларининг ёдида бўлса керак: ярим финал учрашувларида СССР терма командаси Германия Федератив Республикаси терма командаси билан майдонга тушди. Кучлар тенг эди. Уйин аини қизиб турган пайтда рақиблар ўйинчиси Беккенбауэр Игорь Численконинг [тўп унда бўлмаса ҳам] орқасидан келиб оёғига тепди. Судья бунни кўрмай қолди. Игорь эса шу пайт ўзини тутолмай қолди. Вазминлик етишмади. Қасд олмоқчи бўлиб у ҳам Беккенбауэрнинг оёғига тепди. Бунни судья кўриб қолди. Численкони майдондан чиқариб юборди. СССР терма командаси мағлубиятга учради.

Ёки Испания чемпионатини олдинг. Дастлабки ўйинларни муваффақиятли ўтказган совет терма командаси аста-секин ўзининг кучини йўқота борди. Уйинчиларимизнинг маънавий ҳолатини, рўҳини кўтариш учун қанчадан-қанча

таниқли артистлар юборилди! Ҳатто махсус самолёт билан ўйинчиларининг оила аъзолари ҳам жўнатилди... СССР терма командасига нима керак эди! Фақат Польша терма командаси билан бўладиган ўйинда галаба!

Бизнинг футболчиларимиз ўша ўйинда рақиблар дарвозасига тўп уришдан кўра ўз дарвозаларидан тўп ўтказиб юбормаслик ҳақида кўпроқ ўйладилар. Уйин бир қолипда, мазмунсиз ўтказилди. Натижада 0:0. Польша командаси ярим финалга чиқди.

Ҳозирги бизнинг «Пахтакор» командамизда ҳам энг керакли пайтда ўзини қўлга ола билиш, матонат кўрсатиш каби фазилатлар етишмайди. Бунни ўйинчиларимизнинг анча ёшлиги, кўппаб халқроқ ўйинлар тажрибасига эга эмасликлари билан изоҳлаш мумкин. Уйлайманки, вақт ўтиши билан бу камчиликка ҳам барҳам берилади.

* * *

«Пахтакор—79»...

Совет футбол тарихида бу команда ўчмас из қолдирди. Фақат ўзига хос, оригинал ўйин кўрсатиш услубига эга бўлган команда навқирон ёшига етган эди. Ишқибозлар Владимир Фёдоров, Михаил Ан, Олим Ашировларнинг ажойиб финтлари, рақиб дарвозаси томон шиддатли рейдларини ҳали-ҳали унутмайдилар. «Пахтакор-79» ишқибозлар қалбида ҳамisha барҳаёт.

Тошкентдаги ўндан ортиқ кўчага ўша машҳур команда аъзоларининг номи берилган. Маълумки, ҳар бир кўчада ўнлаб футбол ишқибозлари яшашади. Биз навбатдаги саволларни улардан баъзиларига бердик.

Савол: Владимир Фёдоров кўчасида яшовчи ишқибоз Хурсанд **АЛИМОВ**га

— Сиз яшаётган кўчада футбол ишқибозлари кўпми?

— Етарли. Ҳаммамиз сеvimли командамизга ҳавасмандмиз.

Яқинда «Юность» журналида москвалик ёш шоирнинг шеърига кўзим тушди. Унга «Пахтакор-79» командаси хотирасига» деб сарлавҳа қўйилган. Шеър ёдлаб қолишни билмайман. Аммо мазмунни ёдимда қолган. «Бир кун келиб, дейилади унда, бу йигитлар ўйинни бас қилишгач, ҳар бири ҳар ёққа тарқалиб кетишарди: ким ёшларга устоз бўлиб, ким бошқа ишга... Энди эса улар бизнинг қалбларимизда, хотира ва ўйларимизда бир умр бирга ўйнаб қолишади. Бари аввалгидай ёш, ўктам, навқирон...» Жуда яхши шеър.

Менимча, «Пахтакор» футболчилари ўтган йили йигирма йил аввалги ютуқни такрорлаб, «Пахтакор-79» командаси хотирасига муносиб ҳайкал ўрнатдилар. Мен ўйинчиларимизга омадлар тилайман.

Савол: Олим Аширов кўчасида яшовчи Маҳмуд Эргашевга

— «Пахтакор»га тилагингиз борми?

— Бўлганда қандоқ! «Пахтакор»—Урта Осиёнинг етакчи футбол командаси. Биз, ишқибозлар, унинг халқроқ майдонда кўзга ташланишини истаймиз.

Ўзбекистон пахтасининг шўхрати бутун жаҳонга машҳур. «Пахтакор» деб аталган команда мамлакатимиз футбол шарафини Европа чемпионлари кубоги, Кубок эгалари кубоги, УЕФА кубоги мусобақаларида ҳимоя қила олса, бу қуёшли республикамиз шўхратини янада оширган бўлур эди. Ана шу мусобақаларининг бирида иштирок этиш учун эса, командамизда етарли имкониятлар бор. Ёдингизда бўлса «Пахтакор» бир йили СССР кубоги ўйинларининг финалида қатнашган. Утган йили эса Москва торпедочилари билан чорак финал ўйини қандай қизиқарли ўтди! Асосий ва қўшимча вақтлар ҳам бирон-бир команданинг иккинчиси устидан устулигини кўрсатмади. Бир серия пенальти ҳам фойда бермагач, ўн бир метрли тўп тепиш бир томон муваффақиятсизликка учрагунча давом эттирилди. Ушанда омад москваликларга кулиб боққан эди.

Бу йил «Пахтакор»дан умидларимиз катта. Чўққини забт этган бошқа баландроқ чўққини кўзлар, деган наҳл бор. Қуёш ўлкаси, «оқ олтин» ўлкаси Ўзбекистон катта футбол ўлкаси ҳам бўлиб қолмоғи керак.

Савол: Михаил Ан кўчасида яшовчи Фариф **САЛИМОВ**га

— Кўпдан бери «Пахтакор»нинг ишқибози экансиз. Ишқибозлик садоқати деб нимани тушунасиз?

— Ҳар қандай вазиятда ҳам севган командага нисбатан вафодор бўлиб қолишни.

Фарез қилинг: командамиз навбатдаги ўйинда жонини жабборга бериб ўйнади. Лекин рақибини ютолмади. Бунга турли нарсалар сабаб бўлади. Балки рақиблар ҳам командамиз ўйинларини яхши ўрганган, бунга нисбатан қарши чоралар қўллагандир.

Мен кўпгина ишқибозларни биламан. Командамиз ютқазиб қўйган кунни ўйинчилар номига қандай сўзлар айтишмайди улар! Футболчиларни «иродасиз» дейишади, «иўноқ» дейишади... Аммо бу — спорт. Унда ҳамisha ҳам галаба қозонилавермайди. Ҳатто «Динамо» (Киев), «Спартак» (Москва), «Динамо» (Тбилиси) каби экстра класс командалари ҳам ўзларидан маҳорат жиҳатидан анча қўйинда турган командаларга ютқазиб қўйган ҳоллари бўлган.

«Пахтакор»га келсак, команда ўтган мавсумда равион ўйин кўрсатди. Бош тренер Иштван Секеч узоқни кўзлаб иш олиб бораётгани аён бўлиб қолди. Лекин бир нарсани айтиб қўйиш керак. Бу йил бошқа командалар «Пахтакор»га қарши ўтган йилгидан бошқачароқ ўйин кўрсатадилар. Чунки «Пахтакор», таъбир жоиз бўлса, «Катта рўйхат»га тушиб қолди, яъни катта олтиликка кирди. Футболчиларимиз ҳам, ишқибозларимиз ҳам ана шу нарсани унутмасликлари керак.

Гапнинг сирасини айтганда, «Пахтакор»га каттадан-катта омад тилаймиз. Қалбимиз сен билан, янгидан-янги чўққиларни забт этавер, «Пахтакор!»

Биз ҳам шу тилакка қўшиламиз.

«ЕШЛИК»

КОНКУРС ДАВОМ ЭТАДИ

Журналимиз эмблемаси учун
эълон қилинган конкурсга
кўплаб асарлар келмоқда.
Қуйида самарқандлик
ёш рассом
Любовь Старцеванинг
редакциямизга юборган
расмлари билан танишасиз.

«Африкалик» масхарабоз

Қувноқ Қитмир ҳангомалари

сингизда бўлса, ўтган йили наманганлик бир оғайним ҳақида ҳикоя қилувдим. У мени Наманганга чақириб кетганидан ҳам хабарингиз бор.

Янги йилни ўтказиб поездга чиқдим. Купега кирсам, новча, ориқ киши ўтирибди.

Тақасимон кичкина мўйлови, кулиб турган қўй кўзлари, туртиб чиққан ёноқларигача таниш.

— Тошкентларга бир айланиб келибсиз-да, амаки,— дедим ундан гап олиш учун,— болалар ўқийдими?

— Болалар ўқимайди, ҳали ёш. Тошкентга келиб, ўзим сабоқ олиб кетяпман.

У муртини силаб кулиб қўйди. Йўл юравериш, ҳар хил одамлар билан учрашавериш ўрганиб кетганман. Бунақа кишилар ҳангоманинг қони бўлади. Ўзи ҳам очиқ-ёруғ, ичида гап ётмайдиган одамга ўхшайди.

— Уйқунгиз келмаган бўлса, чой дамлаб келай,— деб ўрнимдан турдим.

Ҳамроҳимнинг исми Сувонқул экан. Ўзи Қирғизистон билан Наманганнинг чегарасидаги тоғли бир қишлоқда тураркан. У гоҳ ўзининг қилиқларига кулиб, гоҳ афсусланиб, яқинда бошидан ўтган воқеани айта бошлади.

— Ерни сув бузади, одамни гап, деб машойихлар билиб айтган экан. Сувонқул, қирқдан ўтдинг, нафсингни қирқ, деб сандалнинг четида тўшаққа ўраниб ётмайсанми? Мени баччага қизилбош йўлдан урди.

— Қизилбошингиз ким?

— Ҳасан-да! Елтегирмонни ёнида туради,— деди Сувонқул ака, гўё мен уни танийдигандай,— ўзи колхозни молоковозини минади. Ун беш кун ишлаб, ўн беш кун дам олади. Бир куни кўчада қўлимдан ушлаб ялиниб қолди. «Сувонқул ака, юринг, бир Сибирга олиб бориб ўйнатиб келай», дейди. «Сибирда нима қиламан, пишириб қўйибдимми?» дедим. Қизилбош ёш бўлгани билан шайтоннинг илмини ўқиган. «Ҳоми бўлса, пиширасиз-да, ака,— деб кулди,— икки чамадон анор олсангиз бўлади.

Ҳам тижорат, ҳам саёҳат, дегандай айланиб келамиз. Беҳонада беш-ўн сўмлик бўлиб қоласиз». Ажабтовур ерда анорзорим бор. Бир-икки тонна мева қилади. «Поездни овора қиламанми, Ҳасанбой, дедим. Бозор бор, копторг бор, бир нарса бўлар». Ҳасан кўнмади: «Бе, копторт тийинлаб олади, иртиб-чиритиб, сўмлаб сотади. Эккан— сиз, олган— харидор хурсанд бўлмайди. Хўп денг, ака.» Бошимни қашиб туриб қолдим. Бир томони юрагим дов бермади. Умримда қишлоқдан нарига чиқмаганман. Елғиз онангиз бор экан, деб армияга ҳам олишмаган. Иккинчидан, Сибирларни кўргим келади. Қанақа жойлар экан-а? Радиога мақтагани мактаган, кўзимни чирт юмиб кетавермайманми, дедим. Йўл харажати ҳалиги аноримдан чиқар. Бозорини берса, Ҳасан айтмоқчи, беш-ўн танга орттириб кассага ташлаб қўяман. Уғил-қиз етилиб қолди, ўқишга кирари бор, тўй-тумалоғи бор.

Хуллас, Ҳасанга хўп дедим. Октябрнинг охирлари эди. Чорбоққа чиқиб анорнинг сархилидан бир саксон килоча уздим. Катта икки чамадонга яхшилаб жойладим. Йўлда ебкетарга деб беш-ўн кило олма, узум олдим. Бир чамадонга иссиқ кийимларимни босдим. Қизилбош тўрт яшиқда лик-лик қилиб памилдори олибди. Жўнадик.

— Байрамга етказиб борсак зўр бўларди-да,— деб қўлини қўлига ишқайди Ҳасан,— сибирлик биродарларимизнинг раҳматига қолардик.

Поезд «тақа-туқ»лаб кетиб бораёпти. Мен ҳам хурсандман. Деразадан ташқарига қараб ҳаёл сураман, ўзимча кўнглимнинг ҳар кўчасига бир кириб чиқаман. «Килосини ўн сўмдан сотсам ҳам салкам саккиз юз бўлади. Ичим оғрийдими. Бу қизилбош тузук бола экану, билмай юрган эканман-да», деб қўяман.

Икки кечаю икки кундуз йўл босдик. Учинчи куни атропои таптақир, ҳувиллаган бир стансага бориб тўхтадик.

— Тушамиз,— деди Ҳасан.

— Ҳм, келдикми?

— Йўқ, яна пича бор. Энди пароходга чиқамиз.

Умримда пароходга минмаган эдим, сувда сузадиган ўйни ҳам кўрадиган бўлибман, деб суюндим. Юкларни тушириб вокзалга обкириб қўйдик. Мен қоровул бўлиб қолдим. Ҳасан пароход гаплашгани кетди.

Ҳасан икки соатларда қайтиб келди. Пароход кетиб қолганмиш. Олти кишилик бир «виллис»ни гаплашибди.

Яшигу чамадонларни дарвор машинага ортдик. Унқир-чўнқир, ботқоқлик ерлардан ўтиб, қалин ўрмонга кирдик. Не азоблар билан етти хуфтонда Туман деган шаҳарга етдик.

— Тюмень бўлса керак,— дедим Сувон аканинг соддалигига кулиб.

— Ким билади. Ишқилиб Туман дейишаркан. Бу ерда худонинг берган куни туман бўлар экан, шунгами... Уша Туманда Ҳасаннинг Марпа деган бир ўрис холаси бор экан. Тўғри бориб ўшаникига тушдик. Бечора, бевақт келдинглар, демай бирласда жиз-биз қилиб картошка қовуриб кирди. Жонимизни чақириб олдик.

Азонлаб туриб бозорга отландик. Изгириш, совуқ. Ке, олифтагарчилик қилмай иссиқроқ кийиниб олай, деб чамадонни очдим. Очдиму бақа бўлиб қолдим. Қарасам, чамадонда биттаям менинг кийимим йўқ, ҳаммаси... хотинники! Жаҳлим чиқиб чамадонни ағдар-тўнтар қилиб ташладим. Янгангизни жемпери, жун рўмоли, ичқўйлакларни, пайпоғи, хуллас, уяю сурмасигача тахланиб ётибди.

— Чамадон нега алмашиб кетибди, билмадингизми?

— Қайдам,— деди Сувонқул ака чой хўлаб, пиёласини узатаркан,— йўлга чиқиш олдида авани захри қотилдан озгина-озгина олувдик. Ҳасан, машина келди, кетдик, деганда шошиб қолдим. Уғилга уйдаги чамадонни олиб чик, дедим. Каллаварам, меники қолиб, онасиникини солибди-да машинага... Ке, қўйинг-чи, бир чамадон латта-путтага

хайрон бўлиб қараб туравердим. «Хўв Сувонқул ака, пардозингиз тугадими?» деб Ҳасан кирди. Аҳволимни кўриб, у ҳам сизга ўхшаб кулди. «Анорни сотайлик, сизни ўзим сувай ясатиб қўяман» деди қизилбош. Юқларимизни аравага ортиб бозорга жўнадик.

Бозорга кириб анграиб қолдим. Е қудратингдан! Бу — тупканинг тагидаги бегона юртга эмас, ўзимизнинг Уч-қўрғон ё Шахрихон бозорларига ўхшаб кетарди. Асов отни ўргатса бўладиган катта майдон. Усти ёпиқ узун пештахталарнинг ярмини ўзимизнинг одамлар эгаллаб ўтирибди. Ола дўппилик, кирғизқалпоқлик, тулки тумоқлик, қорачопон, кўкчопон кийиб, белини бойлаган кишилар. Бировнинг олдида саримсоқ пиёз, бировида туршак, бирови қопининг оғзини қайириб ерёнгоқ сотаяпти. Анор кўпу, памилдори камчилроқ экан.

Чамадонни очиб, анорларимни арча усулида териб қўйдим. Хаёлимда менинг туятиш аноримни кўрганда харидорлар аридай ғужгон ўйнаб кетиши керак эди. Йўқ, улар, бепарво. Бир дона анорни чимчилаб оғизларига ташлашади, «Пачўм?» дейишади. Оғзимни тўлдириб «Ун беш сўм!» дейман. Харидорлар калла чайқаб ўтиб кетишади.

Бирор икки соат ўтди. Совуқ забтига ола бошлади. Қўлларимни куҳ-куҳлаб, ер тепиниб турибман. Бозорим қасод. Олгани икки юз грамм, ярим кило олади, олмагам йўқ. Шу алпозда пешин бўлди. Мундоқ чамалаб қарасам, беш кило ҳам сотмабман. Тишим тақиллаб, ер депсиниб ёнимга қарайман. Ҳасан қизилбошнинг тили ҳам, қўли ҳам тинмайди. Бир яшиқни бўшатиб, иккинчисини очаяпти. Совуқни писанд қилмайди. Шу, иним, одамнинг қўлида пул ўйнаса, иссиқ-совуққа бефарқ бўлиб қоладими, дейман-да? Лаббай?

Совуқ суяк-суягимдан ўта бошлади. Охири чидамадим. Марпа холанинг уйи яқин эди, исингани югурдим. Карам шўрва ичиб қайтиб келсам, Ҳасан анордан икки килоча сотибди. Узининг яшиги яримлай дебди. Кўзимни чирт юмиб, анорни килосини ўн икки сўмга туширдим. Сал нарида ўтирган ҳамюртларим, ўйинбузуқчилик қилма, сотишни билмасанг, ўзимизга арзонига ўтказ, деб тўнгилашди. Индамадим.

Сувонқул ака ёнини пайпаслади. Чўнтагидан нокдай носқовоқ олди, шомшай попуқлик тиқинини очди. Изгини кўтариб, тилининг тагига нос ташлади. Кейин сал чучук тилда хангомасини давом эттирди.

— Эттасига Ҳасан минан дўконма-дўкон юриб, пальто, этик ижладик. Топилмаша-я занфар! Йўқ эмас, бор, аммо менга шигмайди. Худо бўйдан берган-да. Этикни қирқ тўрти керак, пальтони ҳам бир эллик саккиз-олтмиши. Эҳ, худо, бу Сувонқулинга туядек бўй бергунча туймадек ақл берганида бунчалик ажоб йўқмиди, дейман...

Ҳамроҳим «шиж»лаб қийнаиб кетдим, ташқарига чиқиб тупуриб кирди. Калла чайқаб, яна саргузаштига ўтди:

— Кейин таваккал қилдим. Ҳасанни бозорга жўнатиб, ўзим яхшилаб кийиндим. Марпа хола қарашиб турди. Хотининг пайпоқларини болдиримга ўрадим. Иккита ичкўйлагини устма-уст кийдим. Жун рўмолини белимга боладим. Катта шерс рўмолини икки учидан тугиб, елкамга ташлаб олдим. Бир кийимли бахмали бор экан, йиртиб пайтава қилдим. Марпа хола инвалид кўшнисидан бир пойдан оқ-қора пийма топиб берди. Кийиб олдим. Бозор қайдасан, деб йўлга тушдим. Бошимда тивит рўмол, бир оёғимда оқ, бир оёғимда қора пийма. Ўтган-кетган қараб куладди. Болалар «Ана, масхарабоз! Ура, цирк келибди!» деб чувиллашади. «Узи қоп-қора экан, Африкадан бўлса керак» деб чапак чалишади. Мен парво қилмайман. Сенларга кулги, менга жон керак, деб болаларга кўз қисаман. Улар бозоргача ортимдан эргашиб боради.

Хуллас, бададим исиб, жоним кириб қолди. Лекин бозорим қизиқмади. Анорни доналаб сотишга ўтдим. Доналаб қачон бўламану қачон уйга кетаман, деб хунобим чиқади. Бир хаёлим, боре, деб чамадонни ағдариб, ҳалиги ҳамюртларимга арзон-гаров пуллаворгим келди. Ҳар бири манави чойнақдай келадиган туятиш жониворларни кўзим қиймади. Не ҳасратда экиб кўкартирганман, қанча машаққат билан шундан-шунга олиб келдим. Унинг устига Ҳасан ҳам ҳали беш-ўн кун сотадиганга ўхшаб турибди.

Азонлаб почтахонага бордик. Этик, пальто сўраб уйга тилгром бердик. Кечқурун энди овқатланиб бўлиб, чой ичиб ўтирган эдик, икки мелиса кириб келди. Бири ёш, самбитдай. Иккинчиси кексароқ, сочи оқарган.

— Назаров шу ерда турадимми?— деб сўради ёши улуги.

— Мен, брат, келинг,— деб ирғиб турдим. Дўппимни кийиб олай деб диван томонга ўтмоқчидим, йигит мелиса ёнбошини ушлаб пўпса қилди:

— Қимирламанг! Қуролга яқинлашманг! Жойингизга ўтиринг!

Ҳасан анграиб қолди. Мен беихтиёр қўлларимни кўтариб келиб, стулга ўтирдим. Ҳасан ялинишга ўтди.

— Акалар, бу жинойатчи эмас. Асл колхозчи. Фермада мол боқади. Ана, паспорти, справкалари бор.

Катта мелиса Ҳасанни уришиб берди.

— Гражданин, сиз аралашманг. Узимиз текшираимиз.

Мелисалар уйни енгилгина кўздан кечириб чиқишди. Кейин иккози мени ўртага олиб ўтирди. Ҳасан костюмидан ҳужжатларимни олиб келиб мелисаларнинг олдига қўйди.

— Ҳурматли акагонлар, Назаров икковимиз ҳам колхозчимиз. Тошкентни биларсизлар? Шу Тошкентнинг нарёғида Нанай деган чиройли ер бор. Ана шу Нанайданмиз. Озгина деҳқончилик қилган эдик, сотиб турибмиз. Сотма десангизлар, майли, юртимизга кетаверамиз.

— Сотаверинглар,— деди кекса мелиса менинг паспортимни варақлаб,— аммо сал инсоф ҳам керак. Памилдорини ҳам ўн сўмдан сотишадими? Узларингда қанча килоси, ўн сўм эмасдир?

Мен ҳовлиқиб, «Э, ака, бизда ҳозир сув текин, 30—40 тийин», деб юборишимга бир баҳя қолди. Яхшиям вақтида қизилбош оёғимни босиб қўйгани.

Мелисалар Ҳасан икковимизнинг паспорту справкаларимизни инжиқлаб роса текширишди. Нима бўпти, денг? Бир одам турмадан қочган экан. Унинг ҳам фамилияси Назаров экан. Бояғи жинойатчининг бекиниб юрган шериклари бор экан. Бирининг лақаби Этик, бириники Пўстин экан. Бизнинг тилгром мелисанинг қўлига тушибди. «Аҳвол танг. Этик билан пўстин юбор» деган гапни улар ўзларича тушуниб, мени йўқлаб келишибди.

— Омад юрмаса қийин,— дедим Сувонқул аканинг кўнгли учун,— ишқилиб омон-эсон қутулдигизми?

— Қутулишга қутулдим, она сутим оғзимга келди. Кичик мелиса ҳужжатларимни қайта-қайта кўриб, ўрнидан турди. Чамадонимни очтирди. Шампан шишани тўлдириб нос олиб олган эдим. Мелиса шишани чироққа солиб кўрди «Бу нима?» деди «Нос, брат. Жумавой аканинг ўз агароди» дедим. Мелиса носни ёмон бир дори деб ўйлади, «Буниям сотасизми? Нима ўзи бу?» деб инжиқлайверди. «Бу — ўзбекча сигарет, брат,— дедим. Бир отим олиб отиб кўрсатдим,— мана бундай қилиб оғизга ташланса, во маэза, кайф қилади». Лекин мелиса ҳеч бало тушунмади. «Бунигизни текшириб кўраимиз» деб қоғозга ўраб олди. Ҳамма ҳужжатларимни чўнтагига тиқди. «Эр-тага кун бўйи уйда бўлинг, эшикка чиқсангиз хафа қиламиз», деб жўнаб кетишди. Ҳасан икковимиз бир-биримизга қараб лаллайиб қолавердик.

Тонг отди. Ҳасан мендан хавотир олиб бозорга бормади. Шўрвани қайнатиб қўйиб, уйда чўзилиб ётибмиз. «Қизиқ бўлдию, Ҳасанбой?» дейман энса қашиб. «Буям бир томоша-да, Сувонқул ака», деб кулади қизилбош. Баттар хунобим ошади. Кўчага чиқсам, совуқ жонимдан ўтади, бозорга борсам — бозор қасод, уйга кирсам, бир отим нос йўқ. Мелисалар қоғоздаги носимни ҳам қоқиб олишган. Бирам хумор қилади-ей, сўрама, иним. «Улмай уйга қайтиб борсам, иккинчи бу ўтти емай. Доғ сув ичиб, қора нон еб юраверганим бўлсин», деб қасам ичдим.

Кун ботди ҳамки, мелисаларнинг дарағи бўлмади. Азонига, чой-маҳалда кичиги келди.

— Мана сигаретингиз,— деб носшишамни берди,— биз бошқа нарсами деб ўйлагандик. Лаборатория текшириб кўрди, афюн эмас экан.

Кўзим чарақлаб кетди. Шишани оласолиб, бир кафт носни оғизга урдим. Мелиса кулди.

— Бозорингизни қилаверинг. Аммо битта шартимиз

бор. Паспортигиз ҳозирча бизда туради. Колхозингизга телеграмма юбордик, Назаров. То жавоб келгунча ё бозорда ё уйда бўлинг. Келишдикми?

«Э, хайрият-ей!» деб суюндим. Ярим чамадон анорни кўтариб бозорга лўкилладим. Бозорга етай деганда миямга бир фикр келиб, таққа тўхтадим.

— Ҳасанбой, чатоқ бўлди-ку!— дедим,— мелиса уйга тилгром юборибди. Уйдагилар, Сувонкул қамалиб қолибди, деб юраги ёрилиб ўтиргандир. Энди нима қилдик?

— Почтахонага тортинг!— деб Ҳасанбой йўл бошлади. Юкларимизни орқалаб тўғри почтага кириб бордик. «Хавотир олманглар. Омон-эсонмиз. Яқинда борамиз» деб тилгром урдик.

Орадан уч-тўрт кун ўтди. Колхоздан «Сувонкул Назаров жиноятчи эмас, яхши одам» деб жавоб келмаганим, ишқилиб, мелиса ҳалиям паспортимни бермайди. Бозоркўм, справканг қани, деб тиқилнч қилади. Кун тобора совиб бораляпти. Хотиннинг тивит рўмолию пайпоқлари қор қилмай қолди. Энг ёмони, бозорда мен тўғримда миш-миш тарқалди. «Анави бошига рўмол ўраб ўтирган савдогар бору, ўша анорига ғалати дори қўшиб сотармиш. Кимки еса, бангига ўхшаб мияси айниб қолармиш». Шундан кейин харидорлар менинг олдимда тўхтамай ўтиб кетадиган бўлди. Саккиз кун деганда бир чамадонни аранг бўшатдим. Ҳасан тўртинчи яшигини очди.

Ниҳоят, бир куни мелиса йигит эшиқдан кулиб кирди. — Гражданин Назаров, мана ҳужжатларингиз,— деди чезъ бериб,— ростдан ҳам колхозчи экансиз. Узр, безовта қилдик, хизматчилик.

Қувонганимдан кўзимга ёш келди. Қўярда-қўймай йигитнинг қўлига тўртта анор тутказдим. «Бўлди энди, бир кун ҳам турмайман,— дедим Ҳасанга,— уйга етадиган пулим бор. Пароходга билет олиб бер, кетаман». Қарасам, Ҳасан хафа бўладиган. Ке, номардлик бўлмасин, бирга келдик, бирга кетайлик, деб уни яна икки кун кутдим.

— Қолган анорни нима қилдингиз, текинга улашдингизми?— сўрадим Сувонкул акадан.

— Текинга десаям бўлади,— уҳ торти ҳамроҳим,— бир ўн килочасини Марпа холага бердим. Қолганини уч сўмдан ошхонага ўтказдим. Хуллас, сени энди елкамни чуқури кўрсин, Туман, деб уйга қараб равона бўлдик.

Уйга келсак, йиғи-сиғи, қариндош-уруғлар йиғилиб ўтиришибди. Нима бўпти денг? Ҳалиги мелисалар уйга хабар берганда «Бечора Сувонкул Сибирда қамалиб қолибди» деган гап тарқалибди. Бизнинг тилгромни олиб, «Сувонкул бир-икки йилга кесилганмиш», деб баттар ваҳимада қолишибди. Кейин тилгромни кўрдим. Қўлинг синмагур почтачилар «Яқинда борамиз» деган гапимизни «Бормаймиз» деб ёзишган экан. Бир ёқда мелиса сўраб турса, бир ёқдан ўзимиз «бормаймиз» десақ, бола-чақада жон қоладими? Янгангизни укаси билан тоғамни ўғли мени излаб Сибирга кетишибди. Биз Ҳасан билан уйга кирганимизда улар Марпа холаникига бориб тушишибди. Ке, қўй-чи, бир ҳафтада улар ҳам омон-эсон қайтишдию, уйда кун чиққандай бўлиб қувониб қолдик.

— Ташкентга нима учун келганингизни айтмадингиз, ака...

— Хотиннинг бир уруғи шифохонада ётувди, шуни кўргани келдим. Майда-чуйда олай, деб бозорга кирсам, ё қудратингдан, меникидан кичик анорларни етти сўм, деб ўтиришибди Ана холос! Мен фойда кўраман, деб Туманга бориб ўтирибман. Бирам алам қилдики... Шуни айтадилар-да, қаноатли муродга етар, беқаноат ўз оғидан йитар, деб. Бегона юртда шармисор бўлгунча, ўз еримда дўппимни қийшиқ қўйиб, жонимни ҳузурга сотмайманми? Водариг-а! Хў-ш, иним, гап билан бўлиб, соатниям уч қилибмиз. Энди бир мизғиб олайлик-а? Ҳадемай Қўқонга келамиз. Кейин жон Наманган.

Чиροқни ўчириб ётдик. Эрталаб мен Наманганда тушиб қолдим. Сувонкул ака қайта-қайта қўлимни сиқиб хайрлашаркан, тайинлади:

— Биз томонларга албатта ўтинг-а, иним? Кутаман. Шундай мактабнинг ёнига бориб, Сувонкул аканинг уйи қайси десангиз, ёш бола ҳам айтиб беради. Жуда бўлмаса, «Африкалик масхарабоз» деб сўранг. Ҳозир қишлоқда мендан машҳур одам йўқ.

Поезд юриб кетди. Сувонкул аканинг қишлоғига боришни кўнглимга тугиб қўйдим. Ортимга қарасам, илжайиб дўстим Элмурод турибди.

— Ҳа, қитмир, ахир келдингми? Сенга кўзим учиб турвудай ўзи...

ҚАЙЛИҒИМИНИНГ

ЎРОЗБОЙ
АБДУРАҲМОНОВ

ҚАРИНДОШЛАРИ

С

алимани ўйлаганимда юрагим эзилиб, қўлим ишга бормади. Туну кун ўйлайвераман, ўйлайвераман, оҳ десам, оғзимдан тутун чиқади. Тавба, муҳаббат дегани шунчалик азоб-уқубат бўладими? Узиям қанча куйсанг арзийдиган қиз-да Салима. Оҳ, унинг кийикдек ҳуркиб қарашларию узун сочларини олдига туширганича сўзингга жавоб бермай, ибo билан бурилиб кетишлари! Қалдирғоч қанотларидек қошларини чимириб, аччиқлангандек чурқ этмай туриши. Ухласам тушимда, юрсам қаршимда унинг сиймоси.

Мабода кўчада рўпарамдан чиқиб қолса, рангим оқариб, тилим калимага келмай қолади. Узим каттагина қорхонада бир йилдан буён бош инженерман. Бироқ Салимани кўрганимда оёқларим дир-дир титрайди. Салима бўлса бир қиё боқмай, мени ўтларга ёқиб, ёнимдан берпарво ўтиб кетади.

Мен ҳам қўймадим. Совчи устига совчи юборавериби онасини кўндирдим. Онаси тўйимизга рози бўлган куни мени кўрсангиз эди. Мен ўша куни дунёда энг бахтиёр одам эдим.

Ниҳоят, тўйимизга ўн кун қолганида, кабинетга тақир бош, қизил юз, шоп мўйловли нотаниш киши салом бериб кириб келди. Саломига алик олиб, жой кўрсатдим.

— Хўш, хизмат?— дедим.

— Хизмат шуки, укам, мен Салимаҳоннинг тоғаси бўламан...

— Э, шундай демайсизми, бунини қаранг, танимагандан кейин... тоғамиз экансиз. Жуда яхши-дў. Саломатмисиз? Уй ичи, бола-чақалар соғ-саломатми?

— Раҳмат, шукр,— деди Салиманинг тоғаси мамнун бўлиб.— Шу энди, бўлғуси куёв қурилиш ташкилотиде катта ишда, деб эшитдик. Шунга... бир кўриб, саломла-

шиб кетай, деб келувдим. Адашмасам, сен бизга куёв бўласан, шундайми?

— Ҳа, энди, насиб қилса... — дедим уялинқираб.

— Жуда соз, мана танишиб ҳам олдик, — деди бош силкиб Салиманинг тоғаси. — Қалай, қудаларимиз соғ-саломатмилар, қудаларимизнинг қариндош-уруғлари ҳаммаси омонми?

— Раҳмат, ҳаммамиз тўй ҳаракати билан юрибмиз, — дедиму, ўзимча, «балки Салиманинг тоғаси тўйдан олдин куёвни бир синаб кўриш учун кирган бўлса керак», деб кўйдим.

— Албатта, куёв, сиздан яширадиган сиримиз йўқ, — деди Салиманинг тоғаси нима учундир энди сизсираб. — Том соляпмиз. Бироқ уйга уйсанг ҳам етмас экан. Ғишт топаман деб бормаган жойим қолмади. Мабода қўлингиздан келса...

Тоғамиз кўзларини ерга тикди. Куёв бўлгандан кейин қайлиғимизнинг жонажон тоғасига йўқ, деб бўлармиди. Бир машина ғиштни текинга ортиб бериб юбордим. Қайлиғимизнинг қариндошлари бизнинг кимлиғимизни билиб кўйишсин-да.

Уни кузатиб эндигина кабинетга кирувдим, телефон жиринглаб қолди.

— Алло, эшитаман. Ким бу?

— Ассалому алайкум, — деди кимдир.

— Ваалайкум ассалом.

— Мени танимадингиз-а? Сиз билан ошхоналар трестининг директори Тойлоқов гаплашяпти. Оғайни, ҳозир олдингизга нон ташийдиган машина боради. Шофёрга озгина бўёқ, алиф, лак бериб юборсангиз, илтимос. Хотин тушмагур, уйни ремонт қиласан, деб бошни қотиряпти.

— Хотинингиз бошни қотирса бизга нима? Кўнгиллари яна нима истайдилар?

— Нима бўлса бераверинг, мен Салиманинг поччаси бўламан. Божа, тўй ўтсин, ҳали танишиб ҳам оламиз.

— Э, шунақами? — дедим қўпол муомаламга хижлат бўлиб, — машинани тезроқ жўнатиб. Божамизнинг арзимас илтимосини бажара олмасак, нима қилиб юрибмиз?

Идорага қайтиб келсам, қорачадан келган ёшгина йигитча келиб кўлимни олди.

— Ассалому алайкум, почча, мен сизга қайин бўламан, — деди у жилмайиб.

— Жуда яхши, хўш, хизмат?

— Бу йил ўнинчи синфни битирдим. Ҳужжатларимни медицина билим юртига топширганман. Шунга, сал ёрдам бериб юборсангиз, деб...

— Жоним билан, қўлдан келганча ҳаракат қиламиз, қайнижон. Фақат сиз ҳам жиддийроқ тайёргарлик кўрасиз-да энди.

— Албатта, — деди бўлажак қайиним қувончдан кўзлари чақнаб. — Раҳмат, почча!

Кабинетда хаёлга чўмиб ўтирибман. «Салиманинг тоғасига ғишт, поччасига бўёқ, укасига медицина билим юртидан таниш». Ўзимча уфлаб қўяман. Ҳовлига нон ташийдиган машина келиб тўхтади. Яхшиямки, уч кундан кейин тўй. Ўзимча хуштак чалиб, қўшиқ хиргойи қиламан. Қайфият баланд. Бирданига телефон жиринглади. Эри-нибгина трубкани кўтардим.

— Алло, эшитаман.

— Бу сенмисан? — трубкадан онамнинг қаҳрли овози эшитилди.

— Ҳа, тинчликми, ойижон!

— Э, топган қайлиғингни ер ютсин! Лапашанг, сен ўзи кимни топгансан? Аҳмоқ!

— Ойижон, нима бўлди?

— Дард бўлди, бало бўлди! Жигарингдан урган ўша Салиманг севган йигити билан шаҳарга қочиб кетибди!

Кўлимдан трубка қандай қилиб сирпаниб тушганини билмайман. Утирган еримда тахта бўлиб қолдим.

Қорақалпоқчадан **М. ИСЛОМҚУЛОВ**
таржимаси

Езувчи ва танқидчи.

Сўзсиз сурат.

Расмларни **Б. Тожиев** чизган

АВТОРЛАРИМИЗ

Хосият БОБОМУРОВОДА. 1950 йилда Самарқанд область, Хатирчи районидаги «Партия XXII съезди» номи колхозда туғилган. Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институтининг математика факультетини битирган. 1979 йилда «Дарёдан қатра» номи биринчи тўплами нашр этилган. У область «Ленин йўли» газетасида ишляпти.

Ольга ИПАТОВА. Белорус адбаси. Бир қанча шеърӣ ва насрий китоблар муаллифи. Филология фанлари кандидати. Минск шаҳрида яшайди.

Абдусанд КУЧИМОВ. 1951 йили Самарқанд область Ургут районидаги «Правда» колхозида туғилган. Тошкент Давлат педагогика институтини 1972 йили тугатган. Болаларга аталган «Кашфиётчи болалар», «Менинг Ўзбекистоним», «Тошбургут» китобларининг муаллифи. «Ленин учқуни» газетасининг масъул секретари бўлиб ишляпти.

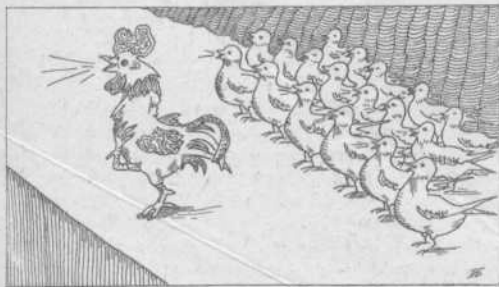
Хайриддин СУЛТОНОВ. 1956 йили Тошкент область, Паркент районида туғилган. 1978 йили ТошДУнинг журналистика факультетини тугатган. «Қуёш барчага баробар» (1980) тўпламининг муаллифи.

Музаффар ТУРСУНОВ. 1942 йили Бухоро область, Свердлов районидаги Ленин номи колхозда туғилган. 1964 йили Бухоро Давлат педагогика институтини, 1973 йили эса Тошкент Олий партия мактабини тамомлаган. «Оддий кун» (1982) ҳикоялар тўплами чоп этилган. Ҳозир Свердлов район «Коммунизм тонги» газетаси редакциясида ишляпти.

Муҳтарама УЛУҒОВА. Марғилон шаҳрида туғилган. Фарғона Давлат педагогика институтининг филология факультетини битирган. «Бойчечакнинг тушлари» (1981) шеърӣ тўпламининг муаллифи. «Саодат» журнали адабиёт ва санъат бўлимининг ходими.

Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВА. 1948 йили Сирдарё областида туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетини (1972), Москвадаги М. Горький номи Адабиёт институти ҳузуридаги Олий курсни (1977) тугатган. «Илк муҳаббат», «Оқ олмалар», «Чашма», «Суянч тоғларим», «Бобо қуёш», «Иссиқ қор» каби шеърӣ тўпламларнинг муаллифи. «Оқ олмалар» ва «Чаман» китоблари учун Ўзбекистон Ленин комсомол мукофотига сазовор бўлган.

АВТОРЛАРИМИЗ

Хор ва солист.
Расми Б. Тожиев чизган

«Ёшлик» («Молодость») —
ежемесячный литературно-художественный и общественно-политический журнал

На узбекском языке

Орган Союза писателей
Узбекской ССР

Рассом: Ҳ. СОЛИҲОВ

Техник редактор: В. УРУСОВА

Корректор: М. НАБИЕВА

Адресимиз: 700000. Тошкент — П.

Ленин кўчаси, 41.

ТЕЛЕФОНЛАР:

Бош редактор ўринбосари —
32-54-73

Масъул секретарь — 32-56-27
Проза бўлими — 32-57-34
Шеърӣят, адабий танқид ва
санъат бўлими — 32-56-41
Ижтимоий-сиёсий бўлим — 32-54-73

Редакция ҳажми 12 босма листдан
ортиқ роман ва 8 босма листдан
зиёд қиссалар қўлёзмасини қабул
қилмайди. Бир босма листгача
бўлган асарлар авторларига
қайтарилмайди. Редакция ўз тавсия-
сига кўра амалга оширилган таржима
асарлар қўлёзмаларининг қабул
қилади. Журналдан кўчириб
босилганда «Ёшлик»дан олинди» деб
изоҳланиши шарт.

Босмаҳонага туширилди 25.01.83 й.
Босишга руҳсат берилди 28.02.83 й.
Офсет босма усулида чоп этилди.
Р—07096. Қоғоз формати 84×108¹/₁₆.
Қоғоз ҳажми — 5,25 лист.
Шартли босма листи — 8,82.
Нашриёт ҳисоб листи — 12,6.
Тиражи 88883 нусха.
Буюртма № 5089. Баҳоси 50 тийин.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти.
Ўзбекистон Компартияси Марказий
Комитети нашриётининг босмаҳонаси.
Тошкент, 700029. «Правда Востока»
кўчаси, 26.

«Ёшлик» № 3, 1983.
«Ёш гвардия» нашриёти.